

NYUGOT.

UTAZÁS KÜLFÖLDÖN.

IRTA

GOROVE ISTVÁN.

MÁSODIK KÖTET.

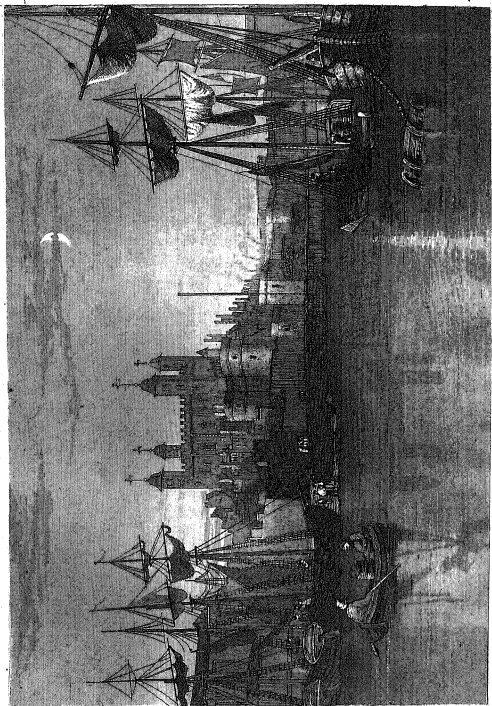
Londoni tower képevel.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCXLIV.

SAJTÓ-HIBÁK. *)

Lap.	Sor.	olvasd
14	6	„ tulajdonoshoz
22	22	„ s a nagy őrseregek, a' sok vámtisztek
28	10	„ arasznagyok, mellyek nem nyílnak
28	10	„ : az ajtón
34	16	„ hozzáuk
36	24	„ földterjedelemmel
56	23	„ hogy vallásuk
59	8	„ a népes uton
67	2	„ termessze
69	13	„ egyház
—	—	„ itt már kecséből
78	7	„ hatra
80	7	„ Burns
81	11	„ azon látványnak
83	20	„ Zenta hősei
—	23	„ fog hazánk . . . . . fog-e ?
89	16	„ járjanak az erömüvek ?
—	17	„ mennek
96	6	„ virágait, e szük
120	12	„ nagyobb leend
129	14	„ s francziák, mondván
141	4	„ mikép itt
144	17	„ (hiszen helyett) mégis a' theoriák
—	20	„ A scheriff
145	12	„ mint bírák részt vesznek
170	14	„ ellestek.

*) Szerző messze távolléte miatt az utolsó átnézést maga nem végezhetvén, a hibák kegyes elnézését s azoknak az olvasás előtti kijavításukat kéri.

T A R T A L O M.

I. Az első nyolcz nap Londonban.....	3
II. Vasút.....	7
III. Az első Gyárváros.....	10
IV. Angol gyárnok házi élete.....	14
V. Népgyűlés, és Bowring.....	19
VI. Angol népnyomor.....	26
VII. Folytatás.....	31
VIII. Folytatás.....	39
IX. Angol műszeretet Manschesterben.....	45
X. Lóverseny.....	48
XI. Liverpool.....	52
XII. Quakerek.....	55
XIII. Angol nagyuri lak.....	59
XIV. Farmer.....	64
XV. Kőszénbánya.....	69
XVI. Öt nap Scótföldön.....	73
XVII. Folytatás.....	79
XVIII. Chartisták.....	85
XIX. O' Connell.....	92

IV

XX. Walesen keresztül	108
XXI. Angol nagyszerűség	113
XXII. Londoni egyetem	119
XXIII. Angol pénzügyek	125
XXIV. Emlékjelek	138
XXV. Igazgatási rendszer	141
XXVI. Folytatás	147
XXVII. Adatok a fogház-ügyhöz	152
XXVIII. Tower	163
XXIX. Népjellem	165

ANGÓLHON.

I.

AZ ELSŐ NYOLCZ NAP LONDONBAN.

September 14.

Mi Londonban 8 nap! elindulni a hullámzó tömeg közt; a ragyogó arkádok alatt, a fényes pässeokon, a tömött bazarokon, circusokon, squareken, parkokon, utczákon, utakon fel alá járni, bámulni ízlést, kirakatokat, s a gazdagságot a boltokon, a nagyszerűséget a palotákon, érzelegni fehér márvány siremlékek, ércszobrok előtt, mosolygani bizar alakokon, comicus jeleneteken: látván esernyős lovagokat, szemüveges szerecseneket, mókus-, nyuláruló savoyardokat, parányi ponyfogatokat; — felmelegülni, látva nagy magas szobrokat, vagy a parlament-házakat meglátogatva; — csodálni a Temzsét a városon keresztül le Greenwichig ezer gőzösével, számtalan vitorláival az indiaitól le egész az evezősig, vagy édelegni néhány mérföldre fölebb a szép partokon a páratlan zöld gyepen, a magas tölgyeken, természetén Richmondig föl, s onnét tovább Hampton-courtig — és Windsorig, hol már mint kisdud folyó jelenik meg; — fentebb a házak tete-

jénél vasuton, kötélén vont szekereken járni, vagy lent a Temzse alatt a Tunellen átgyalogolni. Látni Raphael cartonjait a hampton-courti palotában, vagy az egyiptusiak első frescóit a british museumban, látni a chinaiak sajátosságait Dunnek gazdag gyűjteményében, a római s görög régiségeket, köztök Elgin rablásait Acropolisról; Hampton-courtban a vegetabilis ország bámulatos jelene-tét, a nagy szőlőt 1400 fűrtével, a regentparkon a gi-raffokat, rhinoceroszt, emut, babyrossát az állatok or-szágából. — Látni az ügyvédek csendes lakását s a hemzseggő Cityt. — Látni a rohanó, a sűrű mozgalmat a City minden részében a Strand-, Oxford-, Regent-streeten vagy Kalingnél s Eatonnál a csendes szép ter-mészetet, a pompázó földképet, gazdaságot, csendes lakokat, néha byzanti vagy german s lombard, sokszor uj olasz izlésekben, leggyakrabban a gazdaságos angol mo-dorban; megtekinteni a polytechnicai műkítettelt, hol játsz-va, mulatva tanul a kiseded gyermek — hol nevetve okul az angol nép; látni Indiába evezzeni az árboczos hajót, vagy egyik hirtől le a másikig evezni a csóna-kost, látni a napszámosok, munkások csinos lakházait, tiszta utcáit s a regentpark palotáit — Catherine Cum-berland terracekat, oszlopzataikkal, tükörablukaikkal; lovaglő nőket, számtalan cabrioleteket, kívül két, belül 16 személylyel megrakott omnibusokat, jockeykkel ügető magányhintókat, s egymás elébe fogott 4 lovú szenás

szekereket; — látni a gáznak bájos fényét, — ezek, barátim, miket 8 nap alatt láttam, nyolcz nap alatt illy képet szereztem magamnak.

Mindez Londonnak csak kül s nem bel, nem political élete. Londonban a political élet most hallgat — ha mozogna, hallhattam volna azóta Peelt s O'Connort, Russelt és O'Connelt, részt vehettem volna gyűlésekben a gabnatörvények ellen, vagy üléseiben a társaságoknak, mellyek egyike katonáknak, matrózoknak bibliákat oszt, másika adósokat vált ki; eszközöket keres a közgyaláztatuak számát megkisebbiteni. Láthattam volna talán a 60 ezernyi tömeget az óriási kérelemlevéllel, vagy nagy gyűléseket a Crown s Anhorn Tavernben. Talán láttam volna lóversenyt Epsomban, hajóversenyt a Temzsén, állatküzdést, léggolyót, sat. s ekkor a kép még tömöttebb, még homályosabb lett volna, mint most.

És gondolám: ti csendesen töltitek napjaitokat, én itt a két millio számát szaporítva hányatom a nagy hullámzó tömegben, ti részt vesztek hazánk politicájában tetteleg, én csak gondolattal szárnyalok át a tengeren szép hazámba. Oh, adja isten! békében, de hatalmasan haladva leljem fel nemzetem.

Éjfél van, ablakomon által látom a hold sugárait a Temzse csendes tükörén, mintha megpihenne, mosolygva sugározza vissza azokat, és holnap ismét ezer s ezer hajókat viend le hajjain. Milly kellemellen nappal, olly

bájos éjjel a Temzse — nappal a dagály és apály, és a teméntelen hajó egész fenékig fölzavarja, — éjjel iszapos arczát sötét lepel borítja — e leplen pedig hold és csillag és a sok parti lámpafény megjelenik — és ez ekkor bájos látomány. —

II.

V A S Ú T.

September 17.

Birmingham felé vasúton indulánk el, ha Londonból e vasútállomáshoz kijuttok, ennek egészen más képét találjátok, mint akár a német, akár a belga vasutokon. Magas vasoszlopokon vastető nyugszik, alatta négy öt rendben állanak locomotivok, szekerek, tehát roppant tér fölött vasfedelék, s így az utazó nem ázik felül meg, nem, midőn leszáll, e szinek felülről kapnak világosságot. Az angol vasutak nagyszerűsége mellett minden más utak elenyésznek; ama tolongó néptömeg, ez üvöltő gőzösök s szekérvonatok mennyisége, nagyszerűsége az építményeknek, olly sajátságok, mellyekből az angol nagyságot nyilván olvashatni. A városokból nagyobb részt útvezetékek (viaductek) visznek ki, mellyek magasan nyulnak el emeletes házak fölött; az angol vasutakon a rázkodás nem olly nagy, mint a belga vagy németen, és ez fő dolog — de a zaj ellen itten sincs segítve, — úgy találom, sokat kell még ez utazás nemén tö-

kéletesíteni, hogy egészen kielégítő legyen. Azt mondák, — s én is úgy találom — a vasutak a democratia, a közszellem szállítói, de ezt nagy részben a zaj teszi semmivé, csak szomszédával, s azzal is bajosan közlekedhetik az ember, nincs egyébre tekintet, mint a sebésségre. Illy gondolatok közt röpült locomotivunk és a hosszú vonat utána. Utunk tunelleken vitt keresztül; voltam tunelleken is már, s mindig kellemetlen érzelmek közt. Képzeltetek magatoknak egy hosszú vonatot 12 szekérrel s ezek mindenikében 24 személyt, két szenes szekeret s a locomotivet. Mint nyil hajt be a sziklák ölébe a locomotiv, hosszan s élesen süvölt a vezető a nyílásnál, s míg az éles üvöltés tart, már bent jár a vonat és enyészik a világ és mindig sötétebb lesz, míg elveszett annyira, hogy szomszédokat s tinmagatokat nem látjátok, a gőz üvöltve tör ki, a kerekek robogva járnak, s e kellemetlen zaj fokonkint, mint a haladás, növekszik erejében — azt, barátim, hogy a katlan megreped, hogy tengely törik, hogy a locomotiv kiemeltetik, hogy a kiáltó hang nem hallatszik, hogy a sötétben nem látnátok, nem ugorhatnátok, hogy mentség nélkül vesznetek kellene, illy borzasztókat ne képzeltetek, mert akkor soha tunellekben járó vasutra nem ültök; meglehet, mikorra nekünk vasutaink lesznek, akkorra már, hiszem, lesz találmány, hogy a zaj ne legyen olyan nagy, s csövek felülről fognak világosságot beereszteni, a törvényhozás

pedig nem fogja megengedni, hogy tunelleken keresztül csak egy vonal vigyen.

9 órakor indulánk, 3 órakor már Birminghamban voltunk, keresztül repültük a szép sziget nevezetes részét, merre mentünk, mindenütt zöld gyep mosolygott, rajta mindenütt kívül legel a barom, a táblákat mindenütt sövények szegélyzik, s még borult volt az ég, nehéz a levegő, vidáman mosolyga előnkbe a szép vidék; ha Angolhonnak ege is tiszta volna, mint Olaszhoné, mit tagadott volna meg tőle a természet? A természet igazságos akart lenni, s az olasznak, a töröknek adá a tiszta szép eget, s mégis ezek látják, de nem birják a világot.

III.

AZ ELSŐ GYÁRVÁROS.

September 17.

Birmingham gyárváros. Midőn azt mondom, egy kellemtelen háztömeget értek, mellyek közt egyenesen szel- delik egymást az utczák, egyformán, egyhangulag, unalmasan. Hollandban először láttam meszeletlen téglaházakat, itten tetszettek; a hollandi ajtaja, ablakai foglalványait, párkányzatait világos-fehér, vagy sárgás szí- nekkel festi meg, sokszor oszlopait, igen gyakran a szeg- leteket kövekből építi, s ez szép változékonyságot ad az egésznek, utczáin fasorok vonulnak el, s mindenütt ki- magyarázhatlan tisztaság; az angol, gyárvárosokban vi- lágos színt épületén nem alkalmaz; nem, először gazda- ságból, nem, mert a füst azonnal bevonná, innét azután az a visszatartó szenny kívül az épületeken -- magok a középületek, mellyeken az angol majd mindig izlést, nagyszerűséget igyekszik kifejteni, barna színt öltenek, s így az ingert, bájt elvesztik, s mintha századokkal előbb állitattak volna, úgy jelennek meg.

Midőn fordulatot akaránk tenni a városban, mellyet vizsgálódó pontul nem tűzénk ki, már elsötétedett, kiindultunk utczáira, sok nép tolongott rajtok, de ez már nem a londoni nép volt — szennyes napszámosok, piszkos művesek, mesteremberek, szegény asszonyok, halaványan, szennyesen és csak néha és ritkábban jobban öltözettek, tisztább ruházatuak; — gazdag fogatok nem jelentek meg — a gazdag gyárbírtokos s kereskedő a szomszédságban lakik, futja a gőzt, a füstöt, a szennyet, a zajt, a büzt; — tehervonószekerek, taligák, ezek voltak szemlélhetők az utczákon, de a boltok ragyogó fényben usztak itt is, minden szükséges és nem szükséges czikkeikkel, ez, gondolám, alkalmasint csak egy igen kis tapasztalás Anglia élete egyik képéből, és mentem az utczákon. Ime egy hatalmas szónok az utczán, — megállék s hallgatám szónoklatát; hangja hatalmas volt és értelmes, erőtetés, egyhangzat nélkül, és miként haladt az utczákon, hallgató csoportot vont maga után, s mentem én is igen nagy csodálatot tapasztalva a jeleneten; e fiatal ember szónoklatával burnotját árulá; — midőn az emberek mindig ugyanazon dolgot művelik, bizonyos gépszerűséget tesznek sajátukká, s midőn ugyanazt szavalják, bizonyos monotomiát; — kínok közt tapasztalja ezt az utas, midőn nevezetességet néz meg, az én ifju szónokom nem illy volt, de mintha valamelly uj találmány élényeit adná elő, ugy ismétlé mindannyiszor ko-

molyan és érzéssel beszédét; vagy mélyen meg volt győződve áruja sajátságáról, vagy a szónoklat igazán mesterség volt nála; szónoklatát nevetni nem lehetett. — „Ime, uraim, burnót! vegyetek! én nem dicsérem árumat, vegyetek és győződjetek meg jótékony sajátságairól ott-hon, és bizonyossá teszek benneteket, tapasztalni fogjátok, hogy ezen burnót az egészség fentartására kimondhatlan szükséges, és tapasztalni fogjátok, mennyire tisztán tartja az elmét, mennyire tisztítja a fejet, mennyire erősíti a szemet és nézést, mennyire gátolja a rossz lég hatását, mennyire eleveníti az idegeket. Ime, uraim, ezek s még számtalanok burnótom sajátsági.“ Ez beszédének csak kivonata s rendesen evvel fejezé be komolyan mondott beszédét:

„Ime burnótot adok egy pencért, a szeleneze maga többet ér, mint e pénz.“ Illy szónoklattal árulá egy másik hirlapját, harmadik élelemszerét s így többen.

Másnap vasárnap volt, s mint éjen, olly néma csend az utczákon; a nép tódult az egyházak felé. Barátim, ösmeritek már az angol vasárnapot, részletével most nem untatlak, a zaj megszűnt, a nép mindenütt esendesen ájtatoskodott. Megnéztünk egy catholiciai egyházat is; szolgák állottak az ajtók előtt, s jegyeket árultak pénzért — minden bemenő jegyét megfizeté. Az egyház gothicus izlésű új építmény; sajátságai közé tartozik, hogy chorusa emeltebb, főoltára is gothicus izletű, di-

szítményein tarka színezet, a chorus s az egész, vilá-
gosságot csak az egyház főhajójából nyer, innen van,
hogy az oltár sötétben marad, s hogy midőn a gyer-
tyák meggyujtatnak, az oltár idealis fényben jelenik meg
— ez sajátságos, illyet még nem láttam. A catholica
vallás ezer apróbb sajátival felhat a képzeményre és le-
száll a szívre; a protestans vallás szól az elméhez, te-
hát amabban több az érzemény, ebben több az értelem
— ösmert dolgok.

Gyönyörű épület az iskola gothizlésben, s ne higy-
jétek, mintha a goth-izlés méltóságát, bájait csak egyhá-
zokon lehetne kifejtetni, mióta Angolhonban járok, mind-
untalan jelennek meg lakházak, gunyhók, közintézetek,
iskolák goth-izlésben, és meggyőződöm, hogy nemcsak
a strassburgi s kölni dom, de a legapróbb mű is meg-
tartja báját és ingerét.

IV.

ANGOL GYÁRNOK HÁZI ÉLETE.

September 19.

Boltonban ma nagy népgyűlés (meeting) volt, bennünket Bowring a magyar fordító hítt meg e gyűlésre, mi örömet fogadók e meghívást s Boltonban reggel megjelenénk. A gyűlés csak este tartaték hét után, de mi kedvesen telt az időköz! — Bowring szivességéből a vidékre rándulánk egy pamutgyár-tolajdonoshoz Ashworth Edmundhoz, s elmondjam-e a szivességet, mellyel fogadtatánk? ha elmondom, látni fogjátok, hogy az angol nem ama hideg visszataszító s csak néha simaságból nyájas, — többször volt ezután is alkalmam angol szivességet tapasztalni, s e szivesség igaz, őszinte szivesség, kifáradatlan, az embernek minden vágyát figyelemmel kísérő, hozzá társul csüggedetlen bajlódás az idegennel, ki a nyelvet nem beszéli jól, mint mi, — az angol társas modorban nincs tettetés, nincs pöffeszkedés, az angol vissza-

tartózkodó, de éppen azért kell hinni, hogy ha kebele egyszer megnyílt irántunk, szivessége őszinte s nem színtelt, ilyen volt fogadtatásunk Ashworthnál. Leírom e napot, melyet a kedves körben tölténk. Ashworth háza emeletes, faragott kölap külsővel, czinfedeléssel; kis portico áll háza előtt, az ajtó nem — mint szokás nálunk — előszobára, hanem belfolyosóra nyílik, balra e folyosóról nyílik a fogadószoba, jobbra az úré, túl e szobán az étterem, ez étterem a kert felé félkörben terül ki, a félkört inkább ablakok, mint falak képezik — mi Angolhonban igen gyakran jelenik meg, — minek czélszerűsége abban áll, hogy a világosság általuk nagyobb, őszi s tavaszi napokban inkább átmelegitetnek és azért olyan hely, mellyen örömet mulatoz a család, az ablakok majd a padolatig nyúlnak le; — alúl konyhák, éléskamrák, cselédszobák, felül halóteremek, mindenütt végetlen tisztaság: midőn este hálószobáinkba vonulánk, papucsokkal kínálának meg, vetnök le alúl lábbelinket, s úgy menénk fel. Szerencsétlenségünkre franczia nadrágokat viselénk, levetnünk illedelmesen nem lehetett, s azért én a jó nagy papucsot csizmámra felül húzám — barátom kezében vivé fel.

Angolhonban a belső butorzat mieinktől abban különböz, hogy minden szobák, minden termek, lépcsők gyönyörű szőnyegekkel vannak bevonva, hogy tiszta szép lángjával mindenütt ott a fehér márvány-kandalló s ott

a kényelem a butorozatban — ez utolsóban azonban úgy látszik, mi sem akarunk elmaradni.

Angol polgári szokás, hogy a ház ura s asszonya osztja szét vendégei számára az étkeket, így volt ez Ashworth testvéreknél is, noha két egyenruhás inas tevé a szolgálatot — a terítvény gazdagságra mutatott, az étkekben angol izlés, tápláló, a gyomorra inkább számított, mint az inyre, — az angol s francia jellem különbsége az étkekben igen élesen nyilatkozik. —

Ashworth háza, kertje közepén áll, kertje pedig nagy, szép zöld pázsitával, sétányival, de annál keveseb virággal.

Ashworthok gyártulajdonosok, kedves házi néppel, szép egészséges kis gyermekekkel, s szép volt látni, midőn az öreg nagypapa ebédnél bennünket meglepett — az ősz atyát miként tisztelik meg gyermekei, az ősz atya pedig helyet fogott az asztalnál s hallgatá a tábla társalgását. Az öreg Ashworth visszavonult állapotban él, gyermekeinek engedé át vagyonát és most csendes atyai örömmel nézi családja előhaladását, gyarapodását. Ritka ősatya, kinek 37 unokája legyen, ilyen az öreg Ashworth.

Ashworth Edmund szives volt gyárába elvezetni.

Legelőbb megnéztük a nagy kerekeket, mellyek az egész gyár gépeit mozgatják (e kerekek 120 ló erejűek)

azután a fonószobákat; a gyengébb munkákat az orsók körül kisebb lánykák végzik, kötelességük nem más, mint az elszaggatott fonalakat megkötözgetni, a hulladékokat összeszedni, az orsókat átrakni, a fonást mind a gép végzi. Ashworth gyárában nagy a tisztaság, munkáit — keveset kivéve — jó színben s egészségeseknek találtam; de csodáltam, miként nem árt amaz örökös melegség, még inkább amaz örökös átható zaj, mellyet a kerekek orsói ütnek; körülvitt azután szövő, festő teremeiben, és én itt a népet mindenütt egészségesnek találtam, ezután megmutogató szöveteit és előmutató az árukat. Barátim, ha meglátogattok, előmutatom majd a mustrákat áraikkal, bámolni fogtok az olcsóság felett, hasonlítva a mi szegény hazánkban divatozó drágasághoz.

Lássák önök, mondá Ashworth, mi napszámosainkat iden drágán fizetjük, a legegyszerűbb munkát végző napszámos 8 — 10 shillinget kap hetenkint, mi körülbelül 5 ezüst forint, drágán a földet, mellyen gyárunk áll, drágán az épületeket; most használjon ön olcsó napszámosokat, önöknél, például, féláruakat; használjon ötödnyi becsü földet és épületeket; használja ugyanezen gépeket, és mégsem képes olly olcsón előállítani, mint mi, nem mondok relativ, de absolut olcsóságot; példa Oroszországban van, hol talán még kedvezőbb körülmények közt, mint önöknél, ismerősim ugyanezen gépekkel nem

képesek olly olesón készíteni, mint mi — és ez egyedül az angol értelemben fekszik, értelmében az igazgatóknak, értelmében a dolgozó népnek, az első felügyelőtől az utolsó leányig, ki a megtépült fonatokat aggatja össze.

V.

NÉPGYÜLÉS, ÉS BOWRING.

September 19.

Este visszamenénk Boltonba a gyűlés kezdete előtt. Bowring a város tisztviselőinek társaságába vezetett — voltunk 15—20an egy theasztal mellett ifjabb öregebbek együtt, ők a város előljárói tisztességes és komoly férfiak csendesen, higgadtan vitaták a napi tárgyat, a gyárak állapotát, — az angol szónoklat tehetségét már itt világosan tapasztalám: folyékony, tiszta előadás, eszmébőség, érettség, összefüggés, ezek jellemzők előadásaikat. Innét menénk a *meetingbe*; a 3—4 ezernyi hallgatóság sűrűen tölté meg a teremtet és a karzatot, a terem éjszakai oldalának közepén tágas emelvény, ezen asztal a *chairman* (elnök) számára, az asztal körül padok, ezeket az említettem férfiak — a város előkelői — foglalák el, s itt juttatának helyet nekünk is. — Bowringot taps és tetszés fogadá beléptekor. — A gyűlés kezdődött; az emelvényről *chairmannak* a város mayorja ajánlatot, taps és morgás (*cheer, groan*) követé az ajánlatot, a

megegyezők kézfelemelésre szólítottak fel, a felemelt kezek száma nagy volt, a mayor a széket elfoglalá, erre sziszegés támadt, Bowring szólani kezdett — a csend nem álla helyre; ezután egy kemény hang a tömegeből mást ajánlott, s a zaj megujult, egyik rész megtartani kívánta az elnököt székében, — másik rész mást akart, — a mayor elhagyá székét — a zaj tartott, — a karzatról ismét más ajánlaték kemény hangon, — ezt hasonló moraj követé, mig végre a tribunról N — ajánltatik a székbe; erre egy mosdatlan ifju, alkalmasint kovácslegény, feltolult a tribunra, s kiált: „ki N-t akarja, emeljen kezét.“ Sok kéz nyult fel, és e kéztömeg csakugyan több volt, a többséget, bár nem szembeszököt, senki sem tagadá, s N elfoglalá a széket, s az ülés megkezdett.

Első Bowring szólott, — beszédében igen sok erő, elevenség, sok meglepő gondolat, gyönyörű virágos tételek kedves hullámmzatba hozák a közönség kedélyét. — Midőn mi Angolhonba jövének, még tartottak a gyárlázadás keserű vibratiói. Bolton 60 ezernyi gyárváros, szomszéda Manchesternek, az izgalom gyülpontjának, kebelében még áradoztak a keserű érzemények a szerencsétlen állapot felett. — A gyűlés nyílt, az indulatok háborgók, Bowring állása igen nehéz volt — s megállhatott volna-e itt más követ, mint ő, a teljes szabadság embere, ugy, hogy az izgalom sujtasai közt meg nem

döntetett, vagy úgy, hogy átengedé magát a nagy mozgalom árjának s úszott e nagy tömeggel olly irány felé, melly nem kedves a statushatalomnak, s hová igen közel áll a fenytő törvény egész szigorúsága. Bowring mind a kettőt kikerülé. „Én voltam az, ugymond, ki királynénknak a nagy kérelemlevelet általadtam“ és a hallgatóságból kitört a tetszés zaja, mert hiszen a charta az, mellytől ők üdvöt reménylenek, irt a sebre, mellyet a gyűlésbe is bevivének sajgó érzetével a nyomorteljes állapotnak.

Bowring népgyűlésének célja az volt: hogy boltoni választóinak utolsó évi parlamenti eljárásáról számot adjon, és én azt tudtam, hogy a megválasztáskor minden kijelölt, political hitvallás tétele mellett, tesz egy halom ígéretet, egy rakás fogadást, s megdicsérgeti magát, mennyire lehet, tudtam s gondolám, nemzeti szokás; a büszkén zöldelő tölgy egy ferde ága, hogy a pályán járva vagy azt végezve még ekkor sem hiányozhat a saját személynek olly gyakori emlegetése, s mindig ajánlatos alakban; ezt ma tapasztalatim közé följegyzém.

A hallgatóságnak nagy része chartista volt; ezért is, de, mert az országnak legfontosb kérdését csakugyan ez osztály jövendője képezi, Bowring is beereszkedett ez állapot taglalásába; elve, — mellyet, mint szövetet, annyi ösmeret, annyi tapasztalatból szőtt, —

a szabad kereskedés elve — ő nem barátja a hadaknak, mellyeket annyi milliók áldozatával Indiákban s Chinában viselnek, de lelke örült, midőn a kelet pusztáin emberekkel találkozott, kiknek egyike mondá: e fegyver is a te hazádnak műve, másika: e tő is Angolhonban készült; szerinte Angolhon feladata, békés uton kereskedését mindenfelé elvinni. — „Lassátok, ugymond, ime két fiatal barátom, két magyar nemes; én voltam hazájokban a Duna-parton, s saját szemeimmel láttam, mikép penészik el a gabona magtáraikban, azért, mert azt ki nem vihetik, — azt akarom tehát, hogy midőn náluk a gabonának quarterje *) 20 shilling **) , ne legyen az nálunk akkor 60, hogy éhbel, nyomorral küzdjön e nép itt, mert igen drága, — nyomorral ott, mert igen olcsó a gabona.“ — S im, láthatjátok, hogy az csak példa volt, példa a szabad kereskedés nagy eszméjéhez, ahhoz, mellyben a népek harmoniája nyugszik. Igaz, néhány évek óta azt hirdetik a világnak: „ne higgyetek az angolnak, midőn szabad kereskedésről beszél;“ de én azt most elfeledém s ifju meggyőződésem: a világ harmoniája, a kölcsönös jog-tisztelet a népek közt, kifolyásai a szabad kereskedésnek minden eredményeikkel, a nagy örseregekkel, a sok vámtisztekkel — illy s több más gondolatok és ér-

*) 1 quarter = 5 pozsonyi mérő $29\frac{1}{8}$ iteze (Litrow szerint)

**) 1 shilling = közel 30 kr. pengő.

zelmek hullámzának keresztül keblemen; de midőn magunkra tértem, megállapodott az általános eszmék folyama, s minállapotunk foglalt el. Azonban ne kérdjétek véleményemet e tárgyban; a porban játszó gyermek is tudja már, hogy vagy elszegényedünk s koldusai leszünk a világnak, vagy fogyasztást s kivitelt kell termékeinknek szereznünk; sokat gondolkoztam én Bowring szavai felett, mennyiben azok honunkat érintik, miként lehetne tehát, hogy gabonánk megjelenhessen az angol piacon s javára a nagy népességnek lenyomja az árt ott, felemelje nálunk. Azonban megállapodtam e tételnél, hogy a kereskedés csak kölcsönös lehet, csak venni és adni, nem kételkedem, hogy érdekeink szerint szabályzott kereskedési szerződés Angolhonnal, sok jótéteményt hozna reánk — de e kereskedés a vámviszonyok körül forog mind a két részben, a magyarén úgy, mint az angolén, például a gabnatörvénynél az angolnál, a műkészítmények behozatalánál minálunk.

E tárgyról talán lesz alkalmam másutt, mint utam elbeszélésében, szólani, most visszatérek a népgyűlésre. Midőn Bowring a ránk vonatkozó szavakat mondá, hangosan megéljenezteténk, mi pedig felállván üléseinkből, meghajtottuk magunkat. Bowring beszédét nagy tetszés kíséré; utána következtek a szónokok a népből, a dolgozó osztályból, fésületlen hajjal, mosdatlan arczczal, kézzel, ujjas mellényekben, tán akkor hagyva el a szövő

széket, a festő kádat, vagy kemenczét. — Bámulatos a szónoki tehetség, mit e közönséges embereknél tapasztaltam, az a felkészültség az ügynek minden védokával, az az érett átgondoltság, s keresztül vitele az elvnek a tapasztalás s élet minden bizonyítványain!

Egyik czáfoló Bowringet, a nyomort nem akarván tulajdonítani egyébnek, mint a gépek elszaporodásának, másik a nyomort semmi egyébre, s így nem a kereskedés fenakadására, de egyedül oda viszi vissza, mint forrásra, hogy a nép a közjogokból ki van zárva; szerinte nem az fog az angolon segíteni, hogy ez vagy amaz országgal szerződést köt, hanem egyedül a charta. Ez hatalmas szónok volt, tiszta erős hanggal, s olly férfias előadással, minővel igen ritkán találkozunk. Bowring mindnyájának felelt.

A gyűlés Bowringnek parlamenti eljárásáért köszönetet szavazott, s köszönetet az elnöknek, és eloszlott.

Az idő, — midőn mi a gyárvárosokban járunk, — az, hogy megszűnt ugyan az erőszak, a rombolás, egymásnak kényszerített elhurczolása a szövöszéktől, de tartott a nagy drágaság az élelemben, tartott a kereskedési tespedés, még égtek az indulatok, s békés sodrába nem tért egészen vissza a néperő; azonban a fegyver a csendet helyreállítá, mi könnyű volt e helyzetben a lángoló kitörést a népgyűléseknek tulajdonítani, mellyek

előtte mindenfelé tartattak, s mi természetes: hogy e lángnemző crater elfojtassék; — a népgyűlések felfüggesztessenek, — mert hiszen különben tán összedőlendett az angol nagyság s alkotmánya? de, barátim! a szabad Angolhonban e vihar közepette senkinek nem jut eszébe letérni a törvény ösvényéről, — hadd lobogjon az indulat, míg vélemény és szó az erőszakot, a békeháborítást visszautasítják, — összeültek a hazafiak, a békés polgárok, kiket a sors arra határozott, ítéltek a büntettek fölött, s ítéletökből egyre keményebb, másra szelidebb bündíj szállott, rabság, deportatio, 7—5—4 évre, fogság hosszabb rövidebb időre, és a dolgok folyama megy a régi mederben.

Mert az jellemzi az angolt, hogy valamint a béke ölésén nem alszik el szabadsága felett, hogy azt feje alól ellensége kiszedhesse, ugy az indulatharczban nem hagyja magát a törvény ösvényéről letéřitetni.

VI.

ANGOL NÉPNYOMOR.

September 20.

Boltonból visszajövénk Manchesterbe. Manchester ekkor nyugodt volt. Sokat hallottatok, barátim, már az angol gyárvárosokról, sokat olvastatok mozgalmaikról, nagyságukról, nyomorjaikról, s ez olvasás, hiszem, elöttetek is mindenkor érdekes volt. De a képnek valóságáról szemlátva akartam meggyőződni, s ezért jöttem annyi érdekléssel a gyárvárosokba. Anglia nagysága sok részben gyáraiból keletkezik.

Megnéztem Hortsworth pamutgyárát, hosszú terekben pontosan forog a százezer orsó, henger, kerék. Gyönyörű erőművek, mondám, de az örökös zaj, morgás átjárta idegeimet; egy ilyen teremben 30—40 gyermek dolgozva éli el fejlődő életszakát. Ime a süker, mondá vezetőnk, nézze ön e pontosságot, egyenlőséget a fonalakban. — Bámulatos, mondám, de a gőz, a szag kiállhatatlan kezde lenni, s e gőzben s szagban hány milliónak terül el életpályája az orsótól a szövőszékig!

Hideg őszi nap volt, de ben a teremekben meleg és a gyermekek s leányok arczán piros szín ült, ne gondoljátok, hogy ez az ifju erő s egészség színe volt, mert csalódtok, ez piros színe volt a termék melegének. Ime nézze ön a czérna finomságát, e számból 200 matring (Straehne) tesz egy fontot, egy fontnak az ára pedig 20 font sterling, (200 pforint); ez sok, uram, végetlen sok, — épen nem, válaszolá, ha kinyujtanók, Manchestertől Doverig érne el; ím itt a gőzgép; — gyönyörű, bámulatos, mondám, s mig vezetönkkel beszélgeténk, 12 óra mult s a gyermekek jöttek ki a gyárból, s csak ekkor, midön együtt s szabadon voltak, látható volt a szintelenség, a nyomor, a beteges görnyedő alakok, a meztelen lábak, és én ezeket jól megjegyzém magamnak. Megnéztünk egy igen nagy selyemgyárt és gőzgép-gyárat, mindenütt bámultuk a gépek tökélyét, a művek szépségét és olcsóságát s mindenütt láttuk, miként e gyárakban 5—600 ember dolgozik zajban, morajban, bűzben és szenny közt, melegben, midön kívül fagy és havaz, melegben, midön kívül a nap éget, ekkor szenved, midön ben van, — amakkor, midön kijön.

Elmenénk a városrészekbe, hol a dolgozó osztály lakik, sokáig jártunk fel alá, piszkos utczákon piszkos házak között, emberek itt nem igen láthatók, az emberek örökös munkával foglalvák el, halvány arczok néznek ki néhol a töredezett ablakon, ajtón, és belátható a

nyomor, melly ben zsarol. Megnézők néhány lakását is; ha az utczán haladtok, azt gondolnátok talán, mégsem épen olly nagy itt a nyomor, mint vélnétek, hisz a házak téglából építvék, s így nem nedvesek, az ablakok elég magosak s így szellőzhetők, a pinczeszobák talán csak kamrák, s nem lakatnak, én úgy gondolkozáim, hiszen magyar utazó hogyan is gondolkoznék máskép, — nálunk a nyomor nem lakik téglaházakban, de sár vagy fagunyhókban, nem szobákban illy ablakkal, az ablakok nálunk egy arasz, melly nem nyílik soha, ajtaján jár a füst ki, és sokszor állatával együtt jár be lakosa, mégis talán itt nincs nyomor, — ítéljete meg, én leírom mit találtam. Az ajtó, melly a házba nyílik, három szobának ajtaja, a három szoba 3 családnak lakása és minden szoba három czélra szolgál, lakásul, hol megnyugszik, tűzhelyül, hol felmelegszik, és kamrául, honnét felépül lakosa; egyik család a másik szobáján jár keresztül — edénye kevés, ágyneműje talán semmi, szekrényci nincsenek, ruházata fakó szennyes felöltők, könyve nincs, s kiket ben találtam, halvány asszonyok, dolgozni nem bírók, s gyermekek még járni nem tudók, rongyosan, szennyesen. — Levezetének egy pinczébe rozzant fekete lépcsőn egyik szobából; kívül barna volt az ég, füst, köd borítá a várost, a pinczeüregbe csak fél homály hatott be, 3 szövőszék volt a pinczében. Kettő üresen állott, a harmadiknál egy nyomorúlt sápadt öreg szőtt, s meny-

nyit szerez hetenként? kérdém tőle, 65 pencet feszített szorgalommal, mondá, és van két gyermekem s nőm; — (3 1/2 shilling 2 fl. 31 1/2 kr. igen csekélység Angolhonban) s hol van a másik két szövőszék tulajdonosa? egyik nem kap munkát, s várakozik reá, a másik kőbányába ment dolgozni. Ezután távozánk részvétünk nyilvánítva és köszönetek közt a szegény nép között, — mig ben járánk, kocsinkat számos nép fogá körül, bámult. Vezetőnk pedig mondá: Uraim, itt még nem látták a legnagyobb nyomort, még vannak városrészek, hol még nagyobb a szegénység, inség. Ha e dolgozó nép kimenekül műhelyéből, hol a zaj idegeit, a bűz gyomrát rontá; utczákra jut, hol köd borong és füst, melly tüdejét emészti meg. A gyárnok elhagyja gyárát, s megy a szabadba, a vidékre, de kéménye füstöl, s ezt munkása kénytelen beszivni; az szönyeges szobáiba, ez penészes üregébe, az kertjébe, ez szennyes utczáira tér. — Mit használt a csekély tanulás írni olvasni? — van pénze olvasmányon felderíteni elméjét? hisz e lázongásnak is oka az, hogy kenyeret nem tud eleget beszerezni magának. Illyen Manchester, illyen az angol gyárvárosokban a nép sorsa, ha nem hisztek a kiáltó szózatoknak, mellyek belőlök a trónig fel, és hozzánk is elhatnak, ha nem hisztek a felszólításoknak, kérelemleveleknek; ha a lázongásokat csábitásoknak, a követelést tulajdon-fenyegetésnek, a kérelmet koldulásnak, a boszút butaságnak tulajdonítjátok: jertek

ide e gyárvárosokba, nézzétek meg saját szemeitekkel; azt hiszitek, az írók, kik a részvét hangját először megpendíték, érzelmők valának? költőnek csak a ragyogó színt lehet jól visszaadni, szennyet és nyomort festeni kellőleg nem lehet; azt hiszitek, népcsábítók, demagogok ösztönöznek panaszra, ingerelnek követelésre, izgatnak tette? — az éhség a legnagyobb izgató! — azt hiszitek, megszüntethető e nyomor? kimondom kereken: nem, soha. Angolhonnak birtokában sok az értelem, sok a kincs, sok az erő, sok a szabadság, — nagy tényezők a javításnál, de mindez e népnymornál megtompul, erejét veszti.

VII.

FOLYTATÁS.

Mélyen fekszik a baj, barátim, igen mélyen s ezért nehezen is orvosolható. Ha a bajt onnét veszitek, hogy elég enni valója, jó lakása, tiszta ruhája nincs a dolgozó osztálynak, talán segíthettek rajta, ha azt mondjátok, mit az angol hirlapok: Times: a gyárnok kénytelenítessék elegendő bért adni mindenkor napszámósának, tehát akár foly eladása gyárműveinek akár nem, akár jól megy a kereskedés akár nem, ugyanazon bért ugyanannyi munkásnak. Így néhány hónapra, évre segíthettek a bajon, de utóbb a nyomort véghetlen megszaportítottátok. Ha onnan veszitek, honnan a Morning Chronicle, hogy a kereskedést tágitnotok, a művek kelandóságát emelnetek kell, s piacztot keresnetek: segítenétek a bajon talán néhány évre vagy évtizedre, míg nagyobb bajok követnék, ha eldugulnának, elapadnának a források. Ha onnan veszitek, honnan a Standard, hogy vallással kell hatni a nyomor enyhítésére, szellemi gyógyyszerekkel: üres elméletben tévedtek el, és a nyo-

mor kiáltóbb lesz. — Ha azt hiszitek, a *chartism* segít e bajon, ismét tévedtek, ha azt a gabnatörvény eltörlésétől várjátok, a gabnatörvény eltörlése olcsóbbá tenné a kenyeret, de piacot nem szerezne a műveknek, mi azonban maga sem elegendő — a *chartism* — a jogok pedig sem kenyeret, sem jólétet nem adnak, a tömegnek pedig erre van szükség.

Hiszem, e sorokra sokan azt mondják: ifju képzelemény rajzoló azokat. Én tehát nem szavakkal akarok festeni, de számokkal. Ime vegyük először is a pamutgyártást, mint legnevezetesebbet. *)

Angolhonban pamutgyár

van 1262

Munkás Macculloch szerint

magokban a gyárokbán 800,000

ezekhez járul még gépkészítő

kovács, kőműves, téglavelő: 100,000 összesen 900,000

Öregek, aggok, betegek,

gyermekek s mindazok, kik e

munkások után élnek 300,000

1,200,000

M. Baines azon véleményben van, hogy a gyárakban közvetlenül elfoglaltak száma az élelmöknél fogva tőlök függőkével 1,500,000.

*) Lásd Macculloch Commercial dictionary. art. Cotton.

tehát 1262 gyár 1,500,000 embert foglalkodtat. Sokan felkiáltnak e szám után, maga Macculloch is; *) s a vagyon e csudálatos forrását tulajdoníthatni néhányak lángelméjének, az iparszabadság-, s a tulajdonbátor-
ságnak! és ez áll! de ez még nem az egész eredmény. Másként — egy gyárnoktól 1250 munkás sorsa függ, egy tulajdonos fölötté ezerkétszáz ember egész élet-
szorgalmának, munkájának. Én épen e számok össze-
állításából következtetem a kiáltó inséget. Vegyünk
1262 gyárnokot, noha igen sokszor ugyanazon tulaj-
donosnak több gyára is van, és az 1,500,000-ból 1250
munkás jut egy gyárnok számára, röviden ez a nemzeti
vagyon legroszabb, legkiáltóbb felosztása.

Hasonló más iparnemekben:

Gyapju 313 gyárban: 334,600.

Vászon 347 gyárban: 185,000.

Selyem 238 gyárban: 217,304

726,904.

Vegyünk e számhoz, az előbbihez majdnem hasonló
számot, a gépkészítők, kőművesek, téglavetők, ková-
csok számát, a betegeket, gyermekeket, aggottakat,
s látni fogjuk itt is e 3 műágnál 1,500,000 fog függeni
1898 gyárban, adjuk össze 1262

1898

3160 gyár 3 millió ember!

*) Statistical account of the british Empire I k: 658 lap.

Az eredmény: 1 gyár s 949 ember, azaz: 949 ember sorsa felett határoz egy ember, s kérdem, miben különböz ez a feudális állapottól? ott egy földesur ennyi s ennyi jobbágya sorsát intézi, itt egy gyárnok ennyi s ennyi bérmunkását, ott a kastély s palota ura munkára hajtja jobbágját, s termékeit hetedeli, tizedeli, itt a gyár ura hét végén néhány forintot oszt ki a száz, s százak közt; a föld jobbágya az isten kék ege alatt a természet ölén százfélékép munkálódik, és verejtékét leszárítja az est szele, pihenést nyújt neki a fa árnya, örömet az erdő zengése, a rét viránya, egészséget, épséget a tiszta lég: itt a gyár dolgosa életét egy kád, egy katlan, egy szövőszék, egy orsó mellett tölti el — zenéje az orsók tompa moraja, illatja a gyapju s pamut büze, a festék göze, pihenése a száraz ágy. — Nem mondom ezt azért, mintha a hűbéri viszonyt kimélni akarnám, ennek enyészni kell, hol még létez, de midőn párvonalba huztam a két állapotot, úgy találtam, hogy e dolgozó nép sorsa keményebb s hogy nehezebben javítható, mint sorsa a parasztnak nálunk, vagy akárhol.

Barátim! látjátok, mélyebb baj, minthogy ezt a napi politica éles, de nem beható fegyverével száműzhesse, az orvosszert a vizsgálódás, az elméletek végtelen térén kell keresni, s a szoba embereinek kell előállani avval, mit az éjek, a gondolkozás. a tudománv felkutatnak.

hogy a kiáltó sebet elköthessék. Sokszor egy gondolat halhatatlan műveket szül, s az emberi ész bámulandó merészséggel óriási akadályokat tört keresztül, vagy feltartóztatlan röptében a milliányi emberiséget magával ragadta, értem itt Columbot, Schwarzot, Newtont, Guttenberget, Wattot, és kevés másokat, — és hogy vagyunk mindezen találmányokkal? legdúsabb eredményeit Angolország mutatja, s mégis Angolország bámulandó magassága fokán elmondhatja ugyan, hogy hatalmas, de nem mondhatja, hogy boldog. Néhány évek mulva egyik fia feltalálálandja a léghajózást, s az összes népesség egy igen nagy részének több kenyere jobb ruházatja leend? vagy ha igenis, megszűnik a kiáltó aránytalanság pamutgyárnok s székszövő, szénbányatulajdonos s szénvágó, földesur s önkényes bérleti között? a tulajdonnak szentnek kell lenni, s talán százan fognak a szénüregekbe, a zúgó orsók közé, az eke mellé özönlenni újra, a tulajdonos száma pedig lesz ugyanaz, vagy szaporodni fog igen szigoruan.

A szabad ipar, szabad versenytannak, melly az emberi sors boldogságára alakult, legnemesebb, legtisztéletreméltóbb theoriái megszorodtak, theoriái életbe mentek át, de mit egy Shmith elmekulcsai feltártak mint üdvöt, részben lett csak ilyen; a theoriának eredménye nagyszerű lön, hasznos is, de nem jótékony egyaránt a népre; a szabad verseny, munkafel-

osztásnak, kereskedési szabadságnak eredményei fel-
emelték egyeseket, lenyomtak ezreket. Nem így volt ez
elméletben kiszámítva, nem így fogamzott ez a félisteni
agyban, hasztalan! most már Angolhon nagyszerű gé-
pek birtokában nem fogja gépeit összerombolni, nem
fogja tőkéit felosztani, amaz balgaság, mert visszatérés
a gyermekkorba, ez balgaság, mert jogot sért és sü-
ker nélkül sért. — Angolhon nem fog többé vissza-
lépni.

Nemzeti adósságait a 7 száz s néhány milliót letörül-
heti — ha roskadni kezd terhei alatt; coloniáit felsza-
badíthatja, ha igazságos akar lenni; kereskedése — mutatja
America — alig fog szenvedni. — Irlandnak szabadsá-
gát, a 3 millió chartistának választó jogát megadhatja,
arra Scócia példája inti, erre eléggé bátorítja az egye-
sült státusok szövetsége, de miként most áll, a nemzeti
vagyon özönének libelláját vissza nem állíthatja. Mert
mik fognák e gyökérbajt orvosolni? a módok, mellye-
ket az imént hallánk, a gyárnok kényszerítése, a ke-
reskedés kiterjesztése, vallás, nevelés; vagy a módok,
mellyeket Némethon egy nevezetes státus oconomjától
hallottam, hogy a nagy tőkék versenye szüntessék meg
azáltal, hogy gyárokat csak részvény útján lehessen
felállítani, hogy minden gyár bizonyos földkiterjedelem-
mel birjon, mellyből néhány holdnyi osztályrész jusson
minden napszámosnak, hol családja apró elfoglalást,

mozgást, tiszta léget leljen, s honnan az élelem né-melly apróbb czikkeit megnyerhesse, s melly által a vég elszegényedéstől megóvassék, apró módok — kis rongy a mezitlen test elfedésére! Oroszországban nem lehet gyárt nyitni addig, míg a vállalkozó kórházat nem állít, a dolgozókhöz arányzott számu ágyakkal. Angol-honban a szegény törvények helyesb kezelése ajánltatik, szerek, mellyekkel néhány pillanattal huzni lehet a beteg életét, de nem kigyógyítani egészen, kisdud támaszkarók az összedülő épület mögé, néhány lábdobbanás a kezdődő földrengést fentartani... e véleménynél megállapodni nem fogok.

Még két vélemény jelent meg a világerőtelem előtt, a milliók baját orvosolni akarva. Az egyik Malthuse, ki a nyomor forrását a népesség szerfeletti szaporodásában keresi, s így ennek elejét akarja venni, midőn a szegényeknek a szabad nőszülhetés elébe korlátokat akar emelni, de e tan, mert köréből kimaradt az emberi természet tekintete, mert a szenvedő kebeltől a nő élet kedves virágait zárta el, mert meghagyta az inséget, melly súlyával nyom, s megtagadta az örömet, melly édes enyhével emelt, — e tan eredménytelen elhullott. A második Sismondi véleménye, mindenek előtt bár kedvezőbb színben állítja elő a középkor állapotát, a hol a féktelen versenyzést a czéhek s társulatok kölcsönös kimélettel korlátozák, hogy így gazdagabb nem

nyomhatta el a szegényebbet, mégis kimondja nyilván, hogy az ó korhoz visszatérni többé nem lehet az emberiségnek. — Három módot ajánl: Felvilágosítani a közvéleményt, s e szerint megszüntetni a kormány-irányt, hogy az, örökös ösztönzés, izgatás által tovább is ne igyekezzék gyorsítani az iparfejléményt, nem adni bátorítást az új találmányoknak, s így elmaradnának minden jutalmazások a felfedezőknél; minden díjazatok, társulatok, academiáktól, minden egyedáruságok. A harmadik elfordítani a nagytökéket iparvállalatoktól s így czímek- s hivatalokat nem terjeszteni reájok, nem ama sok vám- s harminczadkedvezéseket; ajánlja a fi- s nővérek közti egyenlő osztályt, de mi fő, s mivel nem soká tágasb rámákban fogunk találkozni, az az adózat módja a szerint, hogy egy millionyi tőke, ha ezer család vagyonát képviseli, kevesbet fizessen, mintha egyetlenét.

Sismondi maga megmondja, hogy ezek csak palliatív gyógyszerek s így nincs mit időznünk mellettük.

VIII.

F O L Y T A T Á S.

Nem tudok e tárgytól megválni még itten, nem, mert milliók sorsa forog a körben, mellynek én sem övét, sem átmérőjét nem nyujthatom néhány sorokban, de mellyben megjelenve látom a szánandó állapotot, mellybe taszítvák. Azt fogjátok mondani, mi mindezek-től mentvék vagyunk, sebeink mások, hadd kössük be saját sebeinket előbb, de én szólok, barátim, mert azt hiszem, hogy kebleitek legszebb része az igazság-szeretet, érzelmeitek mélyében pedig legszebb gyönyök a részvété, s tudnunk kell azt is, miként alakul az emberi szellem iránya ez állapot nézpontjánál, hogy lás-suk, merre fog majd indulni a közel jövőben, mert hiszen ebben saját jövődönk is fekszik, s ha bár egy egész szellem-perioddal később járunk is, mint más nemzetek, de a kor irányainak hatásán kívül nem vagyunk, s az eszmemozgalom eljut egész hozzánkig. Azután okosság is más kárán tanulni, s ezért ha a

törvényhozás s közszellem nálunk is elindulnak az iparfejlesztés pályáján, lássuk, mitől kell óvni magunkat, hogy fel ne idézzük mi is a nyomort ott is, hol még nem létezik, ne tegyük szerencsétlenné a milliókat, kik még jőni fognak.

Midőn Manchesterbe érkezénk, még illy czímű ragaszok függöttek a falon: „Éhség s halál, „Statvation et Death“ ime a lázongások forrása, mellyek már elnyomattak! Körüljárva füstös utczák tömkelegén, kívül a város részén, hova indultunk, hogy a népet kertekben faárnyak alatt mulatozva felleljük — egy homokdombon halvány asszonyi alak feküdt féleszmeletben, félaléltan — közelíténk feléje, s jövének mások is, kérdék baját, de alig érthető hangon néhány szót rebegve visszarogyott, rendőrért futottak, ez nyomban megjelent, felemelé őt, s karjára vevé, s vitte a rendészi hivatalba a járni alig tudót s kérdé baját, — s ő felelt: uram már harmad napja semmit nem ettem, éhen elveszek, a rendőr félre nézve nevetett, hazudság, hisz, részeg, mondá — de én s a nép, melly összefutott, látta, hogy a részegségnek nem azok küljelei, mellyek a sáppadt kiaszott női alakon mutatkoztak.

Főlebb számokban beszéltem, mellyeket könyvekből irtam ki, most ime egy jelenet ez életből, mellynek magam voltam tanuja — érdemes tehát, hogy az

elme, legszebb feladata levén az inség könyeit törteni, műkörébe emelje e sülyedt állapotot.

Halljunk egy ifju francia irót: Eugen Buret két kötetü munkájában: *De la misère des classes laborieuses en Angleterre, et en France.* *) Buret ifju melegséggel a szánó érzelmei közt mindenek előtt keresztül vezet bennünket Angol, Frankhon gyárvárosain, és számokat hoz föl s éles benyomatok után szerzett képein hozza, hogy lássuk a nyomort s inséget, — azután gondolatfolyamának másod részéhez érünk, hol ő ezek okait tárja fel — a fiatal iró fáradatlan szorgalommal s személyes tapasztalatokkal gyűjtött rajzainál ki fogna illetlen maradni? őt mindenütt az önzéstelen embertársszeretet érzelmeivel találjuk küzdve, így aztán vélve, hogy meggyőződésünk egy az övével, megkezdi a nagy munkát, kimutatni az orvosszereket, mellyeket még mi hasztalan kerestünk.

Munkája homlokán hordja az elvet. *Le laisser-faire absolu ne vaut pas mieux en régime industriel qu'en régime politique, son véritable nom est l'anarchie* (1); tehát nem a korlátlan versenyzés, mellyben a gazdagabb vállalkozó elejti a gyöngébbet, s melly harcznak nyomorát érzi a dolgozó osztály, nem ama

*) A dolgozó osztályok nyomoráról Angol- és Frankhonban.

szüntelen csatája tőkepénznek és munkának a vállalkozó s dolgozó között, nem ama vámok s harminczadok által erőszakolt iparágok, mellyek virágzása mellett a valódi s természetes nemzeti tehetségek elárvnak, elbuknak, hanem szabályozása az iparnak, itt találjuk fel tehát az ipar alkotmányát, föelvül hordva homlokán: „a tőkepénz s kézmunka összeegyeztetése.” Ez történni fog társulatokban, illy formán: minden község, s benne minden iparág egy családtanácsot alakít, hasonszámu gyárnok- s munkásból. E tanács meghatározná a munkabért, helybenhagyná a szerződéseket, s szóval, ügyelne a kettő közti viszonyra s egyszersmind az adakozás s kölcsönös segély-hivatalt képezné. E társulatok csak a kiindulási pont volna — ezek tagjai választanának azután 6—12 ügynököt, kik képviselnék a Canton iparát, ezek a békebíró elnöklete alatt megbízott bíróképen itélnének minden összeütközés felett vállalkozó s dolgozó között, jegyzőkönyveket vezetnének a Canton ipara állapotáról, a műkészítmények mennyiségéről, áráról, a napszamosok számáról, hogy létéről, mellyeket minden hónapban megküldenének a megyei hivatalba, melly ismét minden évben az egész megyei iparállapot átnézését adná — azon átnézésekből az egész nemzet, mint egyesek, látnák az összes ipar állapotát, s szerinte tudnák magokat a természet s fogyasztás eldöntő küzdelmi terén tájékozni; a nemzeti ipart kormá-

nyozná egy nagy tanács (Grand Conseil) a központban, mellynek feladata volna, figyelmeztetni a nemzetet az ipar koronkinti alakulásáról. Külső csalásoktól óvni, fokonkint pedig a szabad kereskedés elvei szerint a vám s harminczad módosításai által oda vezetni nemzetet, hol az foglalkoznék olly iparágakkal, mellyek nála természetesek s nem erőszakoltak s hol megszűnvén a vám nemzöje lenni illy iparágaknak, csak olly összeget követelne, melly a határszéli felügyelet költségét fedezné, — ezen nagyszerü javaslat mellett találkozunk apróbbakkal is, például, hogy a gyárak ne nagy városokban, de ott, hol a gyáripar összegyeztethető a földműveléssel — mezőkön — állitassanak.

Második javaslata merészebb. Ez vonatkozik az adózatra, s itt első követelése: szüntessék meg az oldalagi örökösödés a status javára, melly felesleges, s a közvetett adózat, melly igazságtalan, ennek eredménye volna, hogy mit például Franciaország az oldalrokonak vagy idegenek örökösödésének eltörlése által nyerne, például 1835. 322, 378, 989 frankot, pótolná azt, mit a közvetett (indirect) adózat eltörlése által vesztené, melly körülbelül annyira megy. Még egy nagyszerü javaslata, az aránylagos s progressív adózat, melly elveinek legélesb corolariuma, szerinte tehát 25 ember, 25 ezer frank évi jövedelemmel kevesbet forgatna be a közkinctárba, mint 1 ember 25

ezer frank évi jövedelemmel; amazok a mostani adózat által áldozatul hozzák legszükségesebb kiadási igényeiket, ez csak néhány fényűzési vagy kényelmi cikkeket von meg magától, amattól egyenes, egyenetlen uton fogyasztási adók által vagyonának harmada, fele, vonatlik el, emettől egy csekély rész.

Utolsó javaslata a köznevelés helyes szabályozásai.

Ezek Buret ajánlatai. A társasági formák mostani állása mellett ezek a legmerészebbek, mellyeket ismerék. — Szerintök nagy változaton kell keresztül menni a polgári társaságnak, de ez csak mindig a mostani alapokon fogna történni; vannak még más javaslatok is, mellyek azonban az emberi társaságnak egész más szerkezetét feltételezik, s ezek a socialismus, és communismus tanai, ama merész társadalmi reformok, mellyek élesebb, gyöngébb árnyéklatokban már sokfelé jelentkeznek, de mellyekről máshol szólandok.

IX.

ANGOL MŰSZERETET MANSCHESTER- BEN.

September 21.

Manchestert nem kevés tapasztalatok helyül tűzők ki. Megnéztük műkiállítását, apró tájképek, sok portrait, igen sok genre s semmi történeti, semmi nagyobbszerű, nagyobb becsü darab. Egykor az olaszok tiszta kék egők alatt virágos természetök közepette igen sötéten festettek, ilyen sötétek Carlo Dolce, Paolo Veronese, Carracci, s többek képei, most az angolok borús, ködös szigetökön, hol semmi szint nem fejt ki annyira a természet, olly kiáltó metsző szinekkel festenek. Gyanitanom kell, a chinai befolyás uralkodik a művészet országában. Egy becsületes német festésznek tetszett mi életünkből is néhány képet mutatni be az angol műszerető közönségnek, és én elmondom tehát, mi képeket találtam külföldön Magyarországról. — Egy magyar gyorsszekér, melyet felsallangozott szerszámu öt

ló ragad, s mellyből egy pipázó bajuszos táblabíró néz ki. Egy tájkép Buda környékéről. Magyar hajósok Gönyő körül fakó gabnahajóikon, kívül a parton néhány pihenő ló. Egy magyar leány, mellette bozontos szőrű parasztló, (Pony). Zeitter ur e képek festője épen annyi szolgálatot tett a művészetnek, mennyit a magyar élet megismertetésének; képeit vastag ecsettel festé, Magyarország életét nyomorult töredékekben állítá elő.

A képek közt, mint kivételek, néhány jó tájfestvények jelentek meg. Az olajfestvények száma, 444.

Manchesterben színházban is voltunk. Manchester 300 ezer lakost számlál. — Azt hiszitek ezután, az uj izlés tündéri alakban testesült meg a művészetszeretnek élvezet nyújtani, miként magas porticon keresztül corinthiai előcsarnokba jutandotok, hol a lámpafényt arany sugárzatok fogják visszaragyogni, hogy ez oszlopteremből egy nagy színhelyre jutandotok, hol a szép fog párosulni a kényelemmel, hol az érzelmek halhatlan műveken akarnak csüggeni, hol a közönség feszült figyelmében egészen a félisteni élvnek engedni át magát, illyet hiendetek. Barátim, az angol különös ember. Színházára talán legkevesebet ad. Külseje a manchesteri színháznak még csak türhető, de azután piszkos, nedves alacsony lépcsők, folyosók vezetnek a színre, csunyák, izetlenek a páholyok. Színészet rossz, semmi figyelem, gond a diszítványokra,

az egész egy 3 százezernyi népességű város eszméjével kiáltó ellentétben van, ez csak két adat az angol műszeretethez. Hány ember fog azért követ szórni az angolra, arra, ki a világ sorsát intézi, komoly szenvedélyei után indulva!!!

X.

L Ó V E R S E N Y.

September 22.

Manchesterből Liverpoolba rándulánk által, megnézni a lóversenyt a híres liverpool-manchesteri vasuton. E vasutat az angol jól vezérlettnck (w e l c o n d u c t e d) nevezi, rajta megnyitása óta szerencsétlenség nem történt. Tunellén nem locomotiv, de kötél visz keresztül, ez nemcsak a szerencsétlenség valószínűt, de a zörejt is eltávolítja; a vasvonal kettős, a világosság nem vesz el.

Az angol a lóversenyt meetingnek nevezi. Anglia nevezetesb lóversenyei közé tartozik a liverpooli, de az autom-meeting (őszi verseny) kevesb érdekü a nyárinál, a juliusinál, az idő nem volt kedvetlen, de már kissé hős, sok férfi, annál kevesb asszony gyüle ki; az aristocratiából kevesen, köztök a híres vadász lord Bentinck volt jelen. Ha kérdeztek általános physiognomiájáról e versenynek, első mindjárt, hogy az angol végtelen részt vesz e férfias mulatságban, a nép, melly a pályát körülfogja, fogadoz a nyerő felett, s midön a pályapont-

hoz közelít, ezer torokból hangzik a biztatás, a taps a nyerő felé — nálunk is megvan ez, de sokkal kisebb mértékben, ott azonban riadozva tör ki a gondosan ápoltszenvedély, alig van ember, ki nem kiált, nem rival. A Stand nagy, gyönyörű épület, egészen saját építésformával, földszint s első emelet folyosó nyúlik ki nézhelyül, de sem földszin, sem első emelet páholyokra felosztva nincs, amaz egészen üres, ezen szabad padok vannak; az épületnek teteje pedig egy nagy nézőhely fokunkint emeltebb, szűkebb, egész a felső csucsig mindenütt padokkal, az épület udvarba van foglalva, a földszinti közönség ezt lepi el. A Stand udvarán társaság állott, mellynek bizonyos főnökei elbizottan tételeztek egyik másik lóra többet kevesebbet 50—60, sőt 100 fontot; e fogadások egyik mellék, de élénken üzött mulatsága a versenyzésnek; futás előtt szokás még a lovakat az említettem udvarban sétáltatni, mi által alkalom nyujtatik a futó lovakat közelebbről vizsgálni. Legszebb futás ez este 12 lovas által egyszerre — 100 fontért; a pályának szélessége nem nagy, öt ölnél alig több. Még kettőt jegyzek meg: az egyik, hogy a lovak tulajdonosai ma nagy részt kereskedők, tőkepénzesek. Ime Angolhonban e szenvedély nem kizáró sajátja a nemeseknek, mint nálunk — nem láttam azt a bizonyos elmaradozást a lovasok közt, mi nálunk történik, hogy

ölekre hátra hagyja egyik a másikat, a nyerést majd mindig a pályapontnáli előrerugtatás szerzi meg.

Sokan nálunk még most is ellenségei a lóversenynek. Meg van mutatva, Angolhon lótenyésztése virágzását főképp ezeknek tulajdoníthatja — nem azért, hogy ki nyerjen, tudva van, sokszor a legjobb lovak vesztenek, de azért, hogy mindenki állítson lovat a versenyterre, s hogy ekkor szépet, jót igyekszik kiállítani, erre csak nem kelle hosszú psychologicus fejtegetés. A ló a nemzeti erőnek igen nagy factora. Az harcokban! az békében! főleg harcokban. Ugyan hány lovat tudnánk kiállítani hadban, ágyú-, élelemszervontatásra, ugyan hány lovunk van, melly csinált jó uton 15—20 mázsát s többet vigyen, mint itt Angolhonban; mennyi termék vész el hasztalan a nagy szám miatt! Mi nyomorultak, mi szánozkodást gerjesztők azon csikóféle vontató lovak sárban, homokban, de a jó ló nem magától terem s bizonyára nem közlegelőn, hol, mint a példabeszéd tartja, minden szál fű kibúvását egy marha lesi. Megjártam Angolhont, a tehervonó lovakat mindenhol jól tartottaknak — nagyoknak, erőseknek, 16 s több markosoknak találtam, innét van, hogy 20 mázsa kőszénét egy lóval vontatja, innét, hogy nagy társzekerek előtt igen gyakran egy lovat találunk, nálunk a tehervonó lónak talán faja is kivesz, itt-ott látni csak néhány fuvarost nagyobb lovaival, de ezek is mind szánandó állapotban,

soványan, erőtlenül, ha a nemesebb lófaj szaporítása, hála néhányaink zavarhatlan türelmének, fáradozásinak, megindult, még csak nyoma sem látszik a tehervonó lófaj terjedésének, sőt néhány évi visszaemlékezetemmel hazánkat ez állapotban súlyedettebbnek találom.

XI.

L I V E R P O O L.

September 23

Ki az angol kereskedés nagyságát Londonon kívül bámulni akarja, a liverpooli öböket (dock) kell megnéznie. Liverpool a Mersey folyam partján fekszik, ez is, mint más folyója Angolhonnak, csekély, de a tenger árja felhat a város kebeléig, s a legnagyobb hajók kötnek ki öbleiben; megindulánk a folyam hosszában a dockok közt, és a merre néztünk, semmi egyebet árboczos, vitorlás hajónál nem láttunk; mentünk nyugotról délnek és még nem látók mind, elfáradánk; ez öböknek hossza 8 mérföld, a roppant angol külkereskedésnek egy negyed része, az amerikai kereskedés majdnem egészen itt Liverpoolban történik. Néztük közhelyeit, épületeit, köztük a gyönyörű nagy városházat a jó olasz ízlésben építettettel, s nagyszerű termeit, meg Nelson szobrát, egyházait, megjöttünk haza levelet írni — este lön, a színházba menénk, és csak ekkor figyelmeztete vezetöm a roppant lángra, melly a város felett terüle el.

Uram, ott égés van, monda; a város csendes volt, mozgalmatlan a szokott, harangok nem zajlottak, nem riváltak a kürtök, trombiták, az emberek nyugalomban voltak. Színházból jöttömmel történetesen a liverpooli hirlap kiadó hivatala mellett jöttem el, láttam előtte sok népet báméskodni, okát kérdezém, s a hirlap legujabb imet hatodik kiadását várták, hogy tudják a tűz mivoltát. Nem tudom e dolgot másként magyarázni, minthogy a sok ácsorgó, bámész, rivalgó nép a tüzhelyről eltiltatik s csak a tűzrendőrség használtatik az oltásra, a sok rendetlen nép akadályozná az oltást, nevelné a zavart, ez által a vést. Másnap tudtam csak meg, miképen a tűz nagy volt, miként többen, némellyek szerint 30 veszték éltüket, miként 40 ezer köteg pamut ége el s a kár 516,000 font st..

Leedsbe vasuton menénk Manchester felé. Leeds s Manchester között szép a természet, de a merre néztek, mindenütt 4—5 emeletes házak, óriási kémények nyúlnak fel, mindenütt nagy gyárak munkálódnak, s köztök a földművelés egészen háttérbe szoríttatik: ezt nevezik gyárdistrictusoknak. Városok mellett haladánk el, mellyekről előbb semmit sem hallánk, mellyek terjedelmökre, népességökre roppant nagyok: Rochdale 60 ezer, Halifax 109, Huddersfield 177, Bolton, Ashton, Manchester pamutot, Halifax, Huddersfield posztót gyárt. Leedsben néhány posztógyárt tekinték

meg. A gyárak állapota itt is az, mi másutt, 10—14 éves gyermek 4 shilling, 16—20 éves leányok 6 shilling, 20 éves s idősb emberek 9—10 shilling héti bért kapnak; ezekhez járul még, hogy e gyárakban a szag rosszabb, a zaj nagyobb, a piszok több.

XII.

Q U A K E R E K.

September 25.

Yorkban reggel Quaker isteni tiszteletet nézünk meg, az egyház egyszerre telt meg, 10 órakor pedig az ajtók bezárattak, csend és hallgatás lön; senki többé nem mozdula helyéről, senki nem távozik, senki nem érkezik, némán, mint egyiptusi szobor, ült mindenki helyén, mi is elvonulánk s hallgatánk, de a némaság egy óráig hosszú lön és unalmas, velem együtt ti sem csináltak volna mást, mint e síri némaságban használva az életműködés itt egyetlen módszerét, a szemekét, vizsgáltatok volna az arcokat; minden arczon végig hordozám pillanalim, ez hamar megtörtént, mert egyiken sem látszék ihletség, vagy elragadtatás, öröm vagy fájdalom, nem mély elmélyedés, nem elsülyedés a gondolatban, eltévedés a szent érzetekben, semmi — unalmasan egyformán ült s hallgatott mindenki. Vallásuk nem poezis, vallásuk valóság, mondják sokan, én úgy találom: semmi, más szavakkal, hiánya minden vallásnak. Csiga-

mászva haladt az idő; távozni akartam, de az ajtó előtt egy egyházi ült, — nem tudtam, távozni szabad-e, untam magam, órámat néztem, s hallgaték, ismét távozásra jött kedvem, de a csend síri volt, s ezt megzavarnipajzanság; szabadságomban állá be nem jönni, miért jövék be? nem maradt egyéb, mint óra hosszant bámulni három egyenlő kalapu, kendőjü asszonyt, kik már második órája lábaikhoz néztek le a nélkül, hogy szemeket egy pillanatra felemelék; végre mégis változat lön, egy középkoru férfi fölemelkedék s szóla. — Vágytam hallani, érteni beszédét, egyes töredékeken kívül semmit nem érték, azért is, mert halkán, egyhangulag beszélt, azért is, mert távol ülénk, szólott röviden, s leült, — beszéde semmi hatást a hallgatóságon nem szült; és ismét hosszú csend lön, félóra mult el nekik szent buzgalom, nekem örökös unalom közt, — ismét egy öreg állá fel, szóla röviden, talán tiz sort, és elhallgata, és ismét hallgatának már két órája mult, meddig tart, ezt gondolám, s gondolám ezerszer ugyanezt, végre emelkedének, indultak, az áhíthatosságnak vége lön s az egyház néhány percz alatt egészen kiürült.

Soha sem érzettem vonzalmat a Quakerek iránt, mert ugy találám, hogy megtagadván az emberek több szükségéit, az emberi tehetséget is kioltja, de nem melegével, hanem fagyával, ez a rideg egyszerűség, melly a gondolatok elmélyedését, vagy magas ihleményt

enged meg, s mellynek csak néma eszméletből kell kikelni, meglagadja az érzéket, s meg ennek hatását, s az embert mint testellen lényt állítja elő, mintha az istent csak a lélek szemeivel lehetne látni, tisztelni, imádni, s nem a hangok bájain, a színek ezer vegyületén, mintha vészes vagy felesleges volna a képzemény működését az embernél igényelni, az indulatokat számolatba hozni, az érzelmek fellobogásait használni; — mintha az erkölcsszigornak sírja volna költészet, műszeretet, melly e vallásból olly kárhoztatva száműzeték, s mellyek szemközt alapelveikkel inkább lelki igények, inkább idealizálásai a földi valónak, s mintha a társas örömek ünnepély, vidagozás, táncz, zene, s minden, min az ember földerül, gyomnövények volnának az erkölcs körül, mellyek közt az nem tenyészhetik. A Quaker az emberi természetet akará kivetkeztetni, azt hívén, hogy az élet csak a sötétben tenyészik, a növénynek gyökereit a hideg földben meghagyá, s elmetszé lombjait, mellyeken a harmat rezg, mellyek közt a szellő játszik, a fülmile dall, — mellyek árnyat nyujtanak, mellyek illatoznak. Csak éjszaki nép közt támadhatott e vallás.

A Quakerek öltözetét ismeritek, én tehát csak isméltő vagyok, midőn elmondom, hogy az férfinél áll: alacsony nagy karimájú kalapból, szürke vagy fekete posztó-frakból, borított egysorú gombokkal, felálló gallérral s széles szabással — egyszínű nadrág, kénkö,

máj- s efféle szín, s egyszínű mellény, nagyobb részt fehér vagy fekete.

Az asszony egyszínű selyembe öltözik, fekete selyem kalapja, minden toll, virág, ékszer nélkül; ruhájának szabása a legegyszerűbb, s egyszínű nagy selyem kendővel fedi vállait.

A yorki domot először nem láthatók meg, későn jövének, s az egyházi eltávozott hazulról, másodszor nem, mert korán, s az egyházi még nem volt honn, harmadszor kell jönnünk, s akkor szép kis szőke leány vezetett, s így hosszas várakozás után bejutánk, pedig, mint majd mindenütt, úgy jártunk ez egyházzal is, kívülről sokkal nagyobb a pompa s bámulatos, mint belülről, kivált ha eltűnnek a festők remekei, mint a hollandi templomokban, kihányattak a szobrok, mint a hollandiakban, ki minden, mi a képzeménynak élvezet nyujta, s mi érzéki hatása által magasbra emelt. Remeke a yorki egyháznak a faldiszítmény, melly az egyházat, chorusát a főhajótól elválasztja, még néhány scót hős s yorki érsek sírkövei, művek, melyek érdekesek lehetnek a belföldnek, idegennek pedig fontos pontossággal soroltnak elő minden nevezetességeikkel, ennek pedig hallania kell azt, mi nem érdeklí, sokszor mi érdeklí, nem hallhatni levén kénytelen. Az ablakok az üvegfestészetnek korán sem remekei.

XIII.

ANGOL NAGYURI LAK.

September 26.

Yorkból kirándulást tevénk a környékre, az angol mezei élet sajátos képét közelebbről látni. Castle-Howard a Carlisle-ek mezei laka volt célpontunk, időnk kedvező; késő ősz itt Angolhonban már, de még minden szép, bájos zöld, s az ut, melly vitt, népes volt, mindennemű fogatok-, szekerekkel találkozánk s nemes urak, gentlemenek parkszerű, de kisebb lakásai mellett haladánk Castle Howard felé népes uton a nélkül, hogy falukat találánk — a zöld mezőn mindenféle állat kívül legel, szántó föld kevés, mesterséges gazdaság semmi, a föld jó minőségű, saját jelleme az angol földnek a zöld-eleven sövényzet, csakhogy itten már nagyobb táblákon, mint London körül, mint a gyárkerületekben.

Egy angol aristocraticus lakás igen érdekes, annyit tudunk; de én azt, sem úgy mint Walter Scot, sem mint Bulwer, le nem írhatom; mennyivel nagyobb az érdek, midőn ilyen angol parknak ölében, egy halhat-

lan műnek, egy szép regénynek hőse, hősnéje rejtezik ; minden zöld gyep, minden östölgy, minden lomb, minden sövény, a lak, a dúsan megrakott teremek, a minden szobában változatos ízléssel elhelyezett kandallók, képek s könyvtárak mennyivel érdekesbek, ha szép regékből olvassátok, mintha én ezt hideg prózailag elbeszélem ; azonban híven, hogy Walter s Bulwer után költői képét birjátok egy vagy más angol mezei laknak, ime fogadjatok tőlem egy rideg prózai képet.

Bejutánk, letérve az országutról, egy kis festett kapun a parkba. Ha azt vélnétek, hogy most azonnal a lak tűnik elő, csalódnátok ; itt a parknak jó nagy része tárja fel magát, változatos zöld gyepével, tölgyeivel, tölgyut-szegélyével, s ha ezen keresztül haladva, uj apró kapuk jönnek elő, ugyanazon parknak ismét más részei tűnnek elő, mig így 3 vagy 4 kapun a főkapuhoz érünk ; ez itt egy vendéglő bejárása, itt kocsinktól megválánk, s gyalog indulánk a parkba be, hosszú széles uton egy nagy 15 öles obelisk áll a Carlislei Earl által Marlborough herczeg emlékének emelve, a zöld gyepen szarvasok legelnek együtt juhokkal, kecskével, őzökkel, a lak maga a mult század elején emelték, s így az építészetnek nem virágzó idejéből, inét, hogy nagyszerűsége mellett nem viseli azt a könnyüedséget, tetszékenységet, mellyet görög styl-jénél fogva a mostani angol építész kezétől nyeredett,

de a mellett a planumnak egészben jó kivitele, a részek pontos összevágása felséges művé alkotják. E lak zöld gyepen áll s az Earl, ha ablakaiból kinéz, juhait s szarvasait látja legelni, távára néz, mellyen vízi madarak s halak laknak, látja pyramisát, obeliskét, nyári mulató házát, s talán nagyszerű mausoleumát, mellynek nagyszerű oszloboltja alatt pihenni fog, mindezen nagyszerűség volt a vezéreszme s semmi más, mint jelleme az angolnak. Ama virágcsoportok, ama bájos változata mindenféle csemetéknek, fáknak kisebb nagyobb bokorzatokban, ligetekben; ama sok lugas, gloriette ülőhelyek, apró hidak, csolnakok, mind ez itt nincs — van messze elnyuló zöld gyepe, mellynek bársony-füvében könnyüden süppedez a láb, édesen legel a szem, vannak östölgyei, mellynek árnyai messze elterülnek a hőségben, lombjai elzúgnak a viharban, vannak nagyszerű építményei, hogy szóljanak a századokhoz, nem úgy mint a virág, melly édes illatával, tarka színével mától holnapig él, vagy mint a kis fahíd, mellyet egy fergeteg megront, egy szél feldönt. Juhai gazdaságának szolgálnak, szarvasai vadászati szenvedélyének, s mig csendesen legelnek a zöld gyepen, clevenen tartják azt. Szép volt nézni küzdő Herculesek, Dianák, Saturnusok lábainál miként legelt egy kis nyáj juh. Az Earl szobái telvék művekkel, képekkel remek festőktől, szobrokkal, Caracci remekét a koporsóba tételt e palota

birja Sneyders Vandyk szép darabjait, nagy mozaik asztalokat, szép japani edényeket, s több görög, romai, középkori régiségeket. A park maga 1500 hold egy tagban. Istállója azonban nem foglal magában különös értéket. Az Earl nem ifju már, s nem viseltetik szenvedélyyel a lovak iránt.

Visszajövet a vendéglöbe társaságot találánk, meghivatánk általok ebédre, mi elfogadók e meghivást, s e társaságban ismét szivességet, nyiltságot, nyájaságot tapasztalánk, az ebéd vigan folyt, vigságához portugal borok, és franczia pezsgő járult, az angol kevés, de erős bort iszik; porto és sheryerős borok és nem drágák. Mi az utazókat, kik elbeszélük az ebéd részleteit, nevetni szoktuk, pedig ugy találom, hogy ez ágát a népszokásnak mindnyájan szeretnők tudni, én tehát leirom ezt: a fűszer, zöldségek minden nemével készített vastag leves, nagy halak, két- háromféle mártással, azután sült husok, mint táplálóbbak a főtteknél, nem mártással, de zöldséggel, közönségesen babbal, és carfiollal, azután főtt pujkák, özhúsok édes lével, végre a nemzeti étek a plumbudding és más nemű tészták, ezután pedig igen szép gyümölcsök, s köztök szép szőlök, mellyek itt főkép Spanyolhonból, Portugalból hozatnak, vagy üvegházakban természetnek; szebb, jobb szőlöt bordús hazánkban is alig ettem ez üvegházi terméknél. Ebéd után elnökünk, ki az étkeket osztá,

indítványozá a királyné egészségeért inni, ellenzés nélkül elfogadtaték az indítvány, „a mi legnemesb ifju királynénk élteért;“ mindnyájan üritének poharat. Albert herczeg, s a királyi család többi része — (Prince Albert, and the rest of the royal family), ismét üritének, mi pedig az angol nép nagyságaért üritők a poharat. A társaság még az asztalnál maradt; bennünket utunk eltávozásra inte.

Kik voltak ez urak? kérdezenditek: egy orvos, a környék orvosa, jókedvü koma; Lord C. stewardja (gazdatisztje), egy igen gazdag vasöntő, egy farmer, egy sörfőző, s még néhány vagyonos ember egyik szomszéd városkából, s azért miket főlebb az angol életmódról irtam, nem vonatkozik a magas aristocratiára, mert ez Angolhonban is a francia konyhát bálványozza. — Tout comme chez nous.

XIV.

F A R M E R.

September 26.

Visszajövet egy pár farmot nézünk meg, részint, hogy szóval is értekezhessünk az angol földviszonyokról, részint hogy e farmerek beléletébe is bepillantassunk. A földművelő mezei nép az idegenek iránt mindig mysticus, babonás fogalmakkal viseltetik, ezen fogalmak némi tartózkodást szülnek benne, mellyet többé kevesbé mindenik elárul közülök. Az öreg farmer is nem nyitá meg egyszerre keblét, de hidegségét néhány meleg szavunk enyhíteni, tartózkodását közelitessé kezdé változtatni, néhány édes szóváltás egész nyiltszivűségét hozzáférhetővé tevé, s mig csüreit, ólait, gazdasági szereit mutogatá, barátságos sközlékeny lön, és nyájas és derült, s ha nem alkonyodik a nap, ha nem kelle Yorkba visszasietnünk, találkozásom nemcsak tanulságos, de mulatságos is leendett. Lefoszolván tehát rólunk a felhőfátyolok, s egyszerűségünkben tűnvén fel az öreg előtt, házába is bevezete, be családjá körébe, megmutogatá szobáit, meg arczképeit, s örvendett, midön az egyik

kép ősz hajában hosszas, de nyájas vonásaiban, nyílt homlokában öt fedezők fel, kérdezé: minő volt a termés ez idén náánk? Leányai, unokái körében kérdegete marhákról, lovakról, megszagatva a társalgást, mellyet nyájas szép leányai örömet magasabb tárgyakról kezdének velünk folytatni.

Lakháza emeletes, lakása csinos, szobái tiszták, kerte csekély, fái kevesek, oldalt ehhez óla, benne nyerges és gazdasági lovai, szép lovak; — e mellett csüre csépelő gépeivel, ismét egy óla, igavonó lovai, fejős tehenei számára; egy szine gazdasági eszközei, téli marhái számára, miket répán s szalmán hizlal; mindene igen egyszerű, ekéi kerekek nélkül vékony karcsú szántóvassal, boronái kis vasboronák. Az épületek közel egymáshoz, régibb építmények téglából s cseréppel fedvék.

Földe 320 hold, rajta a hármás gazdaságot űzi, hasznbére évenként 1 font 16 shilling hold után. A föld szép, jó, földei egyenellen táblákra osztvák, s angol szokás szerint sövénynyel szegélyezvék. A másik Farmer mindenben csaknem ehhez hasonló. Látjátok, barátim, a gazdaságnak ez igen egyszerű nemét.

Lefestem a földművelés képét, mellyet Angolhonban utaztamban leltem. Angolhon, mint századik, én is elmondom: egy nagy kert; földje táblákra van osztva, a táblák közt festői változatban változtatják egymást a ha-

szonbérلاكok. Midőn mondám, táblára van osztva, azt vélnétek, ezek mind művelés alatt állnak, csalódnátok, ezek nagy részben zöld gyepek.

Angolhonnak gyönyörű zöldéről hallottunk már; ezt hűs nedves lége, nagy részt föld jósága okozza, e szép zöld gyepon vigan enyelg, hízik mindenféle állat. A megyékben messze jártam, ritkán láttam lóherét. Angolhonnak hűs nedves lége igen alkalmas a szénatermesre. Fekete szénát, mint hallám, Angolhonban nem láttam; láttam azonban annál több répát, burgonyát, láttam elhagyott szántóföldeket, 3—4—5 évre legelőül hagyva; september végeig még kevés vetést láttam, annál többet szántatni; ugart, e bélyegét a rossz földművelésnek, nem láttam semmit, noha hallám és olvasám, hogy csak későbbi időkben győzödték meg felesleges voltáról; láttam buza-, zabtarlókat, igen sok répát és babot, későbbi tapasztalás után úgy vettem észre, miként uralkodó gazdasági rendszer első évben répa, utána buza, utána ismét répa, burgonya, negyedik évben zab, ez az, mit az angol alternation of crops rotation-nak hí, minek maximuma, hogy soha fehér vetemény egymást ne kövesse, de mégis csodálkozni fog, látva annyi legelőt, minek okát tudakozám, s mit abban fedezend fel, — hogy szokás ujabban a földeket 3—4 évre legelőül kihagyni, noha bizonyos, hogy több szántatik, mint valaha; az angol

szorgalmasan trágyázza földét, azért-e, hogy jobban teremtsé répáját, vagy azért termesztí azt, hogy jobban trágyázhassa földét? a répáról s más földveteményről pedig meg van mutatva, hogy porhanyóssá teszi a földet, tisztán tartja a dudvától, s így igen alkalmasan pótolja az üres ugar helyét, mondják, az ország némi részeiben még az ugarok megvannak, én egész utamban sehol ugart nem találtam, sőt még más rendszer is uralkodik, az ugynevezett norfolki rendszer, melly ebben áll: először répa vagy burgonya, másodsor, árpa vagy buza, harmadsor, lóher, negyedsor, zab, vagy ha a répát árpa követé, akkor az árpa közé here vettetik, s a herét követi a buza. A babot a sertések számára termesztik leginkább, a répával marhát hizlálnak; sehol több mint 2 lóval szántatni nem láttam; rationabilis gazdaságuk egész tökélyét a cséplő gépekben találtam, mellyek 4 lóval 20 ember segítségével 20—30 quarter, 60—90 köblöt kicsépelnek; gabonáját apró boglyákba rakja, mi a szénát rakjuk boglyákba; szénáját kazalokba, mi ezt megfordítva teszszük; apró boglyákba azért rakja, hogy ha megkezdé, télben egy nap elvégez egy boglyát, összerakása pedig a nagy munkaⁱdejében nem bajos. Semmi mesterséges arató gépet, kaszákat, veteményezőket nem láttam. Sok szarvas marhát, juhot is eleget láttam, de mit láttam,

nagyobb részt durva szőrű, s kis 30—40 darabnyi nyáj; főbb bevétele a vidéknek, hol jártam: szántás, marhahizlalás.

Ennyit tudnék a gazdaságról, mit saját szemekkel láttam, adni.

XV.

K Ö S Z É N B Á N Y A.

September 28.

Yorkból vasuton jövénk Darlingtonig, itt gyors szerkére ülénk által, s folytattuk utunkat Newcastle felé; Durhamon csak lovakat váltottunk, időnk, megnézni a híres egyházat, nem volt, keresztül vergődtünk sötét szűk utczáin, csak néhány pillanattal fogtuk fel képét az ő városnak, de e képen kormos, ízléstelen magas házak állanak, sajátai ó-Angliának, (old England-nak) s midőn keresztül menénk ez ó-városon, visszanézénk, s ott álla a roppant egyház kormos magas, de nem karcsu tornyaival, tömött, de nem ízletes falaival; az égen felhők ültek, sugári a napnak nem ragyogtak, s a félig szemlélhető képen csodálatosan jelent meg az egyház Newcastelhez közeledve; — itt nyár-kecséből, érdekességéből mindig veszt a vidék, enyészik a domb s völgy bájos hullámzása; magas partokon messze ellát a szem, de nincs, mi kéjt nyujtana, hasonlót az előbbi-

ekhez; sűrű sövényzet, az eleven zöld, az enyelgő bar-
mok eltűnnek s a kedves kis apró farmek helyett na-
gyobbak jelennek meg, hol sárgán áll a tarló, s nem
buja a sövény. Newcasteltől néhány mérföldre pedig
nagy kéményeket láttok, mellyekből sűrű füst tolul elő
minden arányban; apró vasutakat, rakott szénszekerekkel,
köszénbányák közt vagytok, köszénbányák, mellyek
Angolhonnak sokkal becsesebbek, mint körmöczi bá-
nyáink.

Hogy szénbányát láthassunk, egy napot kelle
Newcastelben töltenünk. — Zaj van a gyárookban, hogy
megrázkódik az ideg, bűz s gőz, hogy szenved a fej,
s oda az egészség, a tengereken viharok járnak, az
élet van vésznek kitéve s az egészség; süvölt a szél, a
földeken kemény hideg csipi vagy hő izzasztja a föld-
művest; mélyen a föld gyomrában dolgozik a köszén-
bányász, sötétben, kis gyertya mellett, szűk üregekben,
kevés rossz léggel, messze elborongva magányosan
dolgozza át a napot ezer lábba lenn a mélységben. Mi
egy ilyen köszénbányába leereszkedénk, mielőtt a bá-
nyába lebocsátkozánk, azt kérdé a felügyelő: Van-e
bátorságuk, uraim? igen! felelök, s mentünk, nekem
még eszmém sem volt köszénbányáról, de van most egy
borzalmas, melly alkalmasint örökké visszatartóztatand
egy uj expeditiótól illy szénüregekbe.

Beültünk tehát a géptáblára, mellyen a szén emel-

tetik ki, s mentünk a szük nyiláson le a sötét föld gyomrába, — a szük kutalaku nyilat csak olly tágas, mint hol a tábla jár, s nekünk, félig guggolva, lábainkat össze kelle fogni, hogy a sebes sülyesztés vést ne hozzon ránk, sülyedtünk a vak éjbe, mélyen alá, s midön alolra közeledénk, hallók a zörejt, melyet kiáltozás, ostopattogatás, lánczok, kerékrobogás képeztek, s midön kiszállánk az 500 láb mélységen, alant apró kis mécsseknél, ott állott egy csoport munkás, borzasztó alakok! Megjártuk ezután több irányban szük meneteken a bányát, felültünk a fauton sebesen haladó szekerekre, s mindenütt hasonló alakok jelentek meg az embernek, lélekzetem már fuladott, izzadásba jöttem, s olly gyermekded örültem, midön a gépen ülénk, melly sebesen emele föl.

Két órát töltöttem csak ott, hol ez emberek egész éltöket töltik, s megpillantva a tiszta napsugárt, lehelve a fris léget, mintha létemet adták volna vissza, ugy érezém magam, — és Angolhonban több mint 100,000 ember éli által egész életét illy üregekben, s pedig ez emberek, kiket a végzet keserü parancsa ide kárhoztat, mi hatalmas tényezői a nemzeti vagyonnak, ők szolgáltatják a tüzeszközt, melly ama roppant gyárerőt terenti, mi-nek eredménye, hogy olcsó készitményeivel az angol a világ minden piaczán úr, ők emelik ki a 26,000,000 tonna szenet, melly magában, ugy mint szén, 10,000,000,

font értékű terméket képvisel. Ennyi pénzt hoznak az angol kőszénbányák! mennyit hoznak a mi aranybányáink? Azonban e munka mennyire lealacsonyítja az embereket, mennyire megtöri a testi erőt, milly törpe-ségben tartja az értelmet! Ez mind nem elég, még a súlyosan viselt élet sincs biztosságban. 1810-től 35-ig e bányákban léggyulladás, szétpattanás által 2075 ember veszté el életét, mert erre elég, hogy valaki lámpáját roszul helyezze, elég, hogy egy szikrát ejtsen el, hogy ajtót zárjon be, mellyet nyitva kelle hagyni, vagy nyisson fel egy mást, mellyet el kelle zárni, és a gyulladás megtörténik, s a szegény napszámos a süket szénfalak közt leli örökre feledett sírját.

XVI.

Ö T N A P S C Ó T F Ö L D Ö N .

October 4.

Öt napja Scótföldön vagyok, eleget mondottam evvel, hogy a scótoknak sem szokásaikról, sem jellemökről, sem polgári intézvényeikről, sem a szép scót felföldről, Ossián honáról tőlem kielégítő vázlatot ne kívánjatok. Talán el fogtok ti utánam jönni, s megjárjátok a felföld tavait, barlangait, hegyeit, szigeteit, üregeit, beszélni fogtok többet, mint én, népe egyszerű erkölcséről, ruházatáról; jobban meg fogjátok ismertetni polgári viszonyait, mint én, én csak azokat fogom elmondani, miket átrepültömben láttam, miket bőven vizsgálni időm nem volt. Az is egyik baja a magyar utazónak, hogy míg illy távol helyekre ér, ideje múlik. Mi a kelethez esünk közel, de ha a keletre vándorlunk, merre Dunánk hatalmas habjai lezúgnak, egy roskadó hont, régi romokból kelő uj hazát találunk, s ha bár némi ösztönök inkább ezek felé vonnának is, hazánk ügye nyugotra int, amott fejletlenek a polgári intézvények; nem megy pusztára,

ki kerttet akar állítani, nem megy gunyhóba, ki csarnokot akar emelni, ki folyót szabályoz, nem megy a mocsárok közé, ki intézvényeket javítani akar, eljő Angol- és Franczföldre, elmegy Némethonba s mig halad előre, minden lépés uj tárgyat tár fel előtte, s mig szívja a mézet, az idő telik, hona és családja hívja vissza, így jártam én is. Jöjjetek hosszabb időre, jöjjetek jobbkor, ha a Scótföldet tanulmánytárgyul veenditek, ha természetszépségeit élvezni akarjátok.

Scótföld örökké érdekes marad. Ha tudományt keresünk, a kis Scótföldnek 5 egyeteme van; ha művészetet, Edinburg elég élvezet nyújtand, — ha gyárt s kereskedést, Glasgownt kell megjárjunk; ha a természet bájait, a felföldet. De a scótok sajátságaiából kevés maradt fenn, maga az általános világcivilisatio sokat leköszörül a sajátságokból, látjuk ezt mi is, bár csak határszéleit képezzük a civilisált világnak. Itt még mások is járulának hozzá, egy mi fenmaradt s mi lángoló hévvel járja által népét: az a hon s szabadságszeretet; függetlenségét elveszté e hon, de nem szabadságát, intézvényei módositattak, de szabadsága nem csonkittatott; a scót felföldi búsan hagyja el honát. India pusztáin fájdalmasan zengi el hona dalát, a Scots wha hae wi Wallace bleed. Vannak esetek, midőn Indiákba megérkezik a hegyi scót, honvágyban hal el, s ha messze honokban scót scóttal találkozik, akaratlan

nemzeti dalra nyílnak ajkaik. Vannak-e nekünk nemzeti dalaink? nemzeti költeményeink igen, de nemzeti dalaink nincsenek, minden nemzet bir illyekkel; a szerbek gyönyörtü dalait ismerjük, a Normannok, a Bretagniek, a Baszkok mind énekbe öntik honuk ügyét, — mi nemzeti dalokkal nem birunk.

Mi változandó folyama a dolgoknak! Hol van ez éjszaki pont a déli Rómához s a diadalmas Róma e földet is meghódítá, most pedig az angol s a scót katona India síkjain s Chinában harczolja harczait nemzetének. Göröghon Európának legdélkeletibb pontja, templomainak, csarnokainak romjai elporlanak, és Europa legéjszaknyugotibb pontján a scót sziklán az Erecteum, a Parthenon, Theseus-templom, gyűjteménytárakban, nemzeti emlékekben újra feléled. Europa déli részeit szolgálás lakja, s Europa legéjszakibb pontján leghevesb, legmagasb a szabadságszeretet. Mi van Byzanzban, s Athenben, mi lelket emeljen? tudomány és művészet? s Europa legéjszakibb pontja Waltereket, Burnseket, Smitheket, Blaireket, Youngokat, Richardsonokat szült, így látjátok, barátim, a civilisatiónak bizonyos hullámozása van, keletről átvonult ide éjszakra, innét a világ más felét borítá el, Európában nemzék át magát újra s most a világ azt akarja elhíttetni magával, hogy újra keletre vonul. Hiszitek-e, hogy hatalmas folyamával bennünket is eláraszt? Én hiszem s ennek hatalmas

öntudatában élek s halok, csakhogy e folyamnak utat készíteni nekünk magunknak kell.

A scótok angol nyelvet beszélnek, az összes népnek, a 2,600,000-nek, csak mintegy hatoda beszéli a gaël, a régi celta nyelvet, én midőn Glasgowból kirándulást tevék a Scótfelföldre, először hallám csak a gaël nyelvet egy öreg dudástól, ki a szép Lochlomon-don a gözösön kísére át bennünket, ó-scót nemzeti sa-játságokból valamit bemutatandó; tehát duda most a hegyiek zenéje, s nem hárfája a bardoknak, evvel cserélé fel az századok hangszerét a mostani scót, dalaiban valami könnyű buslakodás, sok érzelem s sok szinesség van. Csodálatos mégis, hogy hatalmas dagálya mellett az angol felsőbbségnek e nyelv fentartá magát.

A cimberék, ugy mint a brittek, első ismert lakói e szigetnek, egyeredetűek a celtekkel. A brittek nyelve, a római, az angolszász, a dán, a norman hódítások ör-vényében elenyészett, a nyelv, mellyet most az angol beszél, az angolszász s norman néptörzsökök nyelve. A nyelv, melly a hegyek közt most is él, nyelve a cimbereknek, a legrégebbsé néptörzsököknek, s hasonló az ir nyelvhez, mellynek eredete szinte celt, de a Píctek, a Caledoniak nyelve azoké, kik Tacitus sze-rint, a Scandínáv szigetből vándorlának által, ugy mint az angolszászoké, a norman én hiszem, sok részben

még a római nyelvgazdagság tömegében eltévedett; az alföldi scót a nyelvet beszéli most, mit az angol, ki-ejtési különbséggel, így van, barátim, a hatalmasbak nyelve előnti a gyengébbét; a gyengébbnek nyelvét pedig csak sziklák s hegyek, üregek s barlangok őrzik az enyészettől; nehéz volna azonban e thesist hazánkra alkalmazni, nyelvünk az alföldön él, s élt mindig, s midőn legjobban pusztita itt a vad elem, midőn kétszer kiirtá e népfajt, az alföld síkjain talált csak menedéket, nyelvünk az éjszaki bérczek közt szlávává, a keletiek közt oláhvá fajult, az alföld síkjain pedig hatalmával minden más nyelvet magába olvaszt.

Glasgow utczáin láttam a felföldi katonaságot nemzeti öltözetben, tehát nemcsak a hegyek közt, de a katonaságnál is megtarták a nemzeti öltözetet, érdekesb ennél csak a mi magyar öltözetünk lehet; volt idő, midőn e nemzeti öltözetet az angol parlament erőszakosan száműzé, de a sajátságain annyira csüggő scót visszaszerzé az elrablott kincset, s az ártatlan tulajdon győze az előítéleten, most az ezredeknél is meg van honosítva. IV. Georg midőn meglátogatá Scótiát, maga is scót öltözetet vett fel, s így járá meg a felföldet hasonlóan öltözött nemzetnagyokkal, most pedig midőn a királyné látogatá meg azt, legnagyobb érdeket az ünnepélyeknek ez öltözet, a tánczok,

---

a dalok, a dudák kölcsönzének; uralkodó bennök a kockás szövet, a tartan; testöket illy szövetü ümög fedi, de ez csak a térden felül ér, (nadrágot nem viselnek), neve feilbeg, vagy kilt; ölkön szörtáska-alaku kötő csügg; vállaikon köpönyegök, mit szép csattal szoktak összetartani, mint a rómaiak, s mit orvachnak neveznek; fejöket bátra állatbőr, fedezi kalpagalakban, sokban hasonlító gránátosainkéhoz, melléje tollat tűznek; lábaikon saruk s kockás harisnyák.

XVII.

F O L Y T A T Á S.

A scót történet legnevezeteseb helyét a Holyroodot, a scót királyok palotáját, láttam. A palota maga még épen áll, hisz X. Károly, a szerencsétlenült Bourbon lakta, de a goth egyház összeomla már. Higyjétek meg, szebb az ilyen dolog romokban, néhány oszlopok nyílnak fel az ég felé, néhány követ, néhány sírhalmot mutatnak benne, hogy visszavezessenek a történetek, a mult idők emlékeibe; láttam én is a lépcsőt, mellyen az összeesküvők berohanának, láttam a pánczelt sisakot, mellyet Argyle gróf viselt, midön Riccit megölé, láttam a helyet, hol éltét kilehelé; bizonyos pontot mutatnak a deszkán, hol vére cseppei még most is láthatók lennének; mutatják a termet, hol a megtámadás történt, s azokat, mellyen átfutott, és mutatnak egy deszkafalat, mellyet Mária Stuart azért csináltatott, hogy ne lássa a helyet, hol kedvesét megölék, s e látvány ne kinozza ujra érzelmeit. Ez tehát helye a

jelenetnek, mellyet a scót történetből mindenki ismer, s mellyet látni mindenki elvándorol, én némán, megilletlenül jártam az ó-termekekben, mellyekben Mária királynának e világismert eseménye lefolyt, s a kiujítottakban, hol Károly király lakott. Wallace és Brucenak eseményeit alig ismerjük, kiről lelkesülve mondja Burnt: Scótok kik Wallace vérének birjuk! Wallaceét, ki szerencsétlenül kivégeztették, midőn az önkénytől akará megmenteni nemzetét. Bruce, ki a bannockbani diadalmas csatában három századra hona függetlenségét, szabadságát pedig örökre kivítta, s ki Wallace halálát megboszulá; de mi most is csak a ragyogó, a kalandos jelene-
teket keressük ki a történetből, ezek tapadnak képze-
teinkhez, s az egyszerű feláldozás, a polgári erény igénytelen műveit feledjük.

Nézzétek, az angol, a scót nemzet miként csügg némi avult szokásokon. A Holyrood palota mellett némi rossz házak mutattatnak, ezek menedékök a megbukott adósoknak, itt szegény szobákban csekélységért kaphatnak élelmet, s szabadságuk biztosítva van.

Edinburg talán a legérdekesb város utamban, egyszer el akarom majd bővebben mondani észrevételim az angol építészetről, most csak Edinburgról szólok. Az ó-város halmát 9—10 emeletes magas házak szegélyzik, feketék, szennyesek, három-négy század óta

soha meg nem tisztítvák, az ó-város highstreetjén, szinte magas házak; sűrű tolongás minden pompa, minden fény nélkül, de a highstreeten gyönyörű egyházak emelkednek, hogy öszhangzás legyen az egészben, goth ízlésben; a régi citadell nagy kőhalom, ízlés, kényelem, elrendezés nélkül, de sziklán emelkedik, s ósága miatt érdekes; tornyának egyikében mutattatnak a királyi címjelek, mellyek néhány év előtt fedeztetek föl, miután sokan azt hívék, hogy a revolutio alatt Franciaországba vitettek által, — mÿsticus hatást az által vélnek azon márványnak kölcsönözni, hogy az üregben, mellybe befalaztaték, lámpa ég, s a lámpafénynél a sötétben jobban ragyognak az arany sugárok, a brilliantok s rubinok. Az ó-városban szinte a régi parliamentház, a mostani törvénszék, Court judicial; megnéztük belsejét, a nyilvánosság, s az eskütszék rendszere szerint elrendezettet. Itt ez ó városban, e magas szűk házakban lakott valaha a scót aristocratia, de változnak az idők, s az unokák szükeknek találák az elődök fényes csarnokát, s így lön, hogy Olivier Cromwell lakát egy sheriff jegyzője, lord Drummorét egy esztergálos, Dundas Lord praesidensét egy rézműves foglalá el, hogy Károly herczeg laka borházzá, Duglasé szekérműhelylyé alakult által, — a highstreeten mutattatik még a híres Knox lakháza, és Stuart Máriá anyjáé, ez utóbbi nyomorult kis alacsony ház. Az aristocratia most

az új városban lakik Prince, George, Queenstreeten, s a moray-squaren; lélekemelve járja az ember ez utcákat, de most a joniai s doriai oszlopszatu, faragott kővű házak közül mellyiket bírja lord, mellyiket kereskedő, megkülönböztetni épen nem lehet, az industrialis rendszer fölfelé bizonyos vizegyenetet hozott be; ha a regent-park nagyszerű terracit kiveszem, szebb látványom soha, mint a moray-square, nem volt, mintha Athaene vagy Theba utczáiba tétettem volna által, úgy képzelém magam a gyönyörű faragott kővű görög oszlopszatu háznégyszegben. Minden oldal egy palotát képez, ugyanazon terv szerint építettet, többek tulajdonát; lássátok, barátim, mik az egyetértés privát dolgokba is átvitt elvének halhatlan eredményei. Edinburgnak közel hegyeiben könnyen faragható kőve van, s ezt használja s még századok által kéjelgve járja meg az idegen, utczái évezredek múlva is romjaikban tiszteletgerjesztők leendnek. Ezek Edinburgnak magány épületei. Középületeiben valóságos görög szellem lehell. A royal institution (musaeum) a doriai Erechtheum utánzása a registraroffice (városház) lépcsői bámulatra ragadnak, a Surgeonhall (az orvosház), szép corinthiai ízlés; a Prince-utcán pedig most emelkedik Walter Scottnak gyönyörű gothicus emléke. Sokkal nagyobb* kéjt a Caltonhill nyujt; felmenet, ott a tömlöcz középkori ízlésben, magas szegett tornyaival,

bástyáival, faragatlan köveivel, fent a tetőn Burns emléke, égvizsgáló torony, Nelson oszlopa, High-school, s a nemzeti emlék. Burns emléke görög mausoleum corinthiai oszlopszattal; barna szobra öt láb magas pedestalon áll, a falon képe s fac-similéje csügg. Nelson emléke 100 láb magas oszlop, felette zászló lobog; a High Schoolt (Lyceum) én a görög építészet modorában állított művek közt legjobbnak tartom, mit eddig láttam, az oldalépületek, a felmenetek, a folyosók, a portico, mind a legszebb összhangzásban folynak össze; így Acropolis művei nagyobbyszerűk lehetnek, de ízlésökben az iskola épülete nem fog semmit engedni annak.

Illyen Caltonhill; fekvése kedvezőbb, mint a mi Gellért hegyünké, mert nem olly magas, de mégis Caltonhilt sehol olly könnyen utánozni, mint Gellért hegyén, nem lehetne, hisz a kezdet meg van már téve, az égvizsgáló már ott van. A Waterlooánál elesett scótok emlékéét Szigetvár, vagy Eger, vagy Belgrad, vagy zentai hősök, Burnsét Kölcsey, Nelsonét pedig Hunyady pótolandná; — de mikor fognak hajóink Indiákba, Americába, uj Walesekbe járni? — mikor fognak Adam Smitheteket szülni? fognak-e, vagy sem? lehet, igen; addig kopár szikláit bámuljuk csak a magas hegynek, s esdjünk dalokkal, készítsünk munkával unokáinknak jobb időket. Min-

den városnak van kitünő sajátága. Edinburg középületeiben tűnik ki, ezek engem annyira elbájolának, keblem, elmém annyira elfoglalák, hogy alig valék képes figyelmem másra fordítani.

XVIII.

CHARTISTÁK.

Az estét népgyűlésben töltöttük, e nagyszerű gyűlés egyik ó-városi egyházban tartaték. 3—4 ezernyi nép lehetett jelen, s mind helyet foglalva ült, az egyház tömve volt. — A gyűlés főnökei Crawford és Sturge, amaz parlamenti tag, ez magányos Quaker. Emlitém, mennyire csügg a scót szabadságán, azt is, hogy parlamenti képviselőit majdnem mind radical szellemben választja. Ime most egy új elv kezd elterjedni: az ismert népcharta elve, az általános képviselői jog. Az első népgyűlés Birminghamban 1838. év augusztus 8-án tartaték. Attwood parlamenti tag elnöklete alatt a gyűlésen 200 ezer ember volt jelen, s így talán egyik legnagyobb, mire a történetlapok emlékeznek; itt határozzák el a népcharta elveit, az általános szavazatjogot az osztályuralkodás megszüntetésére, az évenkénti parlamentet, a megvesztegetés csökkentésére titkos

szavazat, s más democraticus határozatokat; e gyűlésnek nemcsak a hatalmas, más fél millió aláírásnyi kérelemlevél lön eredménye, de azon egyetemi meggyőződés, miként a népnymoron sem gabnatörvény, sem mások, mint a népcharta segitend. — Benyujtaték aztán a kérelemlevél a parlamentbe, de csak 46 voksot nyerve, sükertelen hangzott el másfél millió kérelem-szava, ezt pedig ujra mások követték; ajánltaték a népnek, szerezen fegyvereket, szüntesse meg munkáját, tartson szent hetet, semmitől mentséget ne várjon, s az izgatások forró nyilai megtalálák czélaikat, s az első áldozat az éjszaki kerületekben a kőszénbányák körül Frost s társaiban meghozatott. Frost Van Diemen-seken szenvedí fegyverfelkelése bündíját, az üldözö bíróság pedig ezen felül O' Brient Vincentet, O' Connort s másokat, fejeit az izgatásnak, feleletre voná, s megbünteté. Mind ennek sükere nem volt, kitörtek a hullámzó tömegből az indulatok, s a követelés első impulsa mindig a nyomor forrásából, a munkabér csekély-sége, az éhségszenvedéstől merítették, — mindig buktak a követelők, s mégsem szüntek meg, sláttuk utolsó nyáron az egész gyárkerületben a munkamegszűntetést kényszerítve is üzetni, megtámadtatni a gyárokat, meg-rohantatni a tulajdonosokat, összezuzatni a tulajdont, összetöretni a tömegtől a töredékeny részeket, ablakokat; láttunk csoportozatokat dühhel, de remény nél-

kül, erőseket szóban, gyávákat tettben; néhány constable (rendőr) rémitő csoportokat képes eloszlatni, s hallám, miként 21 dragonyos 6 ezer embert szalaszt meg Halifaxban, s ezek következései lőnek az elitélések, mellyek az országban mindenfelé történtek. Staffordban magában huszonegy évtől 7 évig lefelé hatan, többen 15—12 hónap fogságra kárhoztattak; ugyanezek történtek Liverpool-, Chester-, Manchesterben is; megpereltetik maga O' Connor, a chartisták feje.—Régen megmondaték, miként a középosztály támogatása nélkül az egész, mozgalomjáték, mellynek sorsa elaludni a lobogó láng után, de ime mutatkozik az eszköz kimutatásának valószínűs eredménye is. — Sturge, Crawford, Bowring nem repraesentansai a munkás osztály érdekének, nem, de a honnak magasabb czélaiból kiindulva, e pártnak részesei, ezek a szavazatjog kiterjesztésének, mint nemzeti szükségnek, pártosai lőnek, és ha melly elvet értelem kezd emelni, azt nehezebb megbuktatni, mint mellyet bár mi nyers erő. — A chartismus nem járt józan uton, tekintetét éretlen kitöréseiben elveszté, hatása megcsönkult, de azért az elv ugyanaz maradt, kivitelére más irányhoz kezde nyulni, s ime a chartismus neve száműzeték, eszközei visszautasíttatnak, és az elvnek más jelszó, egyetemi szavazat, complete suffrage, más zászló, más vezérek adatnak. — Sturge septem. 11—13. proclamatiót bocsát közre, mellyben ezen ér-

dek pártolására a reform minden színü barátit felszólítja, s decem. 27-re Birminghamban nagy népgyülésre (e nagy népgyülés megtartaték, de a béke s nyers erő emberei (physical and moral force men) egymás közt meghasonlottak, s így nem szülemlék meg a kívánt süker) minden helységről küldötteket hí össze, erre előkészítésül pedig népgyület tart Edinburgban, azt, mellyben mi részt vevénk.

A szabadságnak is két alapja van: értelem és szenvedély, az ösztön s eszmélet; az öndudat, s a számvetés. E népgyülés nem volt heves, azt mondjátok, nem, mert éjszaki clima alatt tartaték, s ezt megengedem, de szerencsésjét e két honnak épen ebben találom. — Sokszor hallám, a francziának a gyülekezeti jogot megadni nem lehet, mert minden gyülés heves szónoklatokat, minden heves szónoklat kitöréseket, felkeléseket szülne, ez is igaz, de épen ez oka, hogy nagyobb az angol, mint a franczia szabadság. Azonban ne higyjétek, hogy ez itt mindig így volt, itt is megvolt az elkeseredés korszaka, megvolt az ingerlett, az izgatott állapot, és ez állapotban nyugalmat e nép csak úgy, mint a franczia, nem ismert; de ha logicámat itt már tovább folytatni akarnám, nem merném mondani, hogy az intézvények reformja, ha egészben, mint a legnagyobb rész kívánja, létesitetik is, visszaadatik a béke s nyugalom a francziának, mint visszaadatott az angolnak és

scótnak. Angolhonban a politicalai reformmal a vallási együtt járt, amaz szabadságát, ez erkölcsiségét teremté újra. Franciaországban a vallásosság alá van ásva, általa az erkölcsben elveszett a szigorúság, s a szabályok sanctióiból eltűne a leghatalmasabb, el ama bizalom, melly összetartást, forrasztást kölcsönöz a polgári intézvényeknek, a tömeg ölében pedig már is felmerülvék bizonyos doctrinák, Communismus, Socialismus, mellyek a véleményszabadságot leginkább magok részére fogják igényleni, mellyek a nyugalmat más oldalról fogják megtámadni.

Glasgowban a scót vallásosságnak voltam tanuja. Vasárnap érkezém a vasuton 10 órakor. Nagy vitatkozás, nagy ellenzés volt: megengedjék-e, hogy vasárnap is járjanak? az erőművek végre kivívták, s így lön, hogy most kétszer megy kora reggel az isteni szolgálát előtt, s délután annak bevégzése után. Megérkezve csend volt a városban, — jártunk utczáin, kerestük a zajgó népet, a világgal kereskedést üzöt, a gyárnokot; a köpadlaton egy két lépés kongá csak, kijöttünk 10 órakor újra az utczákra, s megnépesültek az utczák sűrűn, hogy alig haladhatánk, de hallgatva kíséré gyermeke szülőjét, némán vezeté karján nejét a férj, némán tolonga a nép hazafelé, — s ekkor volt látható csak, mi az áhítatosság, mi a vallásosság a scót népben. Egy igen értelmes asszonynyal, olva-

sottal, kellemes társalgóval, utaztam Glasgowból Bealfest felé, szóba jött a scót vallásosság is, s azt jegyzé meg: ez bigotteria, — hallám ezt még másoktól is, de én, barátim, a Scótföldön csak átutazó vagyok, és jegyzéseim látköre ez ítélet határin nem terjed el, ítéljenek, kik köztök laknak, és a dolgot veszem úgy, mint van, adom úgy, mint vettem, — a hullámszó félóra alatt megszűnék ismét, s délután kezdődék ismét ki s ismét be az egyházakba, késő estig 10--11 óráig, szobám szemközt volt egy egyházzal, s az ájtatos ének nem szűnék meg hangzani az éjen által 11 óráig; én aludtam, Glasgow lakosi még az egyházban voltak.

A fogházak adatához egy adatot. A glasgowi fogházban, ellenvetése a magányrendszernek, a gyakori örülség alig ismertetik, ritkán fordul elő illy. szerencsétlen eset, a három utolsó évben kettő volt csak, közülök is egyik olly, hol a tébolyodás jelei mutatkoztak, midőn a rab behozatott; azonban ezt nemcsak annak kell tulajdonítani, hogy a szobák elég tágasak, tiszták, világosak, hogy munkáik szorgalmának felesleges jutalmát megkapják, s hogy így bizonyos ösztön is foglalkoztatja őket: de annak főképp, hogy a fogság ideje két évnél hosszabbra nem terjed, a hosszabb időre ítélteket deportálják Uj-hollandba, Dél-Walesbe; mi fog történni olly helyeken, hol a

magány rendszer 5—10—15 éves rabokra is fog alkalmaztatni: ítéljetez ti, itélek én is, s azt hiszem, a büntetés e neme az idő által nehezbedik, súlyosbodik a helyett, hogy enyhülne, könnyebbednék.

XIX.

O'CONNELL.

October 9.

Láttam O'Connellt, szólottam vele s jobbját szorítám,— benéztem a nagy kék szemekbe, s úgy találtam, hogy a szemekben, e tükörében a léleknek, még elég fény ragyog; hallottam hangját, s úgy találám, hogy benne még sok az él s erő; — néztem az arcot, homlokot, s ajkat, s úgy találám, hogy bár az idő elhozta fonnyasztó derét reájok, de a kifejezésben a redős arczon s homlokon, az ajkak mozdulatán még sok élet él, élet, melylyen hét millió imája csügg.

És midőn én ezeket így egyszerűn a 68 éves O'Connellről elmondom, alig csalódom, hivén, hogy rezgésbe hozám mélyen rejlő vágyaitokat szinte látni őt. Ekkor csak azt hiszem, hogy éreztek, mint én, sziveitek úgy ver az elnyomott nép iránt, mint az enyim, úgy hajoltok meg a 42 éves hazafiság előtt, mint én, a lángelmének olly örömet jöttök hódolni, mint én.

Én csak azért jöttem által Irlandba, hogy lássam O' Connellt; ám ha a rövid 4 nap alatt kelle kiismernem a népnymort, mi fakó képet birtam volna alkotni magamnak? Ismertem én azt már, kezemben a könyv, szememben a köny, — kezemben hirlap, keblemben felzajgása indulatimnak. — A könyv Irlandnak 6 százados története, a hirlap hasábjain egy felrázó beszéde O' Connellnek; a köny a bú könye árjával elborul a szemem; és a történetkönyv mély gyász, csillagtalan éj, de a beszédben lobogó láng, melly a történet gyász kebelén megjelenik, s róla mint csillag ragyog alá, csillaga a reménynek, s én ezután indultam.

És most nincs a polgárisodott világnak rejzuga, hová e csillag el nem ragyog, hol azt nevéen nevezni nem tudnák. S azért-e, mert olyan ő, mint a világ kereső Colomb? Azért-e, mert szónoklata nagy beszédraktár, mellyben az indulatok s szenvedélyek, az elmésségek s csipős ötletek, az okoskodás s elméletek nagyszerű változatban vannak felhalmozva, a hová bámulni jár el az emberi nem, s kinck példáján a statushatalmak legnagyobb tényezőjeül feljegyzí a szó erejét? Azért van-e O' Connellnek olly egyetemi dicsősége a két világ ölén, mert teremté a szónoklatnak olly nemét, mellyet görög s római nem ismert, melly hatalmasb maga nemében, mint a költészetben Schakspeare vagy Hugó, mint a festészetben Rubens? Vagy azért,

mert ha megáll a zöld dombokon, hol véres jelenetei folytak le az ir történetnek, vagy a Corn-exchange emelvényén, százezrek szive ver felé, élni halni készek vele? Azért-e, hogy a 7 millió irnek szava olyan, mint az Evangéliom szava, felsősége olyan, minő egyes embernek még a történetben nem volt? — Meglehet, nevét ezért ölelik a bérczek és völgyek viszhangjai, ezért hajol meg előttök a fél világ; a sugár, mellyeket e sorokon végig szőttem, fénye a lángésznek, ereje a hatalomnak; de miért a jövőndő áldozni fog jöni e nagy névnek, — az nagyobb e kettőnél: lángész s hatalom az, a 40 éven keresztül megőrzött hazafiság, népszerűség! Annyi lángelme van a történet egén, annyi hatalom, mellyeknél, midőn felmagasulnak gondolatink, hidegen maradunk, miut a magas fenyő tövénél; annyi hazafiság s felettök annyi önárulás, felejtkezés, elcsüggedés, elhasználat mind meg annyi sírkövek — 42 éven keresztül csorbátlan megmentett közszeretet, hazafiság, ez az, mit a történetben sovárgva kell keresnünk.

1799-ben az ifju, az ismeretlen ügyvédben épen a gondolat, az érzemény, annyi éllel, olly terjedelemben, mint 1841-ben a dublini Lordmayorban; pedig keresztül e 42 éven mennyi üldözés, mennyi rágalom, mennyi fondorkodás, hogy eltántorodjék, mennyi ármány, hogy elkeseredjék, mennyi gyanusítás, hogy népsze-

rüségétől megfosszák, de O' Connell élete egy nagy érzelem hona iránt, forrása annak végtelen, mint végtelen a nyomor, az igazságtalanság, melly nemzetre kiárad. És ha nem volt volna az érzelem olly mély, olly pártalan, mint nagy a szenvedés; s ha az érzelmet nem tartaná örökös hányatásban az eltiprott hon szemlélete: valjon a 68 éves élet reményben, bizalomban, működésben nem tört volna-e meg; de innen, barátim, pártatlan hatása. Ő tudja legjobban visszazengeni a panaszt; ő tudja legélesben visszatörlni a gúnyt; ő tud leghűbb képeket adni honáról; ő tud legjobb gyógyszereket ajánlani a sebekre, mert ő érez legmélyebben; az ő elméje hat legmesszebb, az ő képzeménye ölel fel legtöbbet. — O' Connell szereti Irlandot, — még a honszeretnek illy példáját nem mutatja a történet!

Egykor Stanley a parlamentben az ismeretes irlandi kényvtörvény mellett szólott. O' Connell felállott s felelt, s midőn oda érkezett, hol az értelem szavai után felzajlanak a szenvedélyek, s mindenki azt várta, miként fog majd haragjának árjával ellenfelére özönlenni, egyszerre megáll, ajkaira a megengesztelődés hangja ül s szól:

„De hiszen az igen tisztos ur azt mondá, hogy neki kedves Irland. Én köszönöm e nyilatkozást, visszavonom, bár mi keményet mondhatám; elfojtom mindazt, mi a haragos indulatajából még ajkimon ülhett. — A

férfi, ki azt mondá, hogy neki Irland kedves, megszűnik ellenségem lenni.“ És lehet-e ennél szebb kitörése az érzelemnek, vagy képzelhető-e magasitóbb, mint midőn ölében a parlamentnek, hova hideg lepelben a gondolat jár, hol az értelem elszunnyad a szívhúr hangjain, a pártosság elfojtja a képzet virágait; de ez szük ráma O' Connell lelkének, kigyuló erején megpattan ez, és ekkor önkénytelen felkel benne a szenvedő hon sugallata.

Azt mondá ő más alkalommal: „Naponkint hallom panaszos hangját Irlandnak kiáltani. Várnom kell-e s csak mindig szenvednem? Nem, polgártársaim! Ti nem fogtok többé szenvedni! nem fogtok többé hasztalan követelni igazságot egy testvérnéptől. Angolhon nem hazája többé az előítéleteknek, hol a szó: pápista, minden kebelt fölingerel, s jogtalan kegyetlenségekre vezérel. Irland képviselői használák az időt, keresztül vinni a reform billt, melly olly széles zugókat nyitott az angol nép számára; ők meghallgattatnak, ha pályatársaiktól igazságot követelnek Irland számára, — s ha talán a parliament süket leend kéréseinkre, hivatkozni fogunk az angol nemzetre, s ha ez is vak biedelmek által hagyja magát vezetni, visszatérünk bérceinkbe, s tanácsot csak buzgóságunk-, bátorságunk- s kétségbeesésünktől kérendünk?“ Mennyit lehet ezer beszédéből illyet fölidézni?

O' Connellnek legéggőbb vágya ifjusága hajnalán, hona függetlensége. Azt mondja első nyilvános beszédében: — „Igen, hirdesse minden, ki velem hasonlóan érez, hogy ha kényünkben állana a választás az unio, vagy visszaállítása közt minden viszonyaival a régi büntető törvénykönyvnek, habozás nélkül inkább választanám ez utolsót, mint sokkal kisebb s elviselhető roszt, s inkább testvéreink igazságában biznám, minthogy idegen lábaihoz vessem lelánczolva hazámat.“ Ez akkor volt, midőn, bevégeztetvén a véres zendület, arról folyt az egész honban a vitatkozás, hogy Irland parlamentje az angollal egyesitessék. Hasztalan ellenzék ezt az ir hazafiak, s köztök O' Connell a homályos ügyvéd, az egyesítés sikerült. Ismert emlékiratában olly keservvel, olly éllel ir ezen egyesülésről, minőt másutt sehol sem lelünk. Halljuk ötét.

1800. év.

1. §. Maga egy kötetet töltene meg. Azon év volt, melly kiegészíté a bünöket, mellyeket 7 századon keresztül az angol kormány Irlandon elkövetett. Az irländi törvényhozás elrombolásának éve volt. A boldogtalan örökké átkozott év volt, mellyben az egyesülést keresztül vitték.

2. §. Irlandra az egyesülést rémités, kinzás, erőszak, csalás s vesztegés által tolák.

3. §. Az egyesülés szerzői harczkészen állottak, Gorove nyugot. II.

s a késő zendület panaszát izgaták. A catholikusokat a protestánsok, a protestánsokat catholikusok ellen ingerlék, szándékosan alattomos viszátkodást ápolának, mellynek a leigázásnál céljaikra szolgálni kelle.

4. §. Mig az egyesülés fejlődésben volt, felfüggesztetett a Habeas Corpus; megsemmisítetett minden alkotmányos szabadság; felolvastaték a harcztörvény; sokszor használtaték a kínpad; szabadság, élet s tulajdon nem találtak segélyt. A közvélemény elfojtatott; hadtörvényszék előtt történtek a vallasások, Sherifek s előljárok által törvényesen összehítt gyülekezetek katonai erővel üzetek szét. Irlandnak szózata elnyomott, az ír nép nem talált segélyt; még egyszer ismétlem: a harcztörvény kihirdette. — Daczára az ír népnek így jött létre az egyesülés.

5. §. Ez nem volt elég. A legiszonyatosb s legalább való vesztegetéshez folyamodtak. Azt mondják, Russel lord egy közebednél állítá, hogy az egyesülés 800 ezer font sterl. kiadást okozott. Tévedésben volt, midőn ezt bizonytalan emlékezet után mondá, a parlamenti iratok ki fogják neki mutatni, hogy csak a kihalt választójogu várhelyek megvásárlatára a tétel 1,245,000 ft. ster. megy; a pénzvesztegetések körülbelül 3 millióra mennek.

6. §. De ez sem volt elég. Nyiltabb, undokabb volt a kiadás a kegyeletekben; — a pairrangok áru-

ezikkelé váltak; sorhajók, ezredek kormányai, fő- s albirói hivatalok, érsek, püspök, országszámadók, mindennemű pénztárnoki állomások, szóval, minden szolgálati lépcsők, a törvény szentsége s a vallás mind vesztegetésül használtattak s az egyesülési parlament-szózatért osztogattattak.

7. §. Még ez sem volt elég, folytatja keserűen tovább is.

Tehát kérjük, hogy az illy áron eladott hon függetlensége mi érzelmeket táplálhatott O' Connellben: benne épen, ki azt illy epés keserrel festi le 42 év után; de ő megtagadá önmagát, s fájdalmai közt a nyomor szemléletének hallgattak kebelében a hazafinak legigazabb igényei. — Igazság Irlandnak! ismétlé ben a falak közt, és kívül ismétlé ezerszer, s midőn háta megett állott a 7 millió, keze a nagy világvélemény fölött, a bigott angol oligarchia a XIX. század közepén véelve, hogy mindent megtőn, a nagy koldusnak s családnak aláhullasztja a kath. emancipatiót.

Elfogadá a tényt, a nagy erőfeszítéssel kivívott morzsa-engedményt, s önmegtagadó maradott.

Igazság Irlandnak, tökéletes egyenlőség Angolhonnal, folytatá, de ez, mellynek ő annyi szolgálatot tőn, nem mondom, süket és néma volt, de tétlenül nézte a nyomort, mintha érzése a részvétre, ereje a cselekvésre nem lett volna. 12 év folyt le s Irland igazsága

nem volt egyéb, mint a koldus, a nyugtalan zaja — több a zendítő álarcza, az önhaszonleső ármánya, — minden, mi undok s alávaló, mi átkos s gyanús, minden, csak nem igazság, csak nem hű kifejezése a 7 millió gyászos sorsának.

Lefolyt tehát a 12 év gyümölcstelen, s ekkor az ősz izgató gondolhatott-e mást, mint ezt: 42 év folyt le a társas kapcsolatban, s mit tettetek a 42 év alatt Irlandnak? — Halmozátok jogtalanságra a gúnyt, a megvetést, megadtátok a vallásnak jogát — talán könyveinket akarátok törlni általa? Nem, saját homlokaitokról törlétek le a gyalázatot, mellyre gúnyosan mutatott minden porban játszó gyermek. És én, és mi írlandiak annyi éve vívtunk mellettetek, ereink legszébbjeit hoztuk az angol nép mérlegébe, s én s az irnép feláldozók legmelegebb eszméinket hazánk függetlensége iránt; hallgattunk, gondoltuk, hogy a hon e társulat kapcsa alatt is felvirulhat, de küzdvén mellettetek, megtagadván minmagunkat, — velünk az ég s föld igazsága, küzdelmeinket közönöséggel, megtagadásunkat gúnynyal, igazságunkat folytonos önkénnyel fizetitek.

És az izgatóban felkel az ifju meggyőződés, az, mellyet az imént hallánk, az, melly egész pályáján politicalai számtáblájának alapszinét teszi s felkiált: „Az Unio Irlandot tartománynyá tette, ránk halmozá minden

roszát a tartományi felbomlásnak. Természet s a természet istene megadák az írlandiak óriási vonásait egy nemzetnek, ők hatalmasak, jobbak, minthogy tartományiak maradjanak. Nemzet voltak s isten segédelmével ismét nemzet leendnek.

„Talán mégis eltünném Irlandot nagylelkű angoloknak alávetve látni, — de alávetve lenni egy molyos oligarchiának, mellyet egy voksszatócs kormány vezet, sokkal kinzóbb gondolat, hazám lesujtva, lesujtva e szennyes political Dschaggernat *) előtt, sokkal borzalmasb megaláztatás, minthogy pihenni, nyugodni engedne, míg e gyalázat le nem száll rólunk, míg Irland függetlensége kivíva nincs.

„Ha reményem s vágyam ellenére nem érném el a napot, mellyben örvendeni fogunk e nagy üdvnek, végső földi vágyam maradt:

„Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor.“

És, barátim, mellyitek fog csodálkozni a szózaton, mellyitek fog fejet rázni a repeal nagyszerű mozgalmain, mellyek most Irlandot elárasztják, s mellyek elközelgését, mi Irlandban járván, csak tompán hallók! Valjon a függetlenségvágy a nemzetekben más,

---

*) Neve amaz Indus bálványának, mellyel ama borzalmas vakhit üzetik, hogy nagy ünepélylyel 60 láb magas tornyon körülhordoztatván, több ábrándozó magát kerekei által elzúasztja

mint a történet lapjain eltikkadt lélek szomszárja, mint a homokon barangolóknak, a romok közt bujdosóknak az árny, a pihenés, az ernyő; mint kopott, rongyos öltönyű embernek szégyenérzete a csillogó teremben, közhelyen.

O' Connellt ellenségei gúnyosan vádolják, mert a szegény ir néptől az O' Connell-adót elfogadja; angol ellenségei őtet ezért nagy koldusnak nevezik. Néhány szót, barátim, e tárgy felett: 1833-ik év óta minden évben novemb. 14-én minden egyház előtt gyűjtetik az O' Connell-adó (rent of O' Connell); ez adó rendszeren 13—18000 font sterlingre megy, s ez összeg tehát az, melly miatt olly rémitő zajt ütnek ellenségei.

De, barátim, én nem hiszem, hogy volna köztünk, köztetek valaki, ki O' Connellt kárhoznatná ezért, őtet, ki egész életét nemzete ügyének áldozza, ki Irland nevét az európai mérlegbe olly súlylyal veti be, ki minden jogtalanság, méltatlanság felett mint hatalmas ellenőr éjnap viraszt, csak azért, mert O' Connell egyszerű hazafi cím, rang, hivatal nélkül, mert nem külügyi minister, nem fő-bíró, nem tábornok, nem érsek, püspök, mert csak tőle lehetett követelni, hogy évi jövedelmeit, a 8 ezerfontot, magától elejtse, egészen elszakasztván magát az ügyvédi pályától, hogy küzdvén a hatalmas ellennel, választásokban az egészen organizált gyűlési rendszerrel, a számtalan levelezé-

sekkel, egész idejével, ifjusága vas szorgalma, lángelméje által gyűjtött vagyonát felozlassa, s hogy így magányos függetlenségét s vele tekintetét vesztvén, öreg napjait inségben szenvedje át, gyermekeinek nyomort hagyjon maga után az élet után, melly neki annyi kesert, kínt, fájdalmat, annyi üldözést hoz, csak azért, mert ő indulván keble nemes sugallati után, Irlandért legtöbbet fárad, küzd, érez s cselekszik. — Pedig O'Connell 20 éven keresztül vitte mindezt akkor, midőn, mint maga mondja, óráit guineákban számítá, s az ő s a honbaráti voltak azok, kik ez ajánlatot tevék neki, hogy jövendője biztossítassék a honnak, hogy a vagyonkereset gondjaitól ment férfit annál többet áldozhasson a honnak; — és most jönnek ellenségei, csufot üznek belőle, mint ravasz koldusból. Sőt baráti sem átallanak szót emelni ellene.

De O'Connell nyilt, őszinté férfit, s e vádra nyiltan s őszintén felel levele Shrewsbury grófhhoz, melly egész jellemének kinyomatát hordja magán, s azért közlöm töredékben veletek.

„Gróf ur! — írja — Nem türhetem, hogy adóigényeim mellyeket Irlandban értenek, kívül félremagyaráztassanak. A dolog így áll: — Több mint 20 évig az emancipatio előtt ügyünk egész sulya rajtam feküdt, nekem kelle a gyűléseket rendeznem, a határozatokat előkészítenem, a levelezésekre válaszolnom, minden

tényleges sérelem miatti panaszt megvizsgálnom, az álmosokat ébresztenem, a léhákat lelkesítenem, fékezni az erőszakra rohanókat, kerülnöm a törvény zátonyait s szirteit, örködnöm a sokféle árulás ellen minden időben, készen minden veszélyre, ellenállanom hatalmas s számos ellenségeinknek.“

„Négy évig viseltem a catholicali izgalom összes költségeit, a nélkül, hogy mások 74 font sterlingnél többet adtak volna ezekhez. Ki fogja ifjuságom s vidám, erős korom éveit megfizetni?“ Ezután megemlíti, hogy az emancipatiót megelőző évben jövedelme 8,000 ftra megy, hogy később a kincstári törvényszék első bíróságával s az ország fő-levéltárnokságával kináltaték meg, s hogy ő mindezt visszautasítá, — „de én más álmodtam, álom volt-e? az ajánlatot eltaszítám s most még ön által is, mylord, ravasz s szennyes indokok miatt vádoltatom.“

„Mennyi keserű pohár nem öntetett már fejem fölé. A nyelvnek, melly nyers, mindennapiságát nem használák, koptaták már a rohamokban ellenem? Mellyik lealázó névtől kimélnének meg; a gonoszság melly kincseit nem pazarlá rám, s mi vétekkel nem vádolának? Nem hiszem, hogy magányéletben ellenségem legyen. Tudom, hogy igen sok meleg, szives szeretett barátom van, s mégis, tagadhatlan, úgy állok, mint leggunyoltabb ember

az egész világon, s a rágalom fokozatára feltenni a koronát jó ön, gróf ur, oldalán az ostor a Talbotok fegyvere helyett, s keserü kínkelyhembe Peel bohócságaival beveti a magáét is. Mindezt tettem, szenvedtem Irlandért, s legyen hálás vagy hálátlan, fizessen, vagy ne fizessen; de az ember a ki csúfol, mert elveszem Irland zsoldját, nélkülözi mindennapi elemeit az erkölcsiségnek, melly tanítja: „a munkás bérére érdemes.“ Nélkülözi a lélek magas érzelmeit, mellyek által az emberben megfogható lesz, hogy vannak szolgálatok, mellyeket pénzzel mérni s pénzjutalmakkal jóvá tenni nem lehet. Igen, én kevélyen mondom, én Irlandnak bérlett szolgálja vagyok, s dicsekszem szolgálatkészségemmel.“

S most ha e soroknál megállapodom, s végig pillantok rajtok, látom, hogy alig foglalnak magokban egyebet, mint érzelemárt, melly keresztül özönle rajtam, midőn iróasztalomhoz ültem. Másokat kelle talán beszélenem e ritka jellemről, a tettek számtalanából összefűznöm a hosszú lánczot, tudványtoknak talán inkább eleget tevék; de azt is gondolám, ha követem keblem szózatát s bemutatom őtet, mint nagy hazafit, inkább mint nagy embert, figyelmetöket a legkedvesb nézpontra állítom; tettei ismeretesek előttetek, én levontam belőlük egyszerű okadás utján az eredményt; fölötte nem hiszem, hogy

vitáznom kellene veletek. — De ti magyar utazótól talán többet is kívántok.

Vasárnap reggel volt, midőn mi O' Connellt meglátogatók, ő az áldozattól jött, mert minden héten szombaton meggyónik, vasárnap megáldozik. Mint lord-mayor hivatalos, de nem nagyszerű épületben lakik, s mi dolgozó-szobájába vezetteték, hol ő nagy halom iromány között ült. M. C. egyik jó barátja vezetett be hozzá; nyájasan, csendes mosoly közt s kézszorítással fogadott; — társalgásunk nyelve franczia volt, mellyet hibátlanul beszél. Társalgása nyugodt, eszmemenete halk, előadása szabatos, de legkevesbé sem hagyja gyanítatni a sebes rohamú s eszmékben kifogyhatlan szónokot.

O' Connell életirását minden lexikon adja. Született 1774. esztendőben. Atyja tisztos haszonbérllő a dublini protestans egyetem jószágán.

Legöregebbike a tiz testvérnek, kik, Móriczot, a St. Domingo szigetén kimultat, kivevén, életben vannak.

Nevedett Saint Omerben Franciaországban a Jesuitáknál.

1798-ben mint ügyvéd lép fel.

1828-ban Clare grófság követjévé választatik.

1830-ban először jelenik meg a parlamentben.

1841-ben dublini lord-mayorra választatik.

Származását is megemlítsem? Származása fejlődelmi, s hiteles genealogiai táblák szerint felvihető a Hermon királyi ház egyik fiatalabb ágaig, fel Milesius egyik fiáig, ki Limerickben Connelloe kerületnek nevet ada.

XX.

WALESEN KERESZTÜL.

October 10.

October 10-én Dublint elhagyók. Kingstonig vasut visz, ezen indulánk. — Kingston új kikötő. Kingstonnál készül az első vasut légerőre. Szándékoztam megnézni, de még belőle semmi tanulmányos nem volt látható, talán midőn ti meglátogatandjátok O' Connell hazáját, már készen leend, mi új előmenet az industrialis világban. Az idő tiszta volt, hajónk szép barázdát hagyta a tenger hullámain maga után, de visszanézve, a barázdok elenyésztek s a végtelen vitzükrön semmi nyomok nem maradtak. Így, barátim, tűnnek, kelnek a barázdák a tengeren, s nincs eszköz, melly választó vonalt képezne rajta, s azért ez sajáta az egész világnak, rája nem lehet feltűzni a táblát: eddig s ne tovább, — és mi a nagy világ-sajátból nem osztozunk. Londonban és egyszer Dublinban láttam egy tengeri lobogók abroszát; sokáig néztem, tovább fél óránál fürkésztem s a

sok, talán 150, között sem találtam fel hazánkét, — egyszer felkiálték: itt a három szín; néztem, s ez sem volt mienk. Tripolis zászlója volt ugyanazon színekkel, mint miénk, de nem Hunnia zászlója. Ott volt S. Marinoé, ott volt Walachiáé, Serviáé, Tunisé, Perué és Chilié, hazánké nem volt! a tengeren nem ismerik a magyar lobogót! És mi 12 milliónyi nép vagyunk?

Haladtunk a szép időben s mindig jobban eltűnédeztek Irland partjai, ott, ott van Dublin, ott a lelkes fiak nyomorult hazája. A hegyek Irland sajátja, rajtok honfihangok tündeztek, homály borula rájuk, utamban sok hazáról hívém azt, még egyszer látom népedet. Irlandnál e hit elhagyott, elég egyszer látni az inséget, hogy a kebel részvéte örökké felbuzogjon; elég egyszer nézni a küzdés mezejét; elég egyszer látni saját hazánk szomorú képének tükörét. És szépek lehetnek Kilarley tavai, szépek Innisfallen, Ross szigetei, bájos a glenai viszhang, az osulivani zuhatag; de tavat, zuhatagot, viszhangot hallani megyünk Sweitzba vagy Olaszhonba, vagy édes Karpátink közé, — miket nem láttam még? Irlandban pompás az ir parlamenti ház, az a Trinity College; a parlamentet Londonba, egyetemmet Némethonba, nevelőintézeteket Poroszországba, megyünk látni; magyar kebel csak érezni jöhet ide; tanulni, élvezni akarván, ir s magyar nem látogatandják meg egymást, s mégis ha egykor Irland

szabad leend, mi ragadó van e gondolatban, akkor látni a felemelt homlokot, a villogó szemet, az elégedést; oh, barátim, kívánom, hogy kik utánam jöttök Irlandba, úgy leljétek azt.

Tegnap a menai függő hidon jöttünk keresztül! „no ing-e az,” kérdezitek. Sebesen jövének rajta keresztül, semmi ingást nem érezék, sajnálom, hogy pompája teljét nem adhatom, dicső este volt, midőn átjövének rajta. E hid a bámulat tárgya, pedig hosszasága csak 550 láb — csak 30 széles. Ime, barátim, annyi ut után némi örömmek tárgya. A mi hidunk, leend és ha láttátok volna a büszke oszlopokat, láttátok volna a vékony vasrudakat, a kapcsolat, a szép ívezet karcsu alkotását az egésznek 100 láb magasság felett, örömmre gyult volna nektek is kebletek s velem együtt, mint ti tevéték, felkiáltátok: tartson a pesti hid, éljen Széchenyi.

Szép az ut Bangortól Chesterig. Bangor körül a Penrhyn Castle terjedelmes park közepelte, ott áll a XVI. század ízlésű nagy hősi lak, akkor midőn építék a Penrhynnek tulajdona, most, midőn kőfállal kerítetik a park, midőn szorgalmasan őriztetnek ősi tölgyei, tisztítatnak széles utai, midőn újra megnevelteték, megnagyíttaték, midőn tornyok építetének hozzá, nagyobb disz, jobb ízlés adatott, egy pálakőbánya tulajdonosé, Pentland uré. A Conway romok

bájosak, s midőn széllel tekinténk, elmenve mellettök láttam egy szép völgyet, s ujra egy bájos függő hidat, Telford művét, a romok stylijében építettet. Alig hagyók el a szép s nagy Conway várt romokban, a tengerparton fényes nagy várszerű lakás tűnt fel előttem, s Conway szebben, nagyobbyszerűbben elevenüle fel. E roppant vár Mr. H. kőbányatulajdonosé. Ez a világ folyása, barátim, Conway urának száz meg száz haszonbéres adá oda izzadása gyümölcset, ennek bányáiban száz meg száz munkás dolgozik, amaz karddal szerzé érdemeit, ez szorgalommal, amaz életét veszélyezteté harciban, ez vagyónát a vállalatban, mindkettő a honért! Ez a penrhyni várnál sokkal nagyobbyszerű, s legmeglepőbb volt azok között, mellyeket Angolhonban láttam. Még egyet akarok mondani nektek. A nyugoti bérceken 600—1000 láb magas hegyekről be a tengerbe vasutak nyulnak le a bányákból, rajtok szállítatik a kő a tengerbe egyenesen a hajóra, a szekereket vaslánczon bocsátják le.

Este 5 órakor Chesterbe érkezénk. Chester csodálatos egy város, boltjaiból a gazdag mőtömeg, a gáz fényesen mosolyg ki, de házai sok százados falain semmi változás nem történt. Bernben láttam először arcadokat, ez arcadok tágasak, oszlopzataik izletesek. Chesterben első emeletben vonulnak el az

arcadok szűken, alacsonyan, izléstelen. — Nagy Britaniának kevés városa van, hová kereskedés és ipar be nem érkezett, hol e kettő le nem rontá a falakat; e kevés közül én kettőt láttam: Chester és Durhamot, mind a kettő püspöki székek, korokban ezek fénynek voltak székei, most elsápadtak a többi fénye mellett.

XXI.

ANGOL NAGYSZERŰSÉG.

London , october 23.

Midőn utazó a Colosseum vagy a Pál-templom tetején áll, s alá néz a zajgó városra, vagy megáll a Waterloo vagy Southwark-hidon, s látja a Temzsét annyi ezer hajójával: keresztül tör a Strand- vagy Regent-utcza néphabjain, megáll a Regentpark terracei, a Hyde-park bizar lakházai, a Trafalgar-square vagy a Pal-mallon, — meglátogatá közintézeteit, mellyekben az egész emberi nem élettörténete, az egész nagy természet remek példányiban van egymás mellé halmozva, hol az emberi értelem, a tudós számoló elméjének, a' művész lángeszének művei sok századok teremtményei fölött nagyszerű csarnokokban örködnek, vagy hol a szelid kebelnek érzeményei virasztanak a vaknak sötét éje, a süketnek síri némasága, a' betegnek szenvedései, a tébolyodott elmevihara, az árvának

könyei fölött; ha meglátogatja a nagy márvány-csarnokot, mellynek oszloptornácza in agg katonák lézen-
 genek, vagy hol aranyzott márvány termeiben a club
 tagja könyvet, hirlapot olvas; vagy ha megjárta az or-
 szág belsejét, látta a kikötők számtalan árboczát, vi-
 torláit, — hallotta a gyárok zugó kerekeit, szemlélte
 a földmivelés virágzó képét, s rajta, mint megragadó
 pontokat, a büszke mezei lakházakat, palotákat, szóval:
 látta e nagyszerű angol életet, kivétel nélkül jöjön a
 világ bármelley pontjáról, hozza a versenyvágy na-
 gyító üvegét, hozza a merészen hitt jövendő nagy
 ábrándait, vagy multjának költők, festők által tündékké
 alkotott képeit, e nagyszerű való előtt meg kell, hogy
 hajoljon. És mi, barátim, e hangon is könnyen meg-
 értők egymást, s azt hiszem, nem kelle bővebb fejte-
 getése az angol nagyságnak; de kik azt mondanák:
 sokféle az üveg, mellyen nézni szoktunk, s én,
 meglehet, azon néztem, mellynek neve „ifju üveg,
 a képzelet üvege,“ tehát kezembe veszem 124 lapos
 kis angol statisticámat, melly csupa szám, s ezen
 számókból kiírok néhányat, hogy a hitlenek lássák,
 s higyjenek.

Az angol birodalom kiterjed az egész világra.
 Európában bírja Gibraltart, Maltát, Corfut s a Joniai
 szigeteket.

Azsiában kelet-Indiát, a 40 millio népességű

Bengalt, a' 32 milliónyi Agrat, a 15 milliónyi Madrast, 8 milliónyi Bombayt, Ceylont stb.

Afrikában a Jóremény-fokot, Mauritius sz. sz. Helenát, Sierva Leonet stb.

Amerikában a két Canadát, uj Scótiát, uj Brunswicket, Guianát, Falkland-szigeteket stb.; nyugot-Indiákban Jamaicát, Trinidát, Bachadoes és sok más szigeteket.

Australiának nagy részét. S mindezen tartományokban közvetlen uralkodik . . .	100,708,323	emberen, közvetve Indiákban . . .	30,000,000
1839-ben külkereskedést űzött	53,233,580	1840-ben „ „	51,406,430
fontnyi értékkel.			
1840. gyáripára által teremtett	180,757,766	font értéket. Ez összegből	
külkeresked. ment által	47,257,766	font —	
bent fogyasztatott el . . .	133,500,000	*)	
1840. külkereskedése 28,962			
hajót foglalt el, rajtok			
201,340 ember, tonna			
terhök	3,311,538		
1840. összes bevétele . . .	51,850,383	ft. 1 sh. 8¼	
„ „ kiadása . . .	53,444,053	„ 16-11**)	

*) Tehát összes műkésztményeinek csak negyedrésszével űzi a világkereskedést.

***) E hiány fedezésére hozatott be a jövedelemadó (Income tax).

1840. magányos társulatok közös czélok előmozdítására
következő tőkékkel munkáltak :

Vasutakban	47,286,551.
Biztosítási intézetek	26,105,263.
Csatornák	14,362,445.
Angolbank	10,917,750.
Dock-társaságok	9,280,087.
Bánya-művelő társaságok külföldön	6,464,837.
Kelet-indiai társaság	6,000,000.
Britt bányász-társaság	4,500,000.
Déltengeri társaság	3,662,290.
Irbank	2,630,769.
Magánybankok (Joinstock banks)	26,000,000.
Vizszállító	2,145,235.
Hidak	2,093,874.
Litterariai czélok (Egyetemek)	1,003,125.
Többfélék, minők : Tunelek, gőzhajózá- sok, kamatadók stb.	8,217,987.
	<hr/> 294,831,353.

s ez a tőke, melly Angolhon közös czélaira magány-
társulatok által beruháztatott, kétszázkilenczvennégy-
millió nyolczszáz harminczegyezer háromszáz ötvenhá-
rom font!! A 157, 578, 466-ra menő roppant né-
pességet megtámadásaiban 121,121-nyi hadi sereg
védelmezi.

A történetben sehol meg nem jelenő világkereskedést, s az angol lobogó méltóságát 570 tengeri hadihajó 41,528 tengerész őrizi.

Elég adat-e arra, hogy az angol nagyságot bámuljuk, s nincsenek-e emlékeink számokkal megterhelve, mellyekhez mi olly kevésbé vagyunk szokva, s mellyek súlya alatt képzeink szárnyai ellankadnak? s hogy részrehajlással ne vádoljon senki, ez adatokhoz odacsatlom még a statusadósság adatát.

1841-ben 767,946,051 font, ezeknek kamatai évenként 28,556,324. Azonban én ezeregyedik vagyok, ki ismétlem, hogy e tőke csekély kivétellel angolok kölcsöne, ez Angolhon függetlenségének legkevésbé ártalmas, viszont meg kell említenem azonban, hogy a külhatalmak kölcsöne, mellyet Angolhonban szerződtek 121,501,410 font, ezen összeségig vannak e hatalmak Angolhonnak lekötelezve; roppant erőt képvisel ez a Continensen.

Mi az utazót Angolhonon keresztül kíséri, az a nagyszerűség érzete. Hogy illy nép közepette ezer változatban, ezer fokozatban járják át az elmét eszmék, gondolatok, nem kell mondanom, de nagyobb minden gondolatnál s eszméknél a nagyszerűség, benne eltéved, elmerül majdnem minden más, s ez nemcsak küléletében, abban, mit felölel a szem, de igen beléletében is, abban, mellynek műszereit az értelem pillanatai kutatják fel. Így voltam én Angolhonban.

Az eskütszék s nyilvánosság nagy terjedelme mellett kinek jut eszébe a sokszor nevetséges apróságokkal bibelődni, a száz s több láb magas oszlopoknál a sötét, de roppant középületek porticoiban, mindig felédém vizsgálni: valjon ez vagy amaz művészi szabálynak megfeleltek-e? Az östölgyek közepette soha sem kerestem viruló pelargonion verbena csoportokat, illatos rózsát.

XXII.

LONDONI EGYETEM.

October 14.

Olvassátok Bulwernek véleményét az angol tudományosság felett. Ha angol tudományosságot említünk, Newton, Bacon, Locke, Hume, Adam Smith, Bentham jutnak eszünkbe, s nem tagadhatjuk meg a genialitás, a halhatlan érdemek koszorúját e férfiktól. A világ minden részeiből vissza kell zengeni a hála hangjain feléjük, hagyjátok kelet felől az én hangomat is közé vegyülni; de ha körültekintünk most az angol tudományosság mezején, nem látunk olly ragyogó talentumokat, mellyek hegyet völgyet átlángolnának, nem ollyakat, hová eljárna a világ uj doctrinákat meríteni s tiszteletadóját lerakni. Azt nem értem, hogy Angolhonak nagy férfiai ne legyenek a tudományosság mezején is, de azt, hogy nem ollyak, mint kik a mechanica gyakorlati tércin csodákat alkotnak.

Társas élete most olyan Angolhonnak, hogy nagy-szerű ölébe csak gyakorlati pálya vezérel, hol a kitünő ész munkálatai gazdagon meg is jutalmaztatnak, s ez már magában is elég, hogy a tudományosság felé kevesebb elme vonassék. S ezért van a tudományosságnak aránylag kevés hallgatója, ezért kisszerűk székei.

Az elhagyottság nem ingere a szorgalomnak, voltak ugyan férfiak, kik nem gondolának azzal: elméletem új, nem hallgattatik, elméletem új, nem fizettetik, polgártársaim más foglalkozást űznek, rokonszenvet nem költhetek általok; voltak, kik mentek, ha különben önvagyonukban nem találák is a támaszt, nem rokonszenvet másokban, — de ezek száma igen csekély, századok szülnek csak illyeket, sokszor kell nyomort szenvedniök s az emberiség azután követ ad a sír fölé az ilyen elméknek.

Midőn én S z e m e r e tisztelt barátunk s Mac Cullochtól az oxfordi s cambrigdi főiskolák, a dublini Trinity College leírását olvasám, mindannyiszor nem foghatám meg, hogy lehet illy kifejlett országban illy tökéletlenséget tűrni; s örömmel öleltem a híreket, a leírásokat a londoni egyetemről. A londoni egyetem alapja leginkább Brougham Lord indítványára, rendszere leginkább eszméi szerint készült. Elmentem megnézni az egyetemet, szólottam tanítóival, most pedig előttem fekszenek nyomtatott irományai az intézetnek; ha azt

mondom, hogy az egyetemnek terve 1826—7 s Brougham által készült; ha mondom, készítve a tervet, a nagy elme előtt állottak hiányai az angol főiskoláknak, tökélyei a németeknek; ha azt, hogy a 2 milliónyi népességű Londonban azelőtt nem volt egyetem: nagy eredményekre számolandotok.

Az egyetemet, mint majd minden nagy intézeteit Angolhonnak, magányos társaság alapítá, az alaptőke 300,000 fontba vagy 3,000,000 pengőbe határozott meg, s 1827. április 10-kén alapja megvettetett a Sussexi herczeg által.

Röviden megismertetlek plánumával. A tanítási szabadság elve nem tartatott meg, de a tanítókat a részvényesek választják s elmozdithatják.

Vallás ez egyetemben nem adatik elő, s ez az egyik legnagyobb előítélet ellene; felvilágosodott alapítói pedig épen e kiáltó bajon akarának segíteni, hogy az angol főiskolákban, dissenter, tanulásban nem részesülhetett.

Angolhonban státusszolgálatokra, ügyvédi, orvosi pályákra nem szükségesek egyetemi bizonyítványok, s így természetesen a tanulók nem köteleztetnek bizonyos tudományok nemeit hallgatni, vagy ezekben az órákat szorosán megtartani. Az inger elve nem osztályzásban, de pályázás s a jutalomdíjak nyilvános kiosztása által tartatik fenn, — mit én igen helyesnek találok.

Az ifjak bizonyos iskolai díjt fizetnek, mi, a tudományok nemei s az órák számai szerint, változó. Minden részvényesnek joga van tanulót kinevezni, s ez kevesbet fizet. Az egyetem két facultásra oszlik: művészet s törvény és gyógytan. Minden facultásnak négy évi folyama van következőleg:

1-ső év. Latin és görög nyelv és mathematicai tudomány.

2-ik — Latin s görög nyelv és Mathesis.

3-ik — Logica, lélekphilosophia. Természettan s különösen vegytan.

4-ik Törvénytudomány s mezőgazdaság, erkölcsi s politicalai philosophia; természettan.

A gyógytannak szinte négy évi folyama van, melyek az összes tanulmányokat foglalják magokban. Az Arts and Law facultáshoz tartozik még német, francia, angol, olasz, zsidó, keleti s a chinai nyelvek. Architectura, földmérés, Geologia.

A tanulmányok e szerü felosztását az egyetem csak ajánlja, de nem parancsolja, s valamint azokat nem tartozik átmenni e rendben senki is, úgy meg sem tartani. Ki azonban egyetemi bizonyítványokat akar szerezni, az mindezen órákat megtartandja.

Az egyetem alapterve magában foglalja még a vizsgálatot is; azonban ebben csak az vesz részt, ki bizonyítványt kíván; a vizsgálat nyilvános s a tanító s a

tanácsi választmány által intéztetik, a pályázás zárt falak közt könyvbeli segély nélkül s névrejtő levelekben történik. Az általános vizsgálat lépcsőket nyújt (degree in medicine, degree in Arts and Law).

Az academiái év első novembertől július közepéig, a medicinai tanulmányok october 1-sőtől majus utolsóig tartanak.

Iskoladij az intézetnek egy osztálytól fél, kettő-, vagy többtől egy egész font, tandíj e tanítónak különböző, az europai nyelvektől 3—5 font, a keleti nyelveké 7, a chinai 5, az architecturái 5, Zoologia 3, Logica 5, Anatomia 6 stb., ez azokra nézve, kik részvénytulajdonosok által neveztetnek, különben mintegy 20 száztólival kevesebb.

Az egyetemet kormányozza két tanács (Council és Senatus), az egyetem alkotmányát a Council tartja fel, ügyel a tanításra, s a tőkepénzekre, bevételekre, választja a titoknokokat, tanítókat, szolgálakat, kormánynyal közlekedik s minden évben egy igazgató biztosságot (Comittee of management) választ, melly az egyetem napi dolgait kezeli. A senatus az egyetem iskolai dolgait intézi, s áll az alelnökből s a tanítói karból. Minden hatalom azonban a közgyűlésből ered, ez választja a Councilt, a pénztárnokot s a Council a tanítókat.

Ime, barátim, rövid rajza azon híres egyetemnek, mellynek felállításakor egész hon örvendett, s a külföld

helyeslett, s ime most az eredmény. Az elnök szerint 1828—42-ig s így 14 év alatt 4,100 tanuló vön részt az egyetemben, elosztva e számot a 14-el, egy évre 285 tanuló jő! az eredmény tehát ez: Londonban 2 millió népesség mellett! s ezen 14 évi tanítás 150,000 fontba került.

XXIII.

ANGOL FINANCIÁK.

October 16.

Nagy dolgról akarok szólni veletek! Más a társasági boldogság, más a társasági nagyság! amaz szükségkép nem foglalja ezt magában, ez sokszor nem jár karöltve amazzal. Volt kor, melly a boldogságot a társaságban a vallással ugyanazonítá, s e kor bizonyos osztályé volt, mellynek azonban hatalma már lefoszlott. Volt kor, melly mindent az erkölcsök egyszerűségére vitt vissza; hányszor nem merül fel e doctrina a statustanok hullámtengerén! Vannak statusférfiak, és most és örökké ezeké a véleményvezérlés, kik azt a szabadság bizonyos óvadékaiban keresik. Én is ezekhez sorozom magamat; de lássátok, barátim, ehhez még valamit függeszteni kívánok! Mit tartotok az olyan emberről, ki a political téren hatalmas hangon szól, ki magasztos érzését birja jogainak, de önhibája miatt vagyonának nagy részét elveszté?

Ismertem egy urat. Ez az ur igen jó, becsületes, nagylelkű, bizalmas öreg ur volt, de a mint korban haladt, akkint vagyona naponként fogyott. Mi volt oka? 12 gyermeke volt, s ezek közül csak kettőt neveltete, a többi otthon henyélt. A legöregebbet igen szereté: ez külföldre ment, s pénzét ott pazarlá. Egyik gyermekét sem engedé a jószág kezelésébe nézni, tisztei kormányzák jószágait, ezeket roszul fizeté, ezek pedig csalák mindenfelé, mert élniök, sőt előre menniök is kellett, — bizalmas volt pedig és soha nem számoltatá, sőt még nagylelkű is volt; a néha felmerülő visszaéléseket meg sem bünteté. — Vallásos ember volt, és káplánját dúsan fizeté, sőt még házi dolgaiba is szót engedé neki. — Pinczéiben borai, magtárában gabonája rohadt el, jószágát szomszéda legelteté le, pedig teménytelen csöszt fizetett. Nem épített, mert az építés pénzbe került; semmit nem javított, mert a javításokat gyűlölé, s így ez igen tisztos ur vagyonát majdnem egészen veszté. Ez csak úgy eszembe jött épen akkor, midőn a financiák fontosságáról akarék írni nektek, el akarám pedig beszélni, s most jut eszembe, mennyire járt uton járok, midőn utat akarok törni. Uraim, ez ut a világnak nyitva, és minden lépésen más emlékkő mindazon felirással; ez az ut, melly a nemzeti nagyság felé vezet, mellyet Cicerótól Napoleonig minden nagy ember emelt. Róma elbukásáról

sokan sokfélekép ítélték, — egyik tanítóm, a financiák tanítója, röviden mondá: Róma elbukott, mert financiáit rosszul kezelé, én gyermek voltam akkor, nevettem.

Ezek után Anglia financialis viszonyait akarom bemutatni nektek, barátimnak, azért, hogy a jót tanuljuk meg belőle, a rosztat pedig jegyezzük meg magunknak, s ha valaha financialis viszonyaink tárgyalás alá jönnek, szorosán kerüljük.

Angolhonnak összes bevétele 1840. évben 51,634,081, — e végetlen összeget mi adta ki? azt fogjátok kérdezni, ime:

	font.	sh.	d.
harminczad adott	23,541,813,	14,	$\frac{3}{4}$
fogyasztási adó	14,785,594,	11,	$\frac{3}{4}$
bélyegadó	7,287,823,	15,	
egyenes adó	4,152,287,	15,	2.
posta	1,342,604,	5,	2.
levonat a hivatal-díjak- nyugpénzekből	5,465,	7,	
korona-jószágok	482,421,	8,	$1\frac{1}{2}$.
örökségi bevétel	4,519.		
a szabályzott közhivatalok (surplusfees)	74,979,		
még más apróságok kelet-in- dialitársaság hadi erőért	60,000.		
s a többi	216,002,	1,	8.
s így összesen	51,850,083,	1,	$8\frac{1}{4}$.

Ez bevétele Angolhomak.

Legfőbb bevétel a harminczad, de a harminczad elvei olly gondosan, olly józanon alkalmaztat-
tak, hogy a beliparnak nem ártva, csak alig érez-
hetők, mégis roppant jövedelmet hajtanak. A czukor
hozott 4,449,069, a thea 3,848,577, a dohány
3,588,192, bor 1,791,145, pálinka 1,259,525, rum
1,155,612, kávé 921,550 fontot, itt van még e ro-
vatban a pamut is 648,935, itt van a gyapju 153,395,
itt a feldolgozatlan selyem 32,851, de van még e ro-
vatban egy, melly összegére elég nagy, hogy meg-
említeni kelljen, hatására elég káros, hogy elhall-
gatni ne lehessen, s ez a gabnavám összege, 1,156,638
font, ez az, mellyet mindenikünk annyira ismer, s
melly e rovatban nem ugy áll, mint financialis bevét-
ág; de áll, hogy terhével milliókat nyom, néhányak
gazdagítására. Ha a gabnavám leebb szállítatik, mu-
tatja az eredmény: hogy a bevétág megszaporodik,
ime maga az octoberi negyed egy millió font bevételt
mutat, kétszer annyit, mint a mult évi octoberi negyed.
Az utolsó évnegyed az accisokban 434,831 font veszte-
séget mutat; mi tulajdonitható az utolsó zavaroknak,
s ha a gabnavámösszeg, s a tulajdon-adó segítségül nem
jö, érezhetőleg hat Anglia sorsára az utolsó chartista-
zavar. Angolhon sorsának legjobb mutatója a fogyasztá-
si adó, mikor ez folytonosan csökkenni fog; Angolhon

hanyatlása elhatározottat, az octoberi 3 évnegyed felett több kétszázezer font bevétel-hiányt mutat.

E harminczadi bevételágot kétfélekép kell tekinteni, úgy, hogy statusjövedelem-forrás legyen, és úgy, hogy a hazai ipart ápolja a nélkül, hogy természet elleni állapotot szülne, a nélkül, hogy mesterséges feszített kifejlődést s így veszélyest szülne; — ez elvtől az angolok csak a gabnára nézve tértek el, s pártjuk e principiumok helyességét épen e kivétel szomorú eredményeiből következteti le! Minden nap jobban s jobban hódolnak amaz elveknek, s az americanai statusok után legközelebb állanak teljes elfogadásukhoz, de e politicát, e nagylelkűséget, melly általa fittogtatik, most nevetik a németek s francziák, miután kényszerítő vámrendszer által kifejték a gyáripart, hajózási acták által megalapíták a kereskedést s midőn mind a kettőt haszonleső politica által igyekeznek feltartani; már most szivesen megnyitják piaczaikat más nemzeteknek, hogy versenyezzenek, szivesen korlátaik közé eresztik a versenyzőt, kit eddig megfogva tartottak, s kit soha együtt futni nem engedének.

A bevétel másik főága az accisák (fogyasztási adók), — örökös ellenszenvem volt evvel, mint ollyal, melly korlátozza a szabadságot, csökkenti az egyenesszivűséget, zaklat, üldöz, gyanakszik, fürkészk, dül, szóval: demoralisál, és nyugalmat háborít, melly sujtja a Gorove nyugot. II.

nagy tömeget, nem érinti a gazdagot, s amannak első szükségait adóztatja, ennek legtöbb kiadását bántatlan hagyja.

Ime a szeszes italok	5,201,662.
maláta	4,983,601.
szabadítékok (licenses)	1,054,113.
e három cikk maga	11,249,476.

fontot, s így legnagyobb részét teszi az egésznek.

Ezekhez jő szappan . . . 806,704.

Üveg . . . . 581,994.

Tégla . . . . 523,379.

Komló , . . . 341,439 stb.

E 14,785,594 font a nagy tömeget terheli. Ki az, ki elfáradt tagokkal az ivóházba betér, hogy erejét visszaszerezze? a szegény munkás; minden pohara felett leng a status-adó; hisz a nagyurat külföldi borok hengerítik az asztal alá, és szappan és üveg, és téglá, nem a nagy szám első fogyasztási cikkei közé tartozik-e? Uraim, politicalai téren, hol a financiák is mozognak, nem elv az, hogy azon források használtassanak, mellyekhez legközelebb juthatni, mert az elvnek egy más elv, az igazság áll ellenében, előttem pedig úgy áll: nem igazság az, hogy a nagy tömeg, a szegény munkás, a szegény mesterember, a cseléd, ha kenyérébe harap, ha poharát emeli, ha kezét mossa, ha ablakát tör, azért mert eszik s iszik, mert magát tisztítja, mert a hideg

ellen óvja, a statusnak fizessen, a gazdag pedig antique szobrai, Van Dyk képei, carrarai kandalója, mahoni asztalai, szekrényei, selyem függönyei, szőnyegei, kárpitos ágyai közt kérdetlen dőzsölhessen.

Azt mondják, hogy a fogyasztási adók, eszközök a mértékletlenség ellen, tehát igaztalan módhoz akarnak folyamodni a gyom kiirtásában; mintha a statusnak nem volna ezer meg ezer eszköze az erkölcsre hatni, elejét venni az ártalmas vészes népszokásnak, mi vitatlan, a szeszes itallali visszaéles? Hát a dúsan ellátott vallás, hát a felülről példázott erkölcsiség, a melegen ápolt mértékletegyletek, az őrszemmel kísért takarékpénztárak hasztalan eszközök? S ha semmi sem volna is, mióta szabad rosz eszközökkel előmozdítani jó czélokat? Talán 1773. év óta, midőn Ganganelli a Jesuita-rendet eltörlé? Igaz, hogy bizonyos cikkek fogyasztása mutat jövedelmet, de a baj egyszerűen csak abban van, hogy nem valódi összegét mutatja az egyén jövedelmének.

Nem, uraim, nem az, ki mit s mire ad ki, de az, ki mit vesz be, ez az adó-alap, melly az igazsággal ugyanazonos, s e szempontból kell itélnünk minden, akár vámmal, akár fogyasztási adóval megterhelt cikket, s ekkor jönnek tekintet alá Angolhonban még czukor, thea, kávé, mellyek itt mind az egész massa fogyasztási cikkei.

Mióta az új vámrovat életbe lépett s minden darab ökörre 1 font, minden tehénre 15 sh., borjura 10 shil. határozott, Hollandból, Némethonból nagy szállítások érkeznek, ezelőtt sertés, ürü egészen tiltva s marhahús mázsája 12 shillinggel volt terhelve, vagy ha szarvas azaz élő egészen kizárva; mi jótetemény a' dolgozó osztályokra! — a' következés pedig igazolandja, hogy ez által Angolhon földmívelése nem szenvedett semmit. Továbbá soha a vámnak olly nagynak lenni nem szabad, hogy csempészetre ingerelje, 's így demoralisálja a társaságot, mi, kivált illy szükséges cikkekknél, a cselekvőre nem ejt gyalázatot, sőt némi részvétet költ iránta, ha büntetésre vonatik. Szükséges észrevételek!

Az accisok beszédése mindenkor több költséget kíván minden jövedelemágaknál. Angolhonban 6 ft. 13 sh. 6 d. száztóli. Irlandban 9 ft., 13 sh. 6 d. száztóli.

A bélyegadó is nevezetes ága a bevételnek, összesen 7,287,823 ft. 1 sh. 5 d. Tudjátok, barátim, miként ezek a papirostitletik, mellyekre bizonyos kötelezvények, nyugtatványok, szerződések iratnak; illetik továbbá a hirlapokat, váltóleveleket, bankjegyeket, szabadítékokat, bizonyítványokat; e rovat alá tartoznak a hérkocsik, ide az örökösödési terhek. Semmi ellenvetést nem emelhetnénk a közerejü iratok, keveset a hirlapok

bélyegadója ellen, semmit a bérkocsik, semmit a váltó s bankjegyek ellen, de maga a beszéd könnyűsége, költségének csekélyisége (2 1/2 pcent) sok hangot elnémita maga ellen; azonban mindig csodáltam nemzettanilag annyira kifejlett doctrinák mellett, hogy lehet a tüzbiztosításokat terhelni, s hogy lehet annyira, mint itt Angolhonban. A tüzbiztosítás 944,320 fto adózott, s midőn a biztosítás 1 1/2 shillinget tesz, a biztosítási adó 3 percent s így három annyit fizet, mint a kár hihetősége. Az örökösödési teher változik: 1 percent, ha gyermekre, 3, ha testvérré, 4, ha unokatestvérré, 10, ha idegenre száll az örökség. Az örökösödési adóra nincs roszaló észrevételem!

Ime, barátim, főágai a bevételek, most előszámolom azokat, mellyek igazsággal, politicával, financiával leginkább megegyeznek, mellyet én mindenhol s legközelebb nálunk egész mértékben mentől előbb behozni kívánnék. Ezek a taksák a kényelemszerekre. E rovat alá tartoznak ablakok, szolgák, kocsik, háta s egyéb lovak s öszvérek, ebek, fegyverszekerények, vadászat, hajpor stb., a gazdag, ki több ablakot használ hétnél, fizessen (ez 1,404,642 fontot jövedelmez), ki férfiszoigákat tart, fizessen, fizessen ha nőtelen, családalan arányban többet, mint ha családos. Ki lovagolni szeret, ki ebeket tart, kinek ideje van vadászni, hadd fizessen a lord s Earl, ki, hogy a haj természetes szine szemét ne

bántsa, most is hajporoztatja cselédeit, ez, fájdalom! már annyira csökkent, hogy csak 5,959 fontot jövedelmezett. Néhány érdemet, a hon boldogításában fáradó irót, katonát megjutalmazni, ez is szép jövedelemforrás.

Azelőtt még háztaksa, tűzhely s házadó is létezett, amazt már régebben eltörlék, mert kutatásokkal járt, s azért gyűlöletes volt; emez néhány éve, mert az igazságos arányt, a jövedelem kulcsát feltalálni nem lehetett. A kibérlett ház a városokban több jövedelmet adott, mint a lord palotája falun adandott, ha kiadatott volna, ezért a városi házakat, sokszor gunyhókat a falusiak irányában a jövedelem bázisán többel kelle terhelni, mint amazokat, ez ellen pedig a közvélemény vihara felkelt, s elsöpré, mint sok más igazságtalanságot az institutiók sorából.

Még létez egy neme az adóztatásnak, ez a földadó. Ezen is függ az angol ó szokásszeretet s becsülés; még 1692-ben alakítatott a kulcs, s ekkor minden fontra egy shilling, azaz a jövedelem huszad része, veteték, ez akkor 500,000 fontot adott, most midőn 1798. év óta 4 shillingben alapították meg, 1,181,000 vet; a becsü mindig a régi, és az az egyetlen tulajdonadó, melly eddig létezett, ez is pedig aránylag igen csekély.

A végtelen jövedelmek sem voltak elegendők, a status - szükségeket fedezni, s a rovat - összevetés

2,570,000 font hiányt mutatott; ezt fedezni kelle, folytatni kelle a chinai táborzást, s az indiait, mert a kereskedést őrizni kell, mint nekünk határiakat; — ha bukástól őrizni akarák a nemzetet, a senyvedő kereskedésen a vámrovat változtatása által kelle segíteni: dolgok, mellyek még inkább megcsökkenték a statusjövédelmet, még nagyobb hiányt mutatának az év végén. Ha ismerjük az angol szellemet: tudjuk, mennyire ellene van a tulajdon megadóztatásának, képzelhetjük hát, mi merésznek kelle lenni a föllépésnek e közvélemény ellenében; de meg kelle történnie. Lássatok a fogyatkozást, mondá Robert Peel, s az ellenzés elnémula épen ugy, mint midőn tergerbe hányjuk a hajó rakmányát, hogy az életet megmentjük. Higyjétek, barátim, illy merész lépés csak Angolhonban, csak a nyilvánosság hazájában, csak illy képviseleti terjedelem mellett történhetik. Ha a képviselet nem elegendő terjedt, a törvényhozó test szenvedett volna megrohanásokat, vádakat; ha pedig nyilvánosság, alkotmány nincs, talán panaszok, sohajok dulák fel a polgár nyugalmát, bizalmát elrablák, s ki tudja, mik történetettek volna; a haza minden esetre csak vesztendett. Illyen az alkotmányos szabadság, illyen sikere a küzdecsnek, melly félszázadig tartott! Vannak hazák, hol nem hiányzék a feláldozás — sikertelen! Sok országot ismerék illyet, de Angolhon nem ezek közé tartozik,

itt a küzdésnek eredménye békés polgári állapot, békés s szabad — vajmi ritka a történelben! békét látunk szabadság nélkül, s innen a harcz a két doctrina közt; de visszatérek a financialis dolgokra.

Midőn tehát Peel e nevezetes veszteség mellett súlyos érzetében a nemzetadósságok körül elkövetett hibáknak, s talán érezvén ez igazságokat is, melyeket röviden megérinténk, elhatározá magát, hogy a két rovat közti hiányt a vagyon pótolja ki, s e határozatból szülemlett a jövedelemadó (Income Tax). Peel azt mondá: fizessen 3 száztólit jövedelmeitől mindenki s így:

A) A földtulajdon évi jövedelme	39,400,000.
A 13,460,000 házé	25,000,000.
A tizedek	3,500,000.
Vasutak, csatornák stb.	3,400,000.
Bányák, vashámorok stb.	1,500,000.
összesen	72,800,000.
levonván a 150 font alatti bevételt	18,200,000.
	<u>54,600,000.</u>
fog status-adót nyújtani	1,600,000.
B) Haszonbérlet fizesse a bérösszeg felének háromszáztólját	150,000.
C) Közpénzalapok évdíjai, osztalékai, bank, indiai s kül kölcsön részvények:	
22,400,000.	646,000.

D) Mesterség, kereskedés jövedelmeinek a 42,000,000 hasonlókép három száztólit	1,220,000.
E) Nyilvános hivatalok jövedelmei	155,000.
összesen	<u>3,771,000.</u>
Ehhez járul az irlandi	250,000.
bélyegadó	160,000.
köszén	<u>200,000.</u>
összes új bevétel	4,381,000.

Peel számolata szerint ennyit hozandna hát a három (tulajdonkép $2^{11}/12$) száztóli jövedelemadó.

És ez, véleményem szerint, eszköz, melly által finansialis hiányaiból legigazabban s legnemesebben bontakozik ki Angolhon. És azután olly jól esik megpihenni az irányon, mélly a szegényebb osztály érdekeit figyeletbe, tiszteletbe veszi, ott kivált, hol ez osztály a határozó hatalomban képviselve nincs! E tisztelet tárgya: hogy a 150 fontnyi jövedelmek az adózat alól kivétetvék.

XXIV.

E M L É K J E L E K.

October 20.

Angolhon tiszteli nagy embereit! Merre tekintetek, minden square, minden tér egy nevezetes ember emléket birja. Canningé a palace-yardon, Foxé a Bloomsbury-n, Bedfordé a Russel-squaren, York herczegé On the Column; Kent herczegé Portland place-n, Pitté Hannover-squaren, lord Eldoné a Wandsworth roadon, Aske, Clayton, Thomas, Guy, az általok alapított kórházak előtt; ezen felül a királyoké, kik nevezetes szerepet játszottak a történetben. Angolhon tiszteli nagy embereit! s míg e tisztelet megmarad nemzete keblében, nagy emberei hiányzani nem fognak, lesznek emberei, kik belszabadságát, külfüggetlenségét védeni fogják.

Az ifju elmegy az emlék mellett, s keblében vágy kel hasonlónak lenni, mint a megörökített; a férfi küzd, szenved, megsebesítik, elvérzik, viraszt, eszmél, cselekszik s egyesek törekvéseiből nagy szülemlik,

mi szétágazik a honra, a hon pedig szobrot emel fiának, ki érte elhalt, ki érte szenvedett. Midőn pedig a hazafi szenved, midőn csatában vagy vérpadon elvérzik, azt hiszi, jön kor, melly érdemeit előszedi, s e hit önmagát elfelejti vele.

Ott állottam Canning, York, Belford s Fox szobrai előtt, s elmondom, mi eszmék usztak által elménem. Sokan a political érdemet meg akarják semmisíteni az által, hogy ösztönt, ingert nyujtanak alá s mindent ebből következtetnek, — mi vakság! Embertársaikat az emberi természetből kivánnák kivetköztetni. Imádjátok a művészt, kit dicsvágya egyik világrészből a másikba ragad, pedig a kitüntetés csak személyét illeti; imádjátok a feltalálót vegy-, vagy géptanban, pedig sokszor jutalom éri már ez életben a találekony elmét, s csak hazafiban nem bocsátanátok meg, hogy ő fáradván, szenvedvén, elismerésére számol korának, gyakran jövődjének; — csak hazafiban szüntetitek meg a természet minden lényben működő törvényét. Balgaság! Sokszor hallottam hazánkfiainak érdemeire e vádat leheltetni, s mintha mindent levonnának róluk, eleget véltek e néhány szó által mondani.

De az én hitem más, csak nemes czélai legyenek ez ösztönnek, csak nemesek, igazok, jogiak az eszközök, hagyjátok meg ekkor ez ösztönt. Egy nemzet sem tudá annyira a dicsvágyat ébren tartani, mint a görög,

olympjátékai, szekér, futás, birkozás, s gymnasticus versenyei mind oda voltak irányozva, hogy ez érzelmet táplálják. Sokszor hallottam hazánk egyik nagy férfiától: „senki által a hazafiságban magamat megelőzni nem engedém.“ Mondjátok meg, lehet-e ennél nemesb nyilatkozás? Fussátok meg vele a hazafipályát, tegyetek áldozatokat többet, mint ő, menjetek, lássatok, utazzatok, irjatok egészségi veszély, kényveszteségek közt, küzdjete, izzadjatok vele, és ha teenditek ezt, ki nyer vele? Nyer a közös hon, s ha meggyőzitek őt, nektek nyujtandja a koszorut.

Hagyjátok e vágyat illetlenül, de örül állítsátok meg az elvet, hogy czélja mindig nemes és magas legyen, hogy ezt kövesse, de ne előzze meg.

XXV.

IGAZGATÁSI RENDSZER.

October 22.

Angolhon közéletéből dolgot akarok kiemelni, melly több jeles férfivali találkozásim, olvasmányim s elmélkedésim tárgya volt, s ez a kormányzati rendszer! Nem kell említenem, mikép a szabadság garantiai főkép: sajtószabadság s nyilvánosság; nem kell említenem, miként a főítélő székek ajtai csak úgy nyitvák, mint az eskütszékek, nem, azt sem, hogy az eskütszékek büntető mint polgári ügyekben ítélnék, ezeket előbb tudtátok nálam, de nekem különös örömökre szolgál fejtegetni a korlátk-öteleket, mellyek Angolhonban az önkény elejébe vonvák, akármi színben, akármi alakban mutatkozzanak. Illy korlátokat találok én magában a kormányrendszerben, bár sokszor a törvény hiányos, sokszor hibás. Ott van az alapelv, mint hatalmas ellenőr, melly millió karjával minden önkényes lépésnek, tettnek elébe nyúl, sőt maga jelenléte is már elegendő,

hogy az illy tett sötét méhében szülemletlen maradjon. Elmondom világosban.

A végrehajtó hatalom Angolhonban is, mint mindenhol, a királynál van letéve, a király nem felelős, azok ministerei, az ellenjegyzők, tudván azt, mi nehéz a ministerialis felelőséget alkalmazni, azt hiszitek, hogy végrehajtó hatalmával elég önkényesen élhet egy minister, minister, kit tory vagy whig törvényhozó test ültetett be s kinek, igen természetes, tory vagy whig törvényeket végrehajtani kellemes nem leend. Ha Angolhonban a közvéleménynek olly óriási ereje nem volna, ha a törvénytisztelet nem volna a bálványozással határos, s ha megtörténnék a visszaélés mind e mellett, akkor látnók hatalmas harcát a közvéleménynek ellene, melly ha győzne, ha nem győzne visszaható erejével, lankasztó akadékos természetével a közdolgok folyamát hátráltatná. Lássuk most Angolhon municipalis hatóságait: grófságoknak (vármegyéknek), városoknak meg van saját hatáskörük, világos törvénynyel határozzák, mellyet már maga a törvénytisztelet őriz, megvan ismét leebb alsóbb felosztásokban a parish-eknek, egyház-megyéknek; mindegyik saját érdekeiről gondoskodik, emezek csináltatják az utakat, (ha nem főutak), ellátják a szegényeket stb.; amazok alkalmazzák a büntető törvényt, üldözik a vétkest,

ítélnék felette, körükben fedezik a középületek, hidak, börtönök költségeit, itélnék a polgári ügyekben.

Ezekből a kormánybefolyást kizárni nem lehetett, mert elveszett volna a kormányegység, mi olly szükséges, mint a törvényhozási egység, de e kormánybefolyás vármegyékben s városokban különféleképp alkalmaztatik. A megyei hatóságot sheriffek (alispányok), békebirák *) (Justices of peace) kormányozzák, de a sheriffet és békebirákat kormány választja; most már hallva ezt, ime Angolhonban is a kormány nevezi a tisztviselőket, igen könnyű volna egy ultra-tory magyarnak örömmre gyűlni. De elmondom, mi feltétek alatt: birtokosnak kell lennie a megyében, ez kevés; a főcancellár, a főkincstárnok, a királyi tanács elnöke, a főbíró s a főtörvényszéki birák hármat ajánlanak a királynak, s ez közülök rendesen az elsőt választja, itt a kormányönkényt következő elvek ellensúlyozzák: a főcancellár rendesen a törvényhozó test többsége szerint változik; a birák a pártok változásinak nincsenek kitéve, s így a pártelvek befolyása általok korlátozva van, a választásban azonban, ha ebben elegendő garantiát nem láttok arra, hogy valóságos képviselője legyen a megyei érdekeknek, vizsgáljátok meg a rendszabályt

---

*) Előre intelek benneteket, a békebirák ideáit ne zavarjátok össze avval, mit nálunk s a Continensen alattok értenek

mellynél fogva sheriff s békebirák királynak s népnek nemcsak a nyilvánosság kikerülhetlen súlya által, de a büntető törvényszékek előtt is felelősök, ki magát általok személyét vagy vagyonát jogtalan megsértve látja, elégtételt a Queensbench királyi törvényszék előtt kereshet, mellynek birái elmozdíthatlanok, mellynek birái koruknál, állásuknál fogva felül emelkedvék apró tekinteteken.

A sheriffek s békebirák jogköre magában foglal egy vármegyét minden városával *citys, towns, boroughs*. London a hatalmas főváros kivételt képez, ez sheriffét maga választja, s még 13 város minők Oxford Chester, York, Bristol, mellyekben a polgármester s a tanács gyakorolja jogaikat. E szabály megeenlítésénél ismét rendes intézvényekre akadunk, s újra tapasztalnunk kell, miként Angolhon alkotmánya története életéből fejlődik ki, s miként az annyira kürtölt theoriák nem alkalmazvák egész kiterjedésökben, hiszen a theoriák nagy mestere Montesquieu is e képről rajzoló rendszerét.

A sheriffek jogai ezek: vigyáz a közbátorságra, s azért joga van a gonosztevőt megfogni, őrizet alá tétetni, kezeseket fogad, vagy elzárat, összehívja az eskütszéket, s az ítéletet végrehajtja, ezen jogok háttára ott, hogy sem mint békebiró nem működhetik, sem bűnvád esetében nem ítélhet, végrehajtja a felső

törvényszékek ítéleteit, fentartja a megye békéjét, s azért az egész megyei erő felett rendelkezik szükség esetében.

Mint bíró apróbb tárgyakban, polgári perekben 40 shilling substratum alattiakban a megye törvényszékénél ítél.

Mint megye-kormányzó ítél a parlamenti választók képessége felett s a választást vezérli.

A békebírák jogai ezek, mint neve is mutatni látszik: 1) a békét fentartani s vizsgálatot vezetni, kihallgatni a rabokat, tanukat, s minden előkészület megtenni; mint bíró részt vesz az eskütszékekben, az évnegyedi ülésekben, ujabban hatalmuk pedig még inkább megnagyobbított, s szabályozzák a börtönöket, javítóházakat, ők határoznak a megyei kiadások s adók felett, vizsgálják a vadászati áthágásokat, felügyelnek a vagrant törvényre, mi nagyobb részt a polítiát tárgyazza, a sérelmeket az illedelem, erkölcs ellen, a közkéjűzést, a kóborlást, dologtalanságot, a gyanúságot, a megszökést a tömlöczből, ezekre mind a békebírák ügyelnek.

Legnagyobb, legfontosb joguk, hogy a grófságokban az érdeklettek befolyása nélkül határoznak a költségek felett; a városok magok kezelik financiáikat, pedig a megyékben a mindent korlátozó közvélemény sem olly nagy, mint a városokban, s azért a megyék-

ben több is a panasz; azonban minden egyénnek igazságtalan terheltetése ellen a Queensbench nyújt elégtételt.

1835-ki új törvény óta a városok (municipal towns corporations) magok kormányozzák magokat, magok választják tisztviselőiket, következőleg:

Mind az, ki 3 év óta a város határain vagy 7 mérföldnyi szomszédságán belül lakást vagy boltot tartott, s a szegényadót fizette, választó.

Mind az, ki nagyobb városokban ezer fontnyi vagyonnal vagy 30 fontnyi évi jövedelemmel bír, választható. A városi tisztviselőség áll a mayor (bíró) aldermen, és councillorokból, tanácsosokból. — A tanácsosok, councillorok, választják az aldermeneket és bírót, amazoknak fele minden harmadik esztendőben lép ki — ez, minden esztendőben újra választatik; a councilloroknak minden évben egy harmada újítatik meg.

Az 1835-iki törvény óta némelly jogoktól elesetek, minő főleg a bíraskodás; de hiszen ezen testületek ugy sem képviselék akkor a népet, hanem csak (mint nálunk) egy leolvadott zárt kört, s ez most a statushatalomra ruházlaték vissza a békebírákban, — ellenben saját választottaik által kezelik most vagyonukat, financiáikat, s a belügyi minister ellenőrsége alatt a rendőrséget.

XXVI.

F O L Y T A T Á S.

Különös állása a dolgoknak, nálunk a megyék tartották meg municipális jogaikat, különösen a választásokban, itt a megyék elvesztették; nálunk a városok veszték el, itt megtarták, kiterjeszték Angolhonban. Ha kormány bocsát közre némi törvényeket, parancsot, a városok azokat nem hajlják végre, de felterjesztést tesznek a Queenbenchhez, ez pedig sokszor a kormány ellen határoz; képzelhetitek pedig, mi ritkán történhetik ez olly országban, hol olly végtelen a sajtó ereje, hol a ministerialis felelősség olly erős alapokon épül; képzelhetitek azt, mi apróságokat tárgyzhatnak az illy rendeletek.

Midőn a városok kétségben vannak, a Custos rotulorumhoz tesznek felterjesztést, véleményét kikérni.

Ime, barátim, lássátok, kormánynak mint kormányozottnak, az egész statusképviselő hatalomnak úgy, mint a helyképviselőnek, van saját befolyása, saját jogköre a koronának, kevesebb mint Francia-

országban; a helybeli hatóságoknak a városokban több, mint Franciaországban, a grófságokban kevesebb, mint Magyarországon.

E részletek után vessünk egy általános szemlét a végrehajtó hatalom működésére, hogy lássuk, miként áll Angolhonban a kormányrendszerben a két hatalmas elv, municipalitás és centralisatio.

A végrehajtó hatalom a királyban nyugszik, a király nem felelős, felelősek ministerei, épen azért a parliament kebeléből vétetnek, a parliament pedig népből, s innét, hogy nemesak a törvényhozás, de maga a végrehajtás is mindig az uralkodó párt szellemében történik, s ez a főerő s biztosíték az elnyomás ellen, másrészt biztosíték, hogy a majoritás értelmében hajlatnak végre a törvények, neveztetnek a tisztviselők, ez értelemben áll tehát felül a statuserőkön magas hatalmával a többség elve és ez egyszersmind az első mozgató erő. A második a grófságok és városok kormánya, amazok, miként látók, most egészen a kormány kezében vannak, ezekre nagy befolyást gyakorol. Városok s megyék ugy, mint nálunk, megkülönböztetvék, de miként láttuk, városok- s megyéknek közös tisztviselője a sheriff, kit a kormány nevez; a békebirák kormányozzák a megyéket, de ezek élethosszilag a kormány által választatnak, s ennek igen nagy fontosságát megmutat-

ták a toryk, midőn kormányra jöttek, első gondjuk volt új tory érzelmű békebirákat nevezni, részint újakkal nevelve a határozatlan számot, részint az üreseket kiegészítve, úgy, hogy most legalább a fél-szám torykból áll. — Sok a panasz, miért nem választatnak ezek a nép által a megyékben, miként egykor s miként általánosan az angol alkotmány megkivánná, de a törvényhozás folyama lassu, s minden új törvény erőfeszítés, nagy csatának eredménye, s ha az ellenség mindkét felől erős, s a győzelem fél, történnek olly dolgok, hogy mint a helyhatósági testület törvény alkotásánál (municipalis corporations-actnál), a whigek a békebirák választását ki nem viheték, mégis azonban a városokban megvan a szokás, hogy magok ajánlanak a kormánynak, s ha ez nem olyan, mint a mostani, tekintetbe is veszi ezen ajánlást.

Ugy veszem észre, Angolhonban csak a fődolgok vannak végső következményig kivíve, illyenek: nyilvánosság, véleményszabadság, itt a mező tág, miként a lég, s bár kicsiny is e sziget, nagy a lélek, az értelem világa, irigylendő sors! Némelly igen fontos elvek azonban sokszor nincsenek a felső levélíg kifejtve, ez az, mint mondjuk: nincs systema. A tisztviselő, ha egyszer ki van nevezve, független gyakorolja hivatalát, csak birói ítélet által mozdítható

el, innen, hogy igen sok önállás mutatkozik bennök. Ha kormány nevezi a békebirákat, miért nem ügyekszik az által egyességet hozni az administratióba? kezemben volt a börtönszabálykönyv, ezt a statustitoknak csak mint ajánlást így küldözte szét az országba, megtartandót, ha tetszik, nem, ha a szeszély ezt parancsolá; a kormány nevezi a békebirákat, a birák igazgatják a börtönöket, s hány megye, annyi-féle a börtön, a két rendszer kisebb nagyobb váltózataival. Így tehát látjuk, hogy kormányegység a centralisatio elvében sem létez. De nincs maga a municipalitás elve sem keresztül víve, nem mindig a városok gondoskodnak mindenütt a jótékony intézeteokról, de privát jótévők; nem mindig a megyék, községek a népnevelésről, de privát társaságok, nem az utakról, mint törvényhatóságok, de mint helybeliek, nem a szegényekről s' így tovább. Vagy azért vannak ezek privát szivességre hagyatva, mert kényszeríteni nem akarnak ollyasra, mit erényileg megtesznek, vagy azért, mivel a nép előbb városokban, mint megyékben, egészen kizárta a kormányból, hamarább átlátta szükségeit, mint néhány bárgyu fejü tanácsos, vagy békebiró, s ez így történik mindenhol.

Az egység elve leginkább azonban a bíraskodásban van megtartva, megyében mint városokban a biró a kormány által neveztetik, nagyobbakban (Courts

of Assize, and nisi prius) a vándorló bíróság; kisebbekben (a Quarter session) a békebírák mind a két esetben választatnak a kormány által, mind a két esetben azonban esküttek ez ítélők.

Annyi tehát világos e rövid szemléből, hogy noha a kormányhatalom előtt az önkény utja a legnagyobb részben elzárva van, de sem a központosítás elve nincs logícailag keresztül víve, sem a helyhatóságé, s ez állapot mellett Angolhont mégis nagynak, hatalmasnak találjuk, mi ítéletnél állapotunk meg? azt mondjuk, hogy ez állapot mégis hiányos, s ha eredményei az egészben nem szembeszökőleg észrevehetők, az ered onnét, mivel a hiányon más erők s más eszközök segítenek.

Ha tehát kifejeletlen, rendszerű statusnak erényt kell ajánlani, melly a törvényhozás mulasztásait pótolja, hibáit orvosolja: akkor, ha e törvényhozás mozdulatlan, azt mondanám: nézzétek Angolhonban a polgári erény egyletekben, társaságokban miként pótolja a status feladatát! Segítsetek a nemzeten, megyén, községen, egyesek, ha az akarva nem akarva magán nem segít. Ugy látszik, Széchenyi ez elvet leste el az angol életből akkor, midőn honának annyira ajánlja az egyesületeket, hiszen láttuk, mi bámulandó műveket alkottak ezek Angolhonban.

De ha arról volna szó, hogy nemzetet hinárjából törvényhozás útján emeljünk ki, akkor elfogadnám a főelvet, melly felülről az önkényt kizárja, az angol igazgatási rendszert soha utánzásul nem ajánlanám.

Megjegyzem föntebbi észrevételeimhez, hogy soha igazságnak nem találtam azt, ha az összegnek feladatát részek, töredékek veszik által, mert ekkor súly nehezedik azokra, kik éreznek a honért, s magokat örömmel vonják alá a közáldozatnak, súlya a renyhe vállaknak, a fősvény kezeknek.

XXVII.

ADATOK A FOGHÁZ-ÜGYHÖZ.

October 16.

Megnézők a londoni fogházakat, a Coldbathfield, a Millbank s a Pentonwille fogházat.

Mielőtt néhány pótlékadatim közleném, váltsunk néhány szót a fogházak fölött. Tudjátok, e kérdés hogy áll political egünkön; ha átpillantjuk az eddigi reform történetét, mégis örvidenünk kell, s ezen felül még egy észrevétel merül fel önkénytesen, ifjaink azok, kik e hírt megilleték, s lehetne-e nagyobb joggal más, mint egy Eötvös, egy Szemere?!

A fogházak ügye is azok közé tartozik, melly nem könyvtárak, nem éji virasztások szüleménye, de egy szelid érzelmü emberé, s mig ösztöne a szánakozás volt, a szelid Howard nem gondolá, az egész socialis alkotmányban, az egész társas morálban milly óriási változásnak veté meg talpkövé! A jó akarhonna, gunyhóból vagy palotából jöjjön, kisebb nagyobb akadályok

után elfogadtatik, a sejdítések, érzeményekből keletkező doctrina átment az elméleti vitalkozások terméibe, átment a bölcselkedés, az irodalom mezejére. Mi a büntetésnek czélja? Ión a kérdés; „ijesztés, rémités, példa, boszuállás, vagy javítása a bünösnek.“ Ime a kérdés az értelem mezején a szánakodás lapdáját tudósok, statusférfiak, bölcselkedők keríték kezeik közé, a szánakozás, a részvét kifolyása nem volt üres, nem volt hiu s hasztalan ömledezés, megmutatá a számos vita, melly felette folyt, meg a viták eredménye, meg, ne mondjak egyebet, a hideg számolók, az olly kevésbé költő nép: az amerikaiak művei. Ezt előre bocsátandónak véltem. Miként a fogház-kérdést sem lehet ez vagy ama mezőre, az értelem vagy érzelmére, utasítani.

Széchenyi, az első magyar reformátor, a börtönkérdést a teendők sorából kizárta. Emlékeztek a keletnépére, melly különösen a börtönöket utakkal hozza párhuzamba. E két elem odadobása mindezeket foglalja magában. Börtönöket akartok javítani, s ha házaitokból ki-mozdultok, tengelytök törik, foglyokat akartok javítani s gabonátok magtáraitokban penészlík el, amazoknak jó öltönyt, tiszta ágyakat, jó léget, elég napfényt, télben meleget, éjjel világot akartok adni, s népetek nagy része penészes léget szí, napfényt arasztos ablakon által nyer, télben didereg, éjjel vakon botorkál, testét ronggyal fedi, mert termékének vására nincs, és nincs,

mert ulla nincs. — Illy párhuzamoknál meghökken az ember, de szedjük szaporán össze magunkat, s mondjuk, mostani fogházaink rablókat képeznek, kik nagyonunk biztosságát naponkint tépik, megrontják a polgárt, s így elerkölcstelenitik a társaságot, nem kevesbítik számát a vétkeknek s így céliránytalanok, terhelik oktalan a népet s így kárhozatosak, megfosztják a nemzeti ipart a dologtól s így számtanilag károsak, (hazánkban minden rabban 40 — 60 váltó krajczár vesz el naponkint), ezek mind positivus utányok, mellyeket a mérlegbe lehet vetni, de nálunk még hatalmasbak is vannak. Nálunk a bűnnek nagyobb része a butaság, a vadság, a neveletlenség, kik az okai ennek? Ti föld birtokosok? Nem ti, közvetlen, közvetlen socialis szerkezetünk; ha nevelésben mindenki képes volna részesülni, képes minden tekintetben, levennem a felelősség fátyolát is róla, így nem tehetem; — e felelősséget sem kívánom pedig elhárítani vészes társasági felforgatás által, de a tévedettel emberien, szeliden akarok bánni, s a boszú helyett javítani akarok, ezek az én okaim, ezekhez lehetne azután adni egy ingerlő rajzát a borzalmas helyeknek, a szégyenítő állapotnak, — és így határozzunk, édes barátim, ut-e, börtön-e? Adatim leginkább a kérdésre vonatkoznak: hallgató vagy magányrendszer?

Ime előadom röviden tapasztalatom a londoni fogházak körül.

Megnéztük a coldbathfieldi börtönt, azt, mely még 1790-ben a hallgató rendszer szerint állítaték. Midőn Szemere barátunk e börtönt meglátogató, a rabok közt felügyelést még a rabok gyakorlák, ez most eltörültek, mint czéltalan, ebből pedig eredett, hogy ott most a tisztok s szolgálati személyzet 143-ra megy, rabok száma pedig 1100—200-ra. A felügyelet a hallgató rendszer mellett nehéz, azt nem is akarom említeni, hogy e börtönben a fegyelem fentartására testi büntetés használtik, a korbács, a vessző; azt sem, hogy a börtönszabályok áthágása igen gyakori, s így az e büntetés is, azt sem, hogy hasztalan munkát, tapodó malmot végeznek, ez utolsó hiánya a coldbathfieldi fogháznak különösen — amazok általános hiányai a hallgató rendszernek.

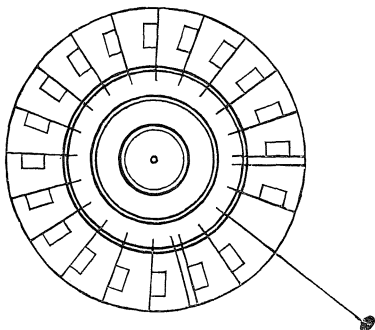
Meglátogatók a Millbank penitentiaryt, ez a magányrendszer fogháza, elcsodálkozám, midőn az udvaron a rabokat hármat együtt sétálva beszélni láttam, vezetőnk mondá, ez egy éve mult, hogy behozatott, midőn az örülésnek nálunk is mutatkoztak némi szomorú jelenségei, most tehát a félórát, mit sétálniok szabad, együtt beszélgetve töltik, de a társakat egymásnak a kormányzó választja ki, mind egy, most a Millbanknak semmi rendszere nincs, nem hallgató, mert éjjel nappal

külön zárják el, nem magány, mert a sétálás közben a beszélgetés megengedettik, valami közös, mellynek jótékonyága felett előbb, minthogy elvként felállitassék, a tapasztalás kell, hogy szóljon. Midőn épen vizsgálók az intézetet, a tanító látogatá meg, a tanítás tárgya: irás, olvasás; kérdezém: nincs-e nehézsége a tanításra a haladt kor tekintetében? igenis, a fiatalok könnyebben tanulnak, mint az öregebbek, — de én később Crawfordtól hallottam, miként igen kevés hagyja el az intézetet, ki írni, olvasni jól megtanulna, pedig alig harmad része annak, ki írni, olvasni tud, midőn bejő. Tökéletlensége, hibája még e híres fogháznak, hogy alacsony helyt fekszik, s így levegője rosz, szelelése tökéletlen, szobái szűkek, falai hangvezetők, a rab gyakori kibocsátását teszi szükségessé, hogy különben iszonyu nagy s költséges épület.

A Millbank minden hiányain segítve van a pentonwillei mintafogházban (model-prison); nagyszerű építmény ez, London egyik magasb pontján helyezve, itt jobb a lég, benne szellőztetés, fűtés a legcélszerűsben alkalmazva, a szobák tágasbak (9 láb hosszú, 7 láb széles), a falak nem hangvezetők. A fogháznak négy szárnya van, mellyek mint sugarak egy beüveg-zett közép udvarból mennek, minden sugárnak 40 szobája s így a 3 emeletnek 480 szobája van, a szárnyak közti téren kör áll, mellynek középpontjából

sugárfalak mennek szét, s melly sugárfalak közt a rabok napi sétája történik, minden ilyen építmény egyszerre 20 rabnak engedi meg a sétát, minden fal hosszában ereszek nyulnak el, miket esős időben használ a rab, a középpont egy gömbölyű terem, mellynek annyi ablaklyuka, hány háromszög sétahely az ör számára. Ime, hogy látszhatósabbá tegyem az elemés találmányt, közlöm tervét:

Az egész intézetet 20 láb magas s 6 örtoronnyal ellátott kökerítvény veszi körül.

A fogház eredményéről nem szólhatok, mert ez, midőn meglátogatók, üres volt, s csak novemberben kezdék meg használatát.

Az october 26-ik Morning Chronicle egy levelet közöl Pigou Fridriktől e cím alatt: Free prisoners szabad rabok e mottóval, Quistalia legendo temperet a lachrymis.

Kivonat az épen közzétett hetedik jelentésből Scotia s Angonhon felől. Az első pont, mi várható volt, az, hogy a fogházak telvébbek, mint akármikor az egyetemi inség miatt. A legközelebbi egészen új tény, keletkezése egy osztálynak, melly magát szabad raboknak nevezi, eddig ismeretlen név, de elegendőkép kifejező, mint a következők mutatják. E személyek olly reménys kilátásnélküliek, hogy kitelvén rabságidejük, önkénytesen rabokká változtatják magokat; örömmel vonják alá magokat a magányos elzárásnak, tiz órai nehéz munkának s a legszigorubb bérnek a fogházi fedelék jótéteményeért. Nem kevesebb mint 40-en ülnek a glasgowi fogházban hosszabb időkre, — némelleyek egy, némelleyek másfél, némelleyek két évig, ők rendesek, magok viseletében példásak, engedelmesek, szorgalmasak, s soha sem lépvén át a börtön küszöbét, nem panaszkodván sem az egyformaság, sem munka, sem élésmód felett s dolognak szentelvén felesleg idejüket.

Hogy nekünk ez akkor, midön a glasgowi intézetet meglátogatók, föl nem fedezteték, azt igen is természetesnek találom, de ez adat, hivatalos jelenté-

sek után nem közölve, a levél más része, megrázó képét adja a nyomornak az angol dolgozó osztály közt, s más alkalommal a maga helyén közleni fogom.

A glasgowi fogház magányrendszerrel bír, s egyik a tökéletesbek közül Európában.

Ez adat után mondhatnátok, ha olly borzalmas e rendszer: hogyan van, hogy e 40 rab örömet benmarad. Nekem is az véleményem, hogy a magányrendszer a legborzasztóbb neme a büntetésnek, s ha itt volna helye, kedvem volna megmutatni, hogy az alkalmazva hosszabb időre, 10 15 évre, való kegyetlenség, melly fölemésztí a lélek erejét, a helyett, hogy abban addig nem ismert irányt ápolna fel, s lassu kinezásával elfonyaszt minden virágot a kebelben, most ennek helye nem itt, hanem a felsőbb adatra azt kell megjegyezmem, hogy Angolhonban az elzáratás ideje 3 s kivételesen 4 év, a hosszabb elítélések deportatiót vagy gályamunkát vonnak magok után. Ennyi idő alatt a magányrendszer egész szigora nem érezhető, s mégis az angol népvélemény hatályosan nyilatkozik ellene.

Mennyire hibázik az angol statuséletben a logikai következetesség, mutatja maga a büntető hatalom állapota.

Angolhonban hány megye, hány corporatio, any-

nyiféle a börtön; a hiányos fogházak, a hallgató s magányelvű börtönök, ugyanazon bűn hányfélekép büntetik ugyanazon statusban? Nem levén rendszeres büntető törvénykönyve, hány bíró, annyiféle ítéletet hoz.

El levén fogadva a javítási elv a büntetés célja közül, mind a mellett ott látjuk a büntetések között a gályamunkát, a deportatiót, ezen ellenpolusait a javulásnak.

Hol van itt a logikai egység?

XXVIII.

T O W E R.

October 28.

„There you behold the Tower of London,“ mondá az
őr egy idegennek.

„And there I read the history of England,“ felelt ez.

„It is written in those towers, it is a dark, and bloody
history“ viszonzá az őr.

Maga a névjegyzék igen hosszú rovata azoknak,
kik falai közt fogva voltak, kik élteket veszték. Dávid
scót, János francia király, II-ik Richard maga,
Sudbury Simon, János Scócia királya, rochesteri püs-
pök Fisher, a halhatlan scót Wallace, VI. Henrik és
sok francia s scót foglyok, Clarencei herczeg, V.
Edvard, lord Hasting, később Buckingham herczeg,
Bohun, a híres More Tamás, ezután Boleyn Anna, Ho-
ward Katalin, ezután ismét érsekek, püspökök, és
Grey Katalin, és a Hetfordi herczeg, és Erzsébet ked-
vencei Rawleigh s Essex, ugyanekkor Allen Tamás,

Harriot, Israeli, R. Hay, ismét később 1605-ben a puskapor összeesküvői, grófok, lordok, jesuiták, ezután I-ső Károly alatt Strafford lord, Laud érsek, II-ik Károly alatt Elliot, és a forradalom emberei, s így végtelen számmal. — Ime láttok itt királyokat, királynékat, lordokat, hercegeket, püspököket, kegyenczeket, tudósokat, szóval, mindenféle nemét a polgári társaság embereinek, s e nevekhez, mellyeket följegyeztem, és e foglyokhoz nagy Brittanía östörténete tapad. Mi érdek látni még a tornyokat, mellyek egyikében Richard, másikában Howard Katalin szenvedett! mi érdekes látni a romokat, mi érdekesekek a sánczok a vár körül, mellyekbe a Temzse hullámi behatnak! Annyi historiai emlékek közt nem tudtam egyébire gondolni, mint a leélt időkre. A fegyvertárak tanulságosak, mutatják a változást a hadi öltözetben a vértektőla frakkig. Erzsébet termében a borzasztó tökét, a még borzalmasb bárdokat, és más régiségeket, mutatnak és kívül az udvaron a helyet, hol a vérpadok felállítottak. Legérdekesb azonban a kapu marad, mellyen át az udvarba hat a viz, és mellyen a vádlottakat a Westminsterbe hajón szállíták a Temzsén.

Barátim, lássátok e sötét falak, e leomlott tornyok, e romokban szenvedő terem, mindezek kedvesek lehetnek az angolnak, kedvesek, mert borzalmukat elveszték s csak a mult idők szellemét tekintik rajtok

kedvesek, mert az egész angol történetet tükrözik vissza, mellynek véres jelenetei után ragyogó jelenkövetkezett, műve sokaknak azok közül, kik éltöket a toronyok falai közt lehelék el, mig most édesen éli nyugalmas napjait, élvezi arany szabadságát, ott áll erőtellenül intő jelül a despotismus ellen, ott áll romokban. Most délről a Towerből elindulva dús utczákon, millió-sok lakta utczákon, squarek-, terracek-, circusokon keresztül bámulva a polgári jólétet és fényt, eljuttok a parkok zöldjére, a nyugalom ölébe, és kedves nagyságában feltaláljátok az alkotmányos, és szeretett királyné palotáját, szeretettel közelítve mindenki által. „Ime ott ami legnemesb, legkedvesb királynénk palotája,“ mondja az angol az idegennek, e szavak is a bizalom, több, a szeretet szavai.

XXIX.

N É P J E L L E M.

November 3.

Utolsó nap Londonban, majdnem hatvanadik, mit Angolhonban töltöttem, ha kivánni fognátok, adnám képét az angol jellemnek, megvallom, félve fogom csak tenni azt. Semmit nem találok nehezebbnek, mint népjellemről képet adni, noha ezt legtöbb utazó, sok mindjárt első napokban teszi, és megmondom, mi oka, hogy e tekintetben olly nehéz a helyes ítélet. Ritka utazó, ki bizonyos földekre némi előleges fogalom, talán előítélet nélkül nem jő, ezek csatornák az embernél, mellyeken minden észrevétel keresztül hajtatik, de még ez sem határoz, főkép uralkodik e kérdésben a nemzeti érzelmek mértéke, a hiuság s verseny, a gőg, az irigység, a saját nemzeti szokások, a vallásosság, az alkotmányos élet stb., s végre az egyéni hajlamok. Innét, barátim, hány s hányféle ítéletet nem hallottatok már az angolokról, s meny-

nyire különbözőnek találtatok, miként az francziától vagy némettől eredett; amaz mert nem birja a tengerek uralkodását, meg fogja tagadni tőlök az igazságot, ez, mivel német, german törzsöknek tekinti, dicséretekkel halmozandja el, miből maga is osztozandik; ha gyárnok s kereskedő itélend rólok, szidalmazandja, mert az egész világot monopolizálják; ha főnemes magasztalandja, mivel a főnemesi előjogokat a zajgó demócratiai hullámokon is megtartá; ha protestáns, a reformált vallás hatalmas gyámolát; ha catholicus, Irland elnyomóját fogja örökké benne kísérni; ha vallástalan, a vasárnap szigorúsága felett fogja magát mulatni, ha a politicát elméletekből ismerendi, nevetni fog a fehér galléros tógás biráknak, parókás ügyvédeknek, törvényszékeiknek, törvényrendetlenségeiknek; ha absolutisticus, kebelében tövist hordand a népi elem ellen; nem bocsátand meg egy népgyűlés morájának, nem a sajtó villámainak, s így folytatva. Angolhonban, fájdalom! a gyűlölet sötét homályát a legapróbb dolgokra átviszi s kész a rossz ítélet mindenről. Ez nálunk velünk történik meg bizar modorban, lehetnek-e balgább ítéletek, mint mellyeket némelly malitiosus szomszédaink rólunk hoznak, miért? csak mert uralkodó socialis elemünket, a kissé zajos szabadságot, nem ismerve, nem szeretik. Itt eszembe jut List Fridrik midőn Bécsben járt a német szövetség kivitelét a bécsi con-

gressus előtt sürgetni, némelly bajszatlan urak mulat-
ságot csináltak magoknak, neki némelly elménczsége-
ket beszélve rólunk, — „én csendesen hallgatám,“
mondá az ősz, s midőn kineveték magokat, mondám:
„mi mindezeket nálunk Württembergben rólatok bécsiek-
ről beszéljük.“

A socialis állapoton kívül még mások is határoz-
nak, s ezek az egyéni sajátságok. Más jeleneteket fog
tapasztalni, ki magas s nyájas, szelid, leereszkedő, ba-
rátságos, síma, mint ki e tulajdonokat nem birja. Ki
megszokta honu tekintetét kalaplevételek, igenis, tes-
sék, méltóztassék, nagyságos, méltóságos tisztelke-
dések által is igényleni, különösen fogja magát találni,
midőn az angol szolga kalapfeltéve jő a szobába. Mes-
terember így beszél, így a vendégfogadás, így ki az
utat, utczát söpri, tisztítja.— Ki csacsogó, örökké közlé-
keny természettel bir, az angolt kevés beszédünek,
hidegnek, símatlannak keresztelendi; ki örökké társa-
ságot keres, az angol csendes természetét, a családi
életnek élőt önzőnek nevezi; ki szerénységet mutat,
ki azt, mivel nem bir, nem papolja, gögösnek, kevély-
nek mondja az angolt, kit törvénye mind egy fokra helyezett,
cselédet úgy, mint urat, s ki maga érzetét ennek keblé-
ben hordja. Innét, barátim, az ezerféle ítélet rólok: az
angol kirabolja a világot, rabló, az angol vallásban
vak, bigott, politicában fanaticus, pártos, társaságban

kellemetlen, hideg, bánásmódban lenéző, kiméretlen az idegen szokások, türelmetlen a szokatlan viseletek ellen, végcélja pénz, végeszköze egoismus; és lássátok, barátim, a Continensen annyira teli lármázzák az ember füleit ezekkel, hogy lehetlen nem félve közelíteni az idegennek Angolhonhoz. Az egyik ollyaktól jő, kik a viláгурalkodás felett vele versenyeznek, s magányos jellemökben különbözök, a másik ollyaktól, kiknek igen tágas, igen bő socialis intézeteik, ezért nehéz, barátim, minden népről, ezért különösen az angolról írni, ezért, hogy mondám, félek ítéletet hozni.

Azt, mit itt elmondandok, azt, csak mint két hónapi tapasztalatim egyszerű eredményét, mutatom be s nem mint csalhatlan következtetését vizsgálatoknak. Örömet hallanám azok észrevételeit, kik több évekig köztök laktak.

Tudjátok az angol hatalmat, minek említsem a multakat? csak most hangzottak el ágyui a syriai partokon, akkor, midön seregei győztek az indusokon, midön China mélyében vitorláztak hajói. Van-e felmerülő kérdés, mellyet az angol súly nem döntne el, s mégis az angol igénytelen, soha magas állásával öt kérkedni nem hallottam, de igen visszautasítatni azt, ha kísérletül megemlítém az angol felsőséget, azt mondá egyik: vannak jeles intézeteink, sokakat nem is mél-

tánylunk annyira, mint önök; vannak műveink, de ezekért apáink vérzettek, mi csak a kész gyümölcsöt élvezzük. A másik azt mondá: elsőség fölött határozunk nem lehet, sőt e kérdést így felállítani sem lehet, csak abban az alakban, egyik nemzet egyben, másik másban kitünő, s így nekünk is vannak sajátosságaink, mellyek által fölebb állunk több nemzeteknél.

Az angol becsületesség két hónapi bizonyítványt bírom, s ez a földolgtól egész apróig lenyul. E két hónap alatt soha sem kereskedő, sem mesterember, sem vendégfogadás, sem szekeres, sem szolga utazói gyengeségeink-, utányainkkal vissza nem élt, sehol egy fillérrel többet nem adóztattak. E becsületesség, melly a főstatushatalomtól a legcsekélyebb individuumig terjed, Angolhon hitelének, s így nagyságának egyik főtenyezője. Idegenektől, német, francziáktól hallám magasztaltatni az angol gyárnök, s kereskedő véghetlen becsületességét, s miként egyesek szerencséje, az egész jóléte ezen láthatlan, de perczről perczre érezhető jellem legfőbb alapja.

Merre jártam, mindenhol kitünő jeleit tapasztalám az angol szivességnek, nem abban, mint szoktuk mondani, szivesen láttak ebédre, reggelire, theára, estélyre, de abban: hogy véghetlen türelmesek az idegennek nyelvbéli gyengesége, szokása, tudatlan-

sága iránt, fáradhatlanok a szolgálatokban, s mentől többet tettek, annál hajlandóbbak hozánk, a nélkül, hogy belénk unnának.

Azt jegyezzük meg: a német a theoriák népe, a francia gyakorlatot köt össze vele, az angol csupán gyakorlati, nemcsak azért, hogy a gyakorlati élet szükségéi vezetik a buvárharang, a villanyerő, a gőz-, a fonógépek, a vasutak, a tunellek feltalálására, mindene mutatja ezt, alkotmánya, gyakorlati összetét, százados mű hozzá illesztve mindig, mi hiányzott, kija-vítva, mi rossz volt, s így midőn 7 század óta használja a Juryt, midőn hivatalos tisztviselőit, felelősségét, bi-rói elmozdíthatlanságát, népképviselőt stb. birta, jöttek mások s a csupa gyakorlati műnek philosophiáját éleszték, s örök maximák theoriákban felállíták a hatalmak felosztását s függetlenségét, ismerjük a hibás nevelési rendszert az Egyetemekben, s azért mégis az angolnak tudományossága elég, hogy leggazdagabb, leghatalmasb népe legyen a földnek. Kérdém sokszor: vannak-e s hol özművészeti intézetei? ezek nincsenek, mondá; s mégis ha a vegy- s géptant nem tanítják, legjobb gyáraik vannak, — kereskedési encyclopediákat nem tanulnak, s mégis kereskedők a legügyesbek; a mechanic Institution (vásárnapiiskola) mesteremberek, gyermekék számára, mellyekben inkább irás, olvasás, mint mesterségi theoriák tanítatnak. Ellenben

mulatságos nézni Londonban a polytechnic exhibitiont (öszművészeti kitétel), itt gyakorlati tanítás adatik különféle tárgyokról, egy nap a galvanismus-, másnap a gőzről, harmadszor a villany, negyedszer viz-, lég-, s minden elemekről, szinekről, a nagy teremben pedig gépminták vannak felállítva, mellyek gőzerő által mind mozognak, hajók, mellyek válúnyi csatornákon zugókkal fel, alájárnak; villanyszerek, mellyekkel mulatságos tanulság üzetik, s így kisebb nagyobb gazdasági gyári gépek; az atya pedig gyermekét, férj nejét esti multság közt a helyett, hogy zene-concertbe vitte volna, ide hozza, s tanul s tanít. Így vannak a természethistoriával a zoologicus gyűjteményekben, így a művészzel a brittish musaeumban az aegyptusitól, indiaitól kezdve a görögig, rómaig, így utczákon, az építészettel, alapokat, izlést, mindent gyakorlatilag szereznek. Az angol az élet embere s jelszava „a fact a fact!“ tényt, tényt!

Az angol elhatározott.

Az angol komoly.

Az angol nem hiú, innét, hogy régi szokásait örzi. Ezt minden utazó mondja; innét, hogy divatból is csak ollyakat fogad el, mellyek comfortjával megférnek; nem apróságos, mondjanak bár mit róla, saját czéljait követi mindenben.

1) Az általános hadd tenni csak annyit ér az ipar-, mint a political világban, — valódi neve anarchia.

2) Ott látod a londoni tornyot, — s ott olvasom Angolhon történetét. Fel van írva e tornyokba sötét, véres történet.
